

Kürt Tarihi

Sayı 1 Haziran-Temmuz 2012 Fiyat 10 ₺

Kürtler Tarihle, Tarih Kürtlerle Buluşuyor

KÜRT-RUS İLİŞKİLERİ
TARİHİNDEN BİR YAPRAK

Şemsedinov Kürtleri

Şeyh Talabani'nin
Abdülhamid'e
Yazdığı Kasideler

CIA Raporlarında
Molla Mustafa
Barzani

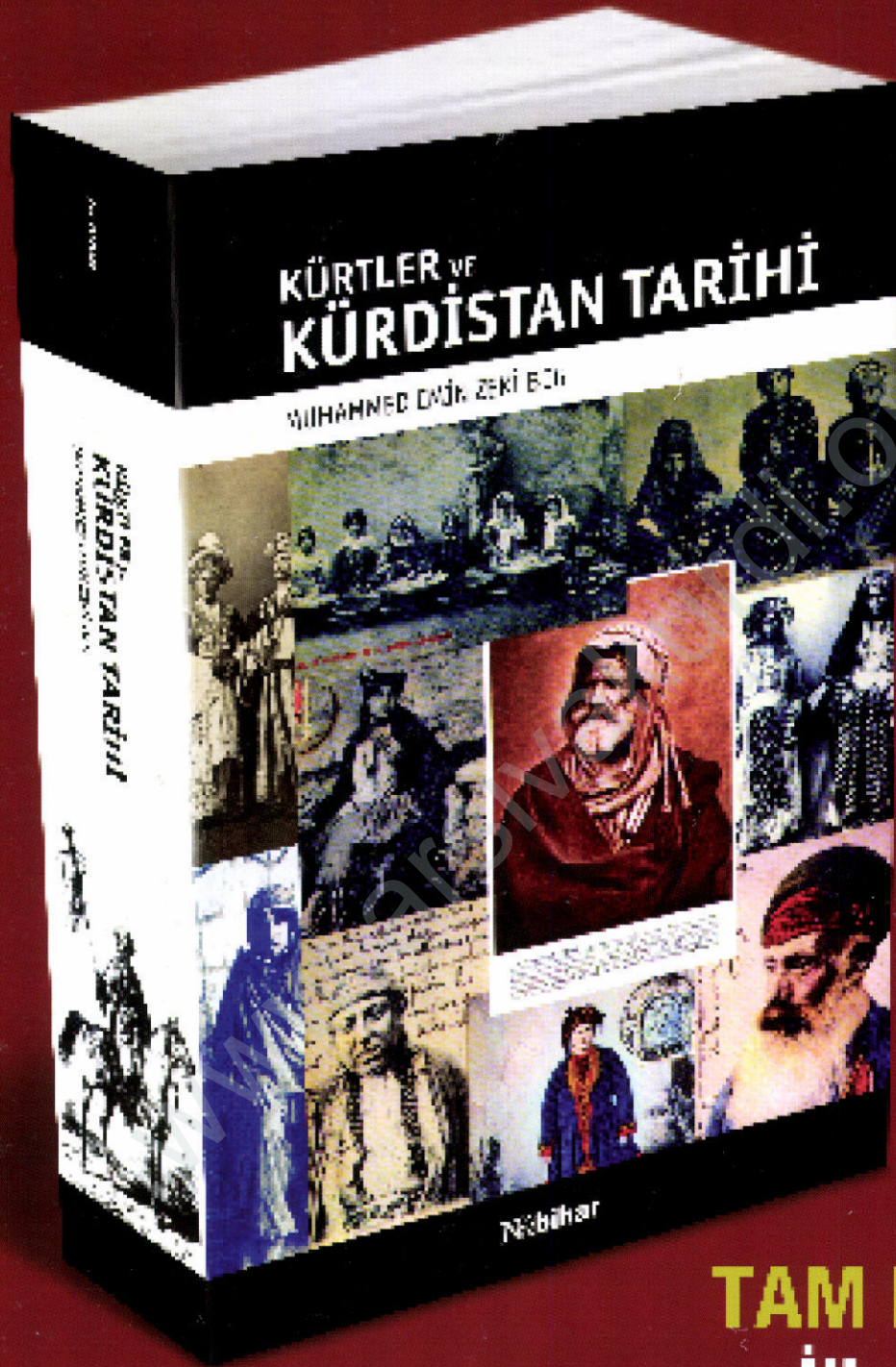
Newroz Nasıl
Kürtlerin *Oldu*?

Kürtçe'nin
yakın tarihine
bir bakış

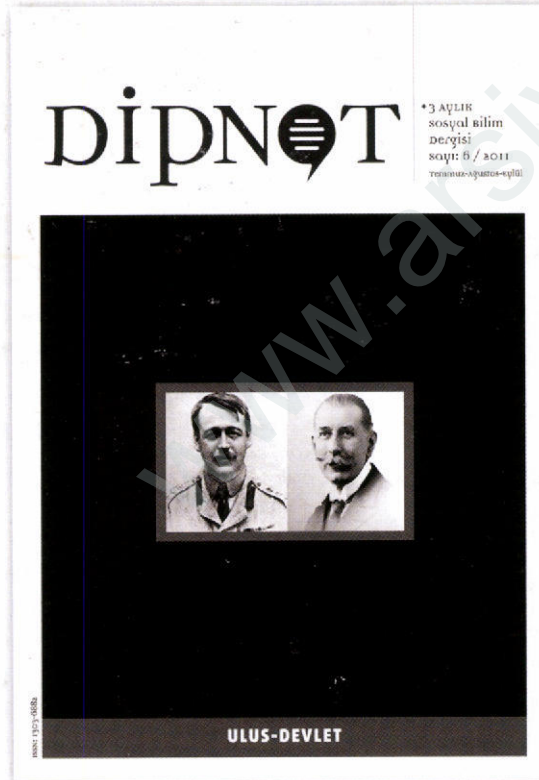

MUHAMMED EMİN ZEKİ BEG'İN BÜYÜK ESERİ

TAM METİN
İlk kez
Türkçe'de

ÜÇ AYLIK SOSYAL BİLİM DERGİSİ

Kürtçe Türkiye’de en çok konuşulan ikinci dil, Kürt meselesi de Cumhuriyetin en önemli meselesi. Lâkin, Kürtlere, Kürdistan’a ve Kürt meselesine dair Türkçe bilgi ne çok geniş, ne çok derin. İnkâr, asimilasyon ve tenkilden oluşan Cumhuriyet siyasetinin bu durumun esas sebebi olduğu muhakkak. Cumhuriyetin asimilasyon siyasetine eşlik eden baskıcı uygulamalar ve yasağcı mevzuat, Kürt dili, edebiyatı, kültürü ve tarihine dair Türkçe bilginin neredeyse yok seviyesinde kalmasına sebep oldu.

Kürt meselesinin son yıllardaki seyri mezkur hâli ağır ağır değiştiriyor. Kürt meselesine, Kürt tarihine, Kürdistan’a dair Türkçe bilgi her geçen gün genişliyor. Zor koşullara, türlü imkansızlıklara karşın, az sayıda çevre, dergi ve yayınevi Kürtlere ve Kürdistan’a dair bilgiyi çoğaltmaya, derinleştirmeye çalışıyor.

Kürt Tarihi dergisi Kürtlere ve Kürdistan’a dair bilgiyi çoğaltma ve derinleştirme serüvenine popüler bir tarih dergisi olarak katılmayı hedefliyor. Kürtlere ve Kürdistan’a dair Türkçe bilgiyi yaygınlaştırabilecek yeni bir mecra oluşturmak istiyoruz.

Kürt Tarihi, Kürt tarihinin uzak ya da yakın dönemlerine, önemli ya da sıradan olaylarına dair, milliyetçi hamasetten olduğu kadar akademik elitizmden de uzak, kısa ve kolay okunur yazılara yer verecek. Siyasi tarih kadar sosyal ve kültürel tarihi de dert edinecek çalışmalara ev sahipliği edecek *Kürt Tarihi*. Kürtler ve Kürdistan’la uzaktan yakından ilgili her vaka, figür, süreçle ilgili yazı dergide yer bulabilecek. İki aylık periyodlarla yayımlanacak dergi ağırlıklı Türkçe yazılardan oluşacak, ancak Kürtçe yazılara da yer vermek istiyoruz.

Dergiyi hazırlarken çokça destek aldık. Herkese minnettarız. Recep Doğaner’e bilhassa teşekkür etmek isteriz.

İlk sayımız elinizde. Önerilerinizi, eleştirilerinizi ve en önemlisi katkılarınızı bekliyoruz. Dergide yayımlanacak yazılar için hazırladığımız rehber www.kurttarihi.org adresinde yer alıyor.

Yolumuz açık olsun.

MESUT YEĞEN

Kapak fotoğrafı:
Kürtçe Guli
Cewar Axa
olarak bilinen
efsanevi lider
Cafer Ağa.

KÜRT TARİHİ

YAYIN KURULU

Berat Açıl (İstanbul Şehir Üniversitesi), AhmetHamdi Akkaya (Universiteit Gent), Ahmet Serdar Aktürk (University of Arkansas), Kaya Akyıldız (Binghampton University), Rohat Alakom, Seda Altuğ (Universiteit Utrecht), Ruşen Arslan, Sabri Ateş (Southern Methodist University), Bilgin Ayata (Freie Universität Berlin), Delal Aydın (Binghampton University), Yavuz Aykan (EHESS), Dardjene Bajalan (Oxford University), Mehmet Bayrak, Nazan Bedirhanoğlu (AÜSBF), İsmail Beşikçi, Naif Bezwan (King’s Collge), Bülent Bilmiz (İstanbul Bilgi Üniversitesi), Hamit Bozarlan (EHESS), Martin van Bruinessen (Universiteit Utrecht), Cemîle Cefîl (Viyana Kürdoloji Enstitüsü), Süleyman Çevik, Rahman Dağ (University of Exeter), Fuat Dündar, Tarık Ziya Ekinci, Dara Elhüseyni, Azat Zana Gündoğan (Binghampton University), Nilay-Özok Gündoğan, Veysel Güneş, Jost Jongerden (Wageningen University), Emine Rezzan Karaman (UCLA), Ahmet Kardam, Hans-Lukas Kieser (Universität Zurich), Janet Klein (University of Akron), Naci Kutlay, Abdurrahim Özmen (Dicle Üniversitesi), Hakan Özoğlu (University of Central Florida), Hişyar Özsoy (University of Michigan), Kamal Soleimani (Columbia University), Serap Ruken Şengül (University of Texas), Jordi Tejel (The Graduate Institute, Geneva), Selim Temo (Artuklu Üniversitesi), Uğur Ümit Üngör (Universiteit Utrecht), Abbas Vali (Boğaziçi Üniversitesi), Nicole Watts (San Francisco State University), Clemence Scalbert-Yücel (University of Exeter), Müfit Yüksel, Welat Zeydanlioğlu (University of Uppsala).

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Mesut Yeğen

SAHİBİ VE SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Aziz Adıgüzel

GENEL KOORDİNATÖRÜ

Veysel Güneş

DERGİ VE KAPAK TASARIMI

Aysel Kazıcı

İLETİŞİM

Aşık Veysel Mahallesi, Örnek Sokak,

No: 133/D:4 Ataşehir-İstanbul

(0216) 317 87 00

www.kurttarihi.org

BASIK YERİ

İmaj Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi,

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi C-Blok,

2BC 6 Topkapı-İstanbul

(0212) 501 91 40

YAYIN TURU

Yaygın Süreli Yayın

ABONELİK

Yıllık abonelik bedeli (60tl)

Garanti Bankası Samandra Şubesi

IBAN: TR17 0006 2000 8920 0006 6882 76

- Kürt Tarihinde İki Ay** 4
Haberler 6
Newroz Nasıl Kürtlerin Oldu? 8
 Delal Aydın Elhüseyni
 HAYATTA KALMA VE DİRİLİŞ:
Kürtçe'nin yakın tarihine bir bakış 16
 Metin Yüksel
"Kesişen Tarihler" 24
 Söyleşi: Mesut Yeğen
 KÜRT-RUS İLİŞKİLERİ TARİHİNDEN
Şemsedinov Kürtleri 30
 Rohat Alakom
 CIA RAPORLARINDA
Molla Mustafa Barzani 36
 Hakan Özoğlu
 KÜRTLÜĞÜ İNŞA ETMEK:
Yüzyıl Dönümünde Dergiler ve Aydınlar 41
 Emine Rezzan Karaman
 ŞEYH RIZA TALABANÎ VE
Sultan Abdülhamid'e Yazdığı Kasideleri 46
 Ayhan Geverî
Kızılbaş-Kürt Kartpostalları 52
 Mehmet Bayrak
 İLK KÜRTE ŞİİR ANTOLOJİSİ
Encümen-i Edîbân-ı Kürd ve Süleymaniyeli Emin Feyzi Bey 60
 Server Işık
Diaspora Mekanları: Kürt Kimlikleri, Öteki Olma Deneyimleri ve Aidiyet Politikaları 62
 Bahar Başer

8

36

41

52

içindekiler

29 Haziran 1925:

Şeyh Said İdam Edildi

Şeyh Said 1865 yılında Erzurum'a bağlı Hınıs'ta doğdu. Eğitimini bölgedeki medreselerde tamamlayan Şeyh Said zengin bir şeyh ailesine mensuptu. Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye devletinin, toplumu Türk kimliği altında homojenleştirme ve sekülerleştirme politikaları Kürtler arasında tepkiyle karşılandı. Bu tepkiye Şeyh Said'in de mensubu olduğu Azadi örgütü tercüman oldu ve Şeyh Said İsyanı olarak adlandırılacak olan Kürt ayaklanması 1925 Şubat'ında başladı. 1925 Mart ayında başlatılması planlanan ayaklanma güvenlik güçleri ile Şeyh Said'in kardeşi Abdurrahim arasında silahlı bir çatışmanın çıkmasıyla 8 Şubat 1925'te başlamış oldu. Şeyh Said, bir fetva ile hilafeti kaldıranlara karşı

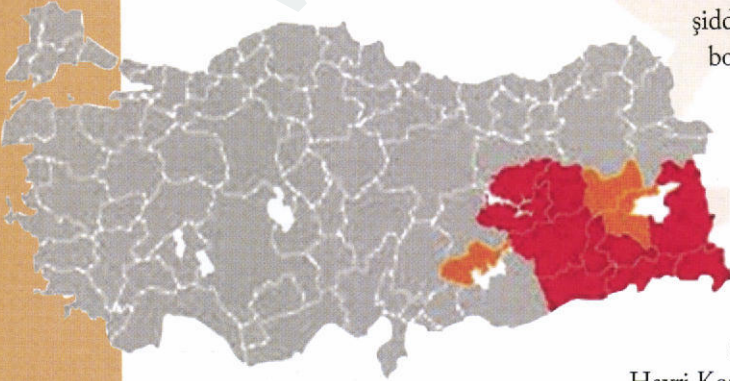

cihad çağırısı yaparak kendisini İslamın ve halifenin temsilcisi ilan etti. Ayaklanmacılar başlarda pek çok Kürt şehrinde idareyi ele geçirmeyi başardılar ve ardından Diyarbakır'ı kuşattılar. Diyarbakır'ı ele geçiremeyen Şeyh Said ve ayaklanmacılar bölgeye sevk edilen merkezi ordunun karşısında tutunamadı. 14 Nisan 1925'te Şeyh Said ve arkadaşları ele geçirildi. Diyarbakır'da kurulan İstiklal mahkemesinde yargılanan Şeyh Said ve 46 arkadaşı idam cezasına çarptırıldı. Ceza 29 Haziran 1925'te infaz edildi.

19 Temmuz 1987:

Olağanüstü Hal (OHAL) Kanunu Uygulanmaya Başlandı

Temmuz 1987'de 2935 sayılı Olağanüstü Hal (OHAL) Kanunu Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van illerinde yürürlüğe koyuldu. Daha sonra Adıyaman, Bitlis ve Muş illerinin de dâhil edilmesi ve Batman ve Şırnak'ın 1990'da il olmalarıyla beraber Olağanüstü Hal kapsamındaki il sayısı 13'e yükseldi. OHAL kanunu "... (b) Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması" durumunda uygulamaya konulmak üzere, "... temel hak ve hürriyetlerin nasıl sınırlandıracağı veya nasıl durdurulacağına, halin gerektirdiği tedbirlerin nasıl ve ne suretle alınacağına, kamu hizmeti görevlilerine ne gibi yetkiler verileceğine, görevlilerin durumlarında ne gibi değişiklikler yapılacağına" dair bir kanundu. Kanunun uygulanması OHAL bölge valiliğinin sorumluluğuna bırakıldı. İlk OHAL bölge valisi Hayri Kozakçıoğlu'ydu. OHAL, askeri yönetim, faili meçhul cinayetler, yargısız infazlar, kontrol noktaları, köylere erişimin engellenmesi, Kürtçe müzik ve yayınların yasaklanması gibi uygulamalar ile özdeşleşti. 30 Kasım 2002 tarihinde kaldırıldı.

14 Haziran 1934:

İşkân Kanunu

“Türk bayrağına gönül bağlamamış iken Türk yurttaşlığını, kanunun ona verdiği her türlü hakları kullanmakta olanları (...) Türk kültüründe eritmek” amacıyla 1934 yılında 2510 sayılı İşkân Kanunu çıkarıldı. İşkân Kanunu Türkiye’yi üç mıntıkaya ayırıyordu. Türk kültürlü nüfusun yoğunlaştırılması istenilen yerler; Türk kültürüne sahip olmayanların Türk dili ve kültürüne asimile edileceği yerler; ve sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik, inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerler. Kanunun uygulanmaya başlanmasıyla beraber çoğu ileri gelen Kürt ailelerinden oluşan kayda değer sayıda bir Kürt nüfusu Türkiye’nin batı illerine gönderildi. Hepsi Kürt kültürünün yoğun olduğu yerlerde olan üçüncü mıntıkaya giren bölgeler ise insansızlaştırıldı. 1947’de çıkarılan 5098 sayılı kanun İşkân Kanunu ile yerlerini terk etmek zorunda kalanlara geri dönme imkânını verdi.

1 Haziran 1975:

Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYP) Kuruldu

1975 yılının başlarında, Molla Mustafa Barzani’nin başlattığı ayaklanmanın Irak hükümeti tarafından sert bir şekilde bastırılmasından sonra Irak Kürtleri arasında görüş ayrılıkları başladı. Bu farklılıkların sonucunda, KDP’nin içerisinde politbüro başkanı İbrahim Ahmet, Kürdistan Sosyalist Hareketi’nin başkanı Ali Askari ve Marksist görüşlü Komala örgütünün başkanı Mustafa Amin birleşerek Kürdistan Yurtseverler Birliğini kurdular. Partinin kuruluşunu, Celal Talabani 1 Haziran 1975 tarihinde Şam’dan dünyaya duyurdu. Dönemin şartları içerisinde, KYB sosyalist ve ilerici fikirlere sahip bir parti, KDP ise aşirete ve geleneksel toplumsal yapılara dayalı, tutucu bir parti olarak algılandı.

Kürt Ulusal Dil Konferansı Toplandı

Dara Elhüseyni

Demokratik Toplum Kongresi (DTK), Kürdi-Der, Kürt Enstitüsü, Tevgera Ziman û Perwerdehiya Kurdî (Kürt Dil Hareketi) ve Kürt Yazarlar Derneği'nin çalışması ve çağrısıyla 2-4 Mart tarihleri arasında Diyarbakır'da "Konferansa Neteweyî ya Zimane Kurdî" (Kürt Ulusal Dil Konferansı) düzenlendi. Türkiye, Kafkasya, Federal Kürdistan Bölgesi, İran, Suriye ve Avrupa ile farklı ülkelerden 200'ün üzerinde dil bilimci ile akademisyenin katıldığı konferansın katılımcıları arasında Kürt olmayıp Kürt dili üzerinde bilimsel çalışmalar yürütmüş akademisyenlerin ve dilbilimcilerin yanı sıra DTK Eş Başkanı Ahmet Türk, BDP Milletvekilleri Özdal Üçer, Hüsamettin Zenderlioğlu, DTK Daimi Meclis üyesi Osman Özçelik, Kürdi-Der Başkanı Burhan Zorooğlu da vardı.

"Ulusal Birlikte Dilin Önemi", "Kürdistan'da Dilin Örgütlenmesi", "Dilin Birliği ve Gelişiminde Basının Önemi", "Kültür ve Tarihin

Gelişiminde Dilin Önemi", "Kürt Alfabesinde Mevcut Sorunlar", "Dilin Savunulması ve Geliştirilmesi Gereken Politikalar", "Kürt Dilinin Savunulmasında Birlik ve Beraberliğin Önemi", "Dünyada Eğitim Modelleri ve Kürt Dilinin Durumu", "İlkokuldan Üniversiteye Kadar Nasıl Bir Sistem", "Dil Gelişiminde Kurum ve Akademilerin Önemi" gibi konu başlıklarının ele alındığı konferans tamamıyla Kürtçe (Sorani, Kêrmanci ve Kurmanci lehçeleriyle) gerçekleştirildi.

Bazı katılımcıların aktarımlarına göre, konferansın ana gündem maddelerinden biri olan ortak bir dil ve ortak bir alfabede uzlaşma sağlanması kimi tartışmaları da beraberinde getirdi. Özellikle ilk gün, Kurmanci ve Sorani lehçeleri arasında hangi lehçenin standart Kürtçe olarak kabul edilmesi gerektiği üzerine tartışmalar yapıldı. Sonraki günlerde Zazaca konuşanlar da bu tartışmalara katıldı ve hem bu tartışmalara hem

de bu iki lehçe tarafından göz ardı edilmelerine karşı kendi eleştirilerini ortaya koydular. Karşılıklı diyalog ve birbirini dinleme ve anlama eğilimlerinin öne çıktığı bu tartışmalar konferansın en renkli anlarını oluşturdu.

Üç gün süren ve basına kapalı olarak gerçekleştirilen konferansın sonuç bildirgesinde, Kürtlere Kürtçe konuşma çağrısı yapılırken, Kürt Ulusal Dil Hareketi oluşturulması için 31 kişilik bir kurul oluşturuldu. Konferansta; dilin rolü, alfabe ve Kürtçenin lehçeleri, eğitim sistemi ve dil akademisi konuları hakkında makaleler sunulduğu ve tartışma ve değerlendirmeler sonucunda konferans delegasyonunun istek ve önerilerinin kamuoyuna sunulduğu belirtilen sonuç bildirgesinde şöyle denildi:

1- Kürtçe'nin lehçeleri zenginliktir, bu lehçelerin korunması ve geliştirilmesi ulusal bir görevdir.

2- Ulusal Kürt Kongresinin gündemde olduğu bu günlerde Kürtlerin de ulusal bir program ve dil siyaseti olmalıdır.

3- Bu Konferans, her lehçenin standardizasyonunu gerekli görür ve sözlü edebiyatın derlemesinde yerel ağızların korunmasını esas alır.

4- Kürtlerin birbirini anlaması ve ulusal bir bilincin oluşması için tek bir alfabeye ihtiyaç vardır. Bu amaca varıncaya kadar, Güney Kürdistan'daki mevcut durum nedeniyle her iki alfabe de eğitim ve yaşamın her alanında kullanılmalıdır.

5- Bu konferans, Kürt dili ile eğitimi ulusal ve insani bir hak olarak görür ve bunun için anaokulundan üniversiteye Kürtçeyi eğitim dili olarak talep eder. Bu da siyasal bir statü ile mümkündür.

6- Konferansımız, insanın gelişimi ve mutluluğu için demokratik ve çoğulcu bir eğitim sistemini önerir.

7- Ulusal bir dil programının oluşması için Kürdistanı bir dil ve eğitim hareketinin oluşturulmasına ihtiyaç vardır ki bu oluşum Kürtçenin ihtiyaç ve çalışmalarını karşılayabilsin.

8- Konferansımız, bütün Kürtlerin Kürtçenin yaşamın her alanında kullanılması için çağrıda bulunur.

9- Konferansımız, Güneybatı Kürdistan'daki halkımızın Kürtçe ve dil alanındaki mücadelesini selamlıyor ve desteğini belirtiyor.

10- Konferansımız, siyasi Kürt tutsakların Kürtçe savunma taleplerini destekliyor

11- Konferansımız, AKP politikası ve yetkililerinin Kürt dili ve kültürü hakkındaki tutumlarını kınıyor ve bunu asimilasyon ve inkâr politikalarının devamı olarak görüyor. Aynı şekilde diğer rejimlerin de Kürtler üzerindeki benzer tutumlarını kınıyoruz.

12- Konferansımız, Kürtler üzerinde sürdürülen siyasi ve askeri operasyonları kınıyor, çözüm için diyalog ve müzakereyi öneriyor.

13- Kürtçe'nin geliştirilmesi için çocuklar çok önemlidir, bunun içinde ulusal dil politika ve programında çocuklara özel bir yer ayrılmalıdır.

Hatırlanacağı üzere, geçtiğimiz yılın Eylül ayında Federal Kürdistan Bölgesi'nin Hewler kentinde de "Konferansa Zanistî ya Zimanê Kurdî" (Kürt Dili ve Bilimi Konferansı) ismi altında gene uluslararası katılımlı bir Kürt dili konferansı daha düzenlenmişti.

Sempozyum

5-6 Mayıs 2012 tarihinde, Sabancı Üniversitesi'nde "Interdisciplinary and Comparative Approaches to Ethnic Conflict" (Etnik Çatışmalara Disiplinler Arası ve Karşılaştırmalı Yaklaşımlar) isimli bir uluslararası sempozyum düzenlendi. Etnik şiddetin ve gerilimlerin nedenleri, bunların farkı kesimler üzerindeki etkileri ve etnik çatışmaların ortadan kaldırılmasının önündeki yerel ve küresel engeller gibi konu başlıklarına sahip olan sempozyum Sabancı Üniversitesi'nin Karaköy'deki İletişim Merkezinde gerçekleştirildi.

Konferans

The London School of Economics and Political Science (LSE), 11 Haziran 2012'de "Change and Continuity in the Middle East :Rethinking West Asia, North Africa and the Gulf after 2011" (Ortadoğu'da Değişim ve Süreklilik: 2011 sonrasında Batı Asya, Kuzey Afrika ve Körfez ülkelerini yeniden düşünmek) isimli bir konferansa ev sahipliği yapıyor. 2011 yılında bölge ülkelerinde yaşanan devrim ve değişim rüzgârları sonrasında ortaya çıkan yeni siyasi koşullara odaklanan konferans Ortadoğu'da yeni bir sivil anlayışın ortaya çıkıp çıkmadığı, siyasal İslam'ın rolünün ne olduğu, kadınların daha özgür bir hale gelip gelmedikleri, Ortadoğu'ya yönelik dış politikaların bölge ülkelerine nasıl bir etkide bulunduğu gibi sorulara cevap arıyor.

NEWROZ Nasıl Kürtlerin *Oldu*?

Bu yazı bir mitin nasıl ve hangi süreçlerden geçerek bugünkü anlamını kazandığını, diğer bir deyişle Newroz'un nasıl Kürtlerin kılındığını anlatıyor.

Delal Aydın Elhüseyni

Newroz'un kökeni antik döneme kadar uzanıyor. 21 Mart'ın Mezopotamya'da baharın gelişini simgeleyen gün olarak kutlandığı biliniyor. Ancak bugünkü İrani içeriğiyle Newroz derin bir şekilde Zerdüşt inanç sistemine dayanıyor. İran'ın müslümanlaştırılmasından sonra Newroz, İslami inançlara uyarlanarak varlığını sürdürmeyi başardı. Nitekim, 21 Mart bugün de İran'da yılbaşı olarak kabul edilmektedir. Kürtlerin yaşadığı bölgelerin de dâhil olduğu eski Büyük İran'ın egemen olduğu tüm topraklarda, yani Azerbaycan, Afganistan ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde Newroz kutlanmaktadır. Newroz yine İran, Suriye ve Türkiye'deki bütün Kürt hareketleri tarafından ortak bir ulusal bayram olarak kabul edilmektedir.

Newroz'daki ayrımın bütün Kürt hareketleri tarafından kurucu mit olarak benimsenen Kawa efsanesinde, yani bayramın neden kutlandığı konusunda düğümlendiğini söyleyebiliriz. Kawa efsanesi eski metinler içerisinde en bütünlüklü olarak Firdevsi'nin Şehname'sinde anlatılıyor. Şehname'deki Kawa efsanesi şöyle özetlenebilir: Dehak adında zalim bir hükümdar vardır, şeytan onu bir şekilde kandırır ve omuzlarından öper. Dehak'ın omuzlarında iki kara yılan başı belirir. Bunları kestikçe tekrar yılan başları belirmektedir. Bunun üzerine hekimler Dehak'a bunları kesmekle baş edemeyeceğini, bunun yerine genç insanların beyinleriyle bu yılanları beslemesi gerektiğini önerirler. Böy-

Newroz'daki ayrımın bütün Kürt hareketleri tarafından kurucu mit olarak benimsenen Kawa efsanesinde, yani bayramın neden kutlandığı konusunda düğümlendiğini söyleyebiliriz. Kawa efsanesi eski metinler içerisinde en bütünlüklü olarak Firdevsi'nin Şehname'sinde anlatılıyor.

lece Dehak'ın adamları her gün iki genci öldürüp beyinlerini yılanlara yedirmeye başlar. Bir süre sonra sarayın açısının bu duruma gönlü elvermez ve gençlerden birini öldürüp diğerini serbest bırakmaya başlar, salıverdiği gencin beyinin yerine de koyun beyni koyar. Aşçı serbest

Kürtlerin kökenini bulma çabası İhsan Nuri'yi de Kawa efsanesine ulaştırdı. Ancak İhsan Nuri Kawa efsanesinin kutlanacağı günü "Tol Hıldan" bayramına göre belirledi. Yenilmiş bir isyanın komutanlığını yapmış İhsan Nuri için "intikam alış" anlamına gelen bu bayram efsane için daha anlamlı gelmiş olmalı.

biraktıklarına "insanların yaşadığı yerlerde yaşama, ıssız yerlere ve dağlara git" der. Firdevsi burada "işte bugünkü Kürt kavmi bunlardan türemiştir" demektedir. Dehak'ın adamları demircilik yapan Kawa'nın son çocuğunu da almaya geldiklerinde Kawa saraya gider. O sırada iktidarı konusunda

kaygı içinde olan Dehak "ileri gelenlerle" görüşme halindedir. Bu kişilere kendisini desteklediklerini belirten belgeyi henüz imzalatmıştır. Dehak Kawa'yı huzuruna kabul eder, onu dinler ve kendisinin adil bir hükümdar olduğunu ve destekleneceğini içeren belgeyi imzalaması karşılığında oğlunu serbest bırakacağını söyler. İleri gelenler "bu doğru düzgün konuşmasını bilmeyen" adamı Dehak'ın muhatap kabul etmesine şaşırırlar. Kawa belgeyi imzalamayı reddeder, orada bulunanlara bağırır ve demirci önlüğünü bayrak yaparak sarayın önünde isyan başlatır. Kawa ve ona katılanlar Dehak'tan sonra hükümdar olacak olan Feridun'un yanına giderler ve onun yanında Dehak'a karşı savaşırlar.

Şehname'de Newroz kral Cemşid ile ilgili başka bir hikâye olarak anlatılmaktadır ve Feridun'un zaferinin Mihrican bayramı olarak kutlanmaya başlandığı belirtilmektedir.¹

Bugün Kawa efsanesi Newroz'la birleştirilmiş durumdadır ve anlatıdaki müstakbel kral Feridun kaybolmuştur. Kawa sarayın önünde büyük bir ateş yakar, dağlarda yaşayanlar da bunun isyan ateşi olduğunu anlayıp meşaleler yakarak düze inerler, Kawa'yla birlikte sarayı basıp Dehak'ı öldürürler. Newroz bugün Kürtler için "zalime karşı direniş" in kutlandığı bir halk isyanı günüdür.

Bu yazı bir mitin nasıl ve hangi süreçlerden geçerek bugünkü anlamını kazandığını, diğer bir deyişle Newroz'un nasıl Kürtlerin kılındığını anlatıyor. Gerçekten de Newroz'un tarihine bakmak Kürtlerin bu ülkedeki hallerini anlamak için bir prizma işlevi görebilir. Bu açıdan Kawa efsanesi hakkında Türkiye'deki Kürt hareketinin farklı dönemlerindeki anlatılarını incelemek Newroz mitinin inşa süreci ve değişen dönemlere göre neleri ifade ettiği konusunda bize ışık tutabilir.

Kawa efsanesinin ulus inşasında araç olarak kullanılmasının ilk örneğini *Jin* dergisi sergiledi. Dergi "Kürdistan Teali Cemiyeti" üyeleri tarafından 1918-1919 yılları arasında çıkarılmaktaydı. İlk sayıdaki "Maksadımız" başlıklı yazıda derginin yayınlanma nedeni şöyle anlatılıyordu:

"Jin' şahsi bir menfaat için çıkmıyor. O'nun hedefi, uzun asırlardan beri ihmal edilen Kürd tarihsel yaşamına, ulusal haklarına, edebiyat ve sosyolojisine dair yayında bulunmaktır. Kanaatimize göre Kürd milletine milletler topluluğunda layık olduğu mevkiyi hazırlamayı başarabilmek, asrın anlayışına uygun bir çalışma biçimini ele almakla mümkündür."

Türk ittihatçılarıyla aynı politik programı paylaşan *Jin* yazarlarının hedefi geleneksel Kürt toplumundan Avrupalı anlamda modern bir ulus yaratmaktı ve her modern ulus gibi Kürtlerin kendi "özel günlerini" "tayin etmeye" çalışıyorlardı.³ Bu hedef doğrultusunda Kawa efsanesi, Kürtleri diğer milletlerden ayıran, Kürtlere mahsus bir "ulusal olay"ın anlatısı olarak kurulmaktaydı. "Kawa olayı"na tarih olarak da Demavend bölgesinde "İyd-i Kurd" olarak bilinen bayramın kutlanma tarihi olan 31 Ağustos belirlenmişti.⁴ Newroz ise Kawa efsanesinden

tamamen farklı olarak bir yılbaşı (*sersal*) günü olarak anılmaktaydı.⁵

Bildiğimiz gibi Kürt Teali Cemiyeti hedeflerine ulaşamadı ve Kawa efsanesine ve Newroz'a dair bu inşa çabası kesintiye uğradı. Ancak yıllar sonra İhsan Nuri Paşa başka bir girişimde bulundu. Ağrı isyanının komutanı olan İhsan Nuri Paşa, isyanın bastırılmasından sonra İran'da *Kürtlerin Kökeni* adlı bir kitap yayınladı. Kitabında milliyetçi bir aydın olarak ayrı bir Kürt milletinin varlığını kanıtlamaya çalışıyordu. Önsöz bölümünde İhsan Nuri bu çabasını şöyle gerekçelendirmekteydi:

21 Mart'ta Diyarbakır cezaevinde kendini asarak intihar eden Mazlum Doğan PKK tarafından "Çağdaş Kawa" olarak ilan edildi. PKK söylemindeki Çağdaş Kawa da yoksuldu ancak "proleter bir öncü" olmaktan daha çok "yok edilmeye çalışılan Kürtlük"ü diriltmek için kendisini feda etmiş bir kahramandı.

"Mezar taşlarıyla övünülmemesi gerektiği söylenir, ama ulusların özgürlük duygularını oluşturmak ve güçlendirmek, atalarının şanlı geçmişini bilmeye bağlıdır. ...Amacım Kürt ve Kürdistan tarihi yazmak olmayıp varlığı diğer ırklar nezdinde yok sayılmak üzere kararlaştırılan İrani köken-

den bir topluma hizmetim söz konusudur.⁶

Kürtlerin kökenini bulma çabası İhsan Nuri'yi de Kawa efsanesine ulaştırdı. Ancak İhsan Nuri Kawa efsanesinin kutlanacağı günü "Tol Hıldan" bayramına göre belirledi. Yenilmiş bir isyanın komutanlığını yapmış İhsan Nuri için "intikam alış" anlamına gelen bu bayram efsane için daha anlamlı gelmiş olmalı. Ayrıca Newroz'un İran edebiyatındaki geniş yerini, dolayısıyla sadece Kürtlere özgü bir bayram olamayacağını düşündüğü de kitabından anlaşılıyor. İhsan Nuri'nin mit inşa etme çabası kendine bir ses bulamadı çünkü kitabı Türkçe'ye ancak 1977'de çevrilebildi. Bu dönemde sosyalist ve anti sömürgeci bir çizgide yer alan Kürt örgütleri Kawa efsanesini yepyeni bir biçimde inşa etmişlerdi bile. Öncelikle Newroz bayramı ve Kawa efsanesi birleştirilmişti.⁷ Dahası Kawa artık "ezilen Kürt halkının, önlüğünü bayrak yaparak direnen proleter öncüsü"ydü. Öyle ki adını efsaneden alan *Kawa* dergisi demirci Kawa'yı "Kürdistan'ın Spartaküs'ü" olarak tanımladı.⁸ Rızgarî dergisindeki bir yazıdan alınan aşağıdaki pasaj bu yeni ruhu açık bir biçimde

yansıtmaktadır:

...*Devrimciler, kendi halklarının demokratik muhtevah değerlerinin mirasçılarınırlar. Kendi tarihi geçmişi üzerine oturmayan ve tarihindeki devrimci değerlerin, oluşumların mirasçısı olmayan bir hareketin başarı şansı azdır. Eksikliğine, aksaklığına rağmen geçmişe sahip çıkmak ve bunu günümüzün bilimsel teorik belirlemeleri içinde eriterek tekrar halka götürmek zorunluluğu vardır.*

....

Rızgarî'nin özgürlüğe ve zulme başkaldırısı simgeleyen ateşlerin yakıldığı Newroz gününde çıkışı bir tesadüf değildir. Üstlenilen görevin bir ürünüdür ve bir parçasıdır.

...

Birçok neden ile birlikte Newroz da barbarlığa ve zulme karşı isyanın yol göstericisi olmuştur. Sosyal hayatta derin izleri bulunan mitolojik bir simgedir Newroz. Newroz, emperyalist-sömürgecilerin baskı ve zulümleri için tek başına bir neden değildir. Saldırılan bir hedef, kapatılması gereken bir gediktir. Çünkü Newroz'da Kürtler, gaddar, despot bir hükümdarı hatırlarlar. Bu hükümdar,

*Dabak'tır. Dabak'ın omuzlarındaki iki yılanı hergün Dabak'ın cellatlarının iki genç insanın kafasını kopardığını bilirler. Ve bilirler ki, hiç bir müstebit, halkları ebediyen zincire vuramaz. Bir Kawe çıkar, demirci Kawe, yıkar saltanatını Dabak'ların. Önlüğünü bayrak yaparak halkların o harikulade gücünü kale burçlarına diker.*⁹

Bu dönem 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle sona erdiğinde Newroz artık Kürt hareketlerinin yanı sıra Türkiye'deki sosyalist hareketler tarafından da biliniyor ve benimseniyordu. Ancak Newroz'un geleneksel olarak kutlandığı yerler dışında¹⁰ halk arasında yaygın olarak kutlanmaya başlandığından söz etmek mümkün görünmüyor. Newroz'a dair etkinlikler Kürt örgütlerinin düzenledikleri geceler ve yaptıkları eylemlerle sınırlı kalmıştı.

Devrimcilerin Newroz heyecanını halkla paylaşabilir hale gelmeleri 12 Eylül darbesinden sonra mümkün olabildi. Darbe döneminde Diyarbakır cezaevindeki işkenceler sonucunda 21 Mart gününde kendini asarak intihar eden Mazlum Doğan direnişin simgesi haline geldi ve PKK tarafından "Çağdaş Kawa" olarak ilan edildi. PKK söylemindeki Çağdaş Kawa da yoksuldu ancak "proleter bir öncü" olmaktan daha çok "yok edilmeye çalışılan Kürtlük"ü diriltmek için kendisini feda etmiş bir kahramandı. Newroz günleri "zalim T.C."ye karşı ayaklanma (*serbıldan*) günleri olarak tanımlandı ve Newroz, bir direniş miti olarak PKK söyleminin merkezine yerleştirildi.

Öyle ki, parti kırmızı yıldızın ortasında orak çekiç figürü olan bayrağını 1995 yılında yine kırmızı yıldızın ortasındaki Newroz ateşini simgeleyen meşale figürüyle değiştirdi.

Özellikle 1990 yılından itibaren Newroz günlerinde yapılan eylemler Kürt hareketinin kitleselleşmesinin bir göstergesi haline geldi. Güvenlik güçleriyle yaşanan çatışmaların şiddeti ya da daha genel olarak Newroz'un nasıl geçtiği, takip eden günlerde Kürt sorununa dair tartışma-

Newroz'un inşasındaki başarı karşısında devletin yaklaşımı şiddetle sınırlı kalmadı, bu alternatif hikâyeyi soğurmaya yönelik aktif bir tutum izlendi.

ların hızlanmasına zemin yaratır oldu. Diğer yandan devlet görevlilerinin bayramı *Nevruz* adıyla resmi olarak kutlamaya başlaması ve bu kutlamalarda Newroz'un aslında bir Türk bayramı olduğu temasının işlenmesi yaşanan çatışmaya yeni bir ideolojik boyut getirdi. Böylece Newroz, tam anlamıyla ideolojik bir savaş alanı haline dönüştü.

Gerçekten de Newroz'un inşasındaki başarı karşısında devletin yaklaşımı şiddetle sınırlı kalmadı, bu alternatif hikâyeyi soğurmaya yönelik aktif bir tutum izlendi. Bunun için Abdulhaluk Çay'ın yıllar geçtikçe sayfa sayısı artan *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz* kitabındaki iddiaları esas alındı.¹¹ Ana akım medyanın bazı köşe yazarları tarafından bile alayla karşılanan devletin *Nevruz* politikası egemen ideolojinin nasıl işlediğini göz-

ler önüne sermesi açısından oldukça ilgi çekiciydi. Kısa sürede uygulanmak zorunda kalınan resmi *Nevruz* faaliyetleri devletin ideolojik aygıtlarının neler olduğunu adeta tek tek ifşa ediyorlardı.

İlk olarak 1991 yılında Kültür Bakanlığı *Nevruz'un* Türk Ergenekon Bayramı olarak ülke çapında kutlanacağını açıkladı. 1992 yılı Newroz'unda bakanlığın hazırladığı bildirimler İstanbul'da polis helikopterleriyle dağıtıldı. Bakanlık daha sonra Newroz'un geleneksel olarak Türk kültürünün bir parçası olduğunu kanıtlamaya yönelik yoğun bir çabaya girişti. Bu çaba kapsamında "Uluslararası 1. Nevruz koşusu", "Geleneksel Nevruz Yürüyüşü", Nevruz konulu resim sergisi, Nevruz içerikli Kukla-Karagöz gösterisi, Mehter Takımı konserleri, bahar şarkıları konserleri, halk konserleri, halk oyunları, cirit gösterileri, PTT anma pulları, Milli Piyango "Nevruz Özel Çekilişi" gibi etkinlikler yer aldı. Bunların yanı sıra, Kültür Bakanlığı, çeşitli ülkelerdeki kutlamalar hakkında broşürler ve "Ergenekon'dan gö-

çen Kızılderililerin *Nevruz'u* nasıl kutladıklarını anlatan *Kaya ile Sinan Nevruz Şenliklerinde* gibi okul kitapları hazırladı.

1993 yılındaki Alparslan Türkeş'in düzenlediği Türk Kurultayı devletin *Nevruz* politikasında önemli bir yere sahiptir. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakanı Süleyman Demirel, KKTC cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, Başbakan yardımcısı Erdal İnönü, Kültür bakanı Fikri Sağlar ve diğer devlet erkânının katıldığı kurultaydaki ana tema yeni dağılmış olan Sovyetler Birliğinden ayrılan Türki Cumhuriyetler ile kültürel ve ekonomik ortaklık oluşturmaktı. Liderler hep beraber demir döverek Ergenekon efsanesinin aracılığıyla Türk birliğinin önemini vurguladılar.

1995 yılından itibaren Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı olan Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı (AKMB) "kavramların bulanıklığını gidermek gerektiğini" ifade ederek resmi *Nevruz* faaliyetlerinin öncülüğünü üstlendi.¹² Kurumun düzenlediği uluslararası kongrelere devlet

erkânının yanı sıra Türki cumhuriyetlerden akademisyenler de katılıyordu. Ayrıca AKMB tarafından *Nevrûz*'un Mete Han'dan beri Türk bayramı olduğunu iddia eden dergi ve kitaplar yayınladı ve Newroz eylemlerinde sıkça kullanılan sarı kırmızı yeşil renklerinin de Türk renkleri olduğu ilan edildi.¹³ Resmi *Nevrûz* faaliyetleri arasında

en ilgi çekici olanlardan biri de kuşkusuz Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı "ulusal birlik ve beraberlik" temalı *Nevrûz* hutbeleriydi. Bu hutbeler Newroz'a dair resmi söylemi ve bu söylemdeki değişimleri aynen yansıtıyorlardı. Çeşitli üniversitelerden öğretim üyeleri *Nevrûz*'un bir Türk Ergenekon bayramı olduğuna dair açıklamalar yaptılar, hatta bazıları resmi *Nevrûz* kutlamalarına ateşin üzerinden Mehter Takımı'nın çaldığı hücum marşı ve öğrencilerin "Allah Allah" nidalarıyla atlayarak aktif olarak katıldılar, valilerle birlikte kampüste demir dövüp yumurta tokuşturdular. Ordu görevlileri de, devlet protokolüne uygun bir biçimde vali-liklerin *Nevrûz* kutlamalarına katıldılar.

Bugüne geldiğinde resmi *Nevrûz* kutlamaları protokol olarak sürse de devlet yetkilileri Newroz üzerine olan ideolojik savaştaki eski coşkularını yitirmiş görünüyorlar. Öte yandan, Türkiye'nin her yerinde milyonlarca Kürt Newroz'u kutluyor

ve Newroz'un bir Kürt bayramı olduğu artık yaygın olarak kabul görüyor.

Yaklaşık olarak yüz yıllık bir zaman dilimini kapsayan bu sürece baktığımızda Newroz'un Kürt hareketleri tarafından hegemonik kültürde yeri bulunmayan ya da göz ardı edilen bir öge, bir alternatif hikâye olarak ele alındığını görmekteyiz.¹⁴ Bu özelliğiyle

Newroz karşı-hegemonya yaratmayı mümkün kılan bir araç olarak değerlendirildi. Kürt devrimcilerinin örneğin Selahaddin Eyyubi gibi tarihsel bir figür yerine tekrar ve tekrar demirci önlüğünü bayrak yaparak zalim krala karşı isyan başlatan Kawa'ya referans vermeleri Kürtlerin kendilerini içinde buldukları toplumsal gerçeklikten, yani Kürtlerin maruz kaldığı zulümden ayrı düşünülemez. Bu açıdan Newroz, Walter Benjamin'in ifadesiyle "tek bir felaket"ten ibaret olan "tarihin sürekliliğini parçalama" girişimi olarak da okunabilir. Benjamin şöyle ifade ediyor bunu; "Her takvimin ilk günü, tarih içinde zamanın akışını değiştiren makine işlevi görür. Bayram günleri, anma günleri olarak tekrar tekrar karşımıza çıkan aslında hep aynı gündür."¹⁵ Türk Ergenekon Bayramı olan *Nevrûz* ise zulmü sürdürme çabasından başka bir şey değildir. Bana göre Newroz'daki "w" işte bunları ifade ediyor. ●

DİPNOTLAR

- 1 Şehname'den alıntılar için bkz. Warner, A. G. and Warner, E. 1909. *The Shabname of Firdausi*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co.
- 2 Dergiden yapılan alıntılar dil açısından sadeleştirilmiştir. Yapılan alıntının özgün hali şöyledir: 'Jiri şahsi bir menfaat için çıkmıyor. O'nun hedefi, uzun asırlardan beri ihmal edilen Kürd hayat-ı tarihiyesine, hukuk-ı milliyesine, edebiyat ve içtimaiyatına dair neşriyatta bulunmaktır. Kanaatimize göre Kürd milletine cemiyatgah-ı milelde layık olduğu mevkii ihzare zaferyab olabilmek, asrın telakkilerine muvafık bir tarz-ı mesai ittihaziyle kabildir. Bozarslan, M.E. 1985-7. (Trans.) *Jin*, Vol. 1, 2, 5. Uppsala.
- 3 Özellikle bkz. Memduh Selim, "Eyyam-ı Mahsusamızı Tesbit Meselesi", Vol. 16, Bozarslan, M.E.

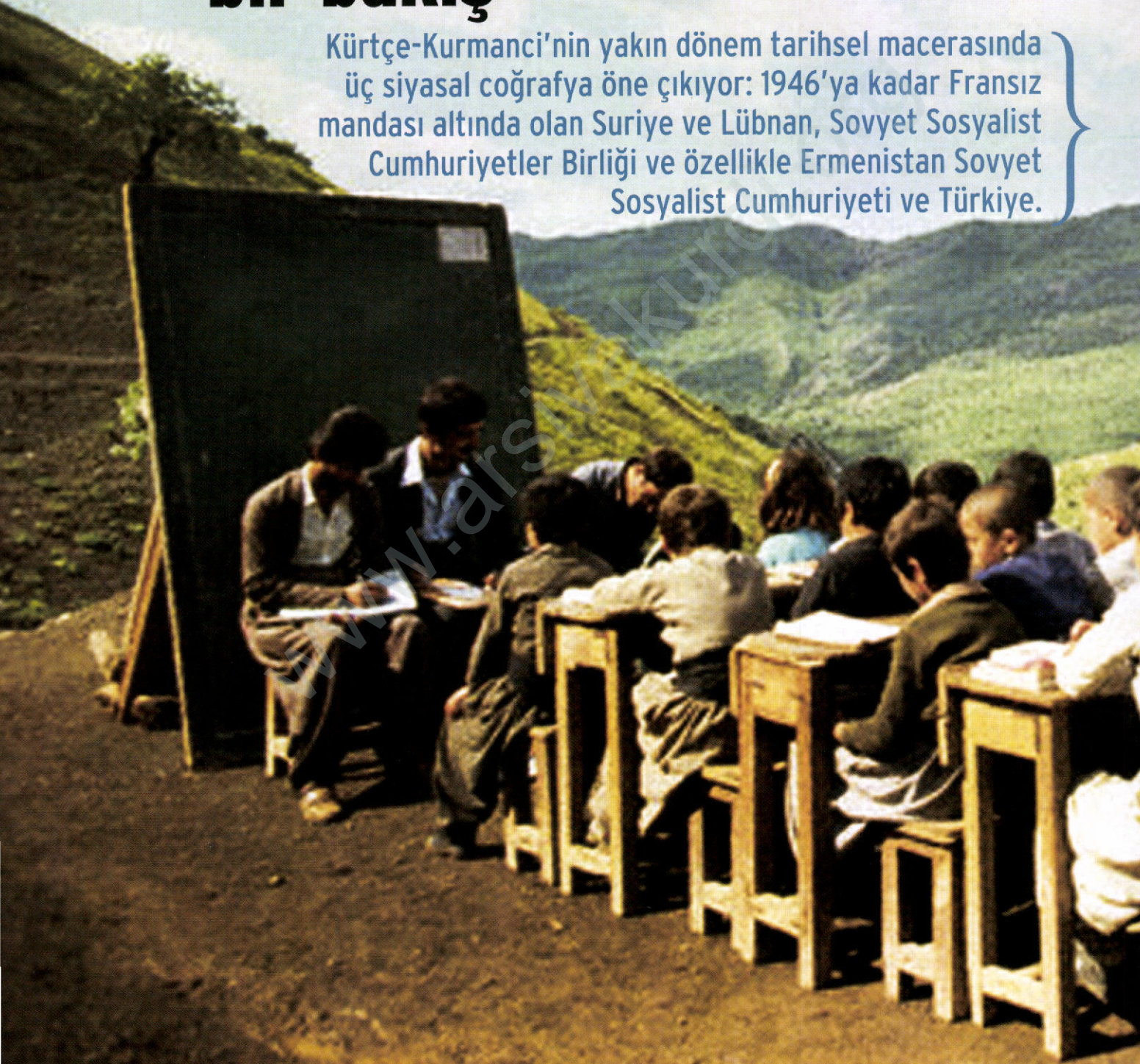
- 4 1985-7. (Çev.) *Jin*, Uppsala.
- 4 Bkz. Kurdiye Bitlisi (Halil Hayali), "Kawa Efsanesi", Vol 1 ve Memduh Selim, "*Kawe Yeom-i Mahsusu 31 Tabax (August)*", Vol. 21, Bozarslan, M.E. 1985-7. (Trans.) *Jin*, Uppsala.
- 5 Bkz. "Sersal", Vol. 14 ve Memduh Selim, "*Kawe Yeom-i Mahsusu 31 Tabax (August)*", Vol. 21 Bozarslan, M.E. 1985-7. (Trans.) *Jin*, Uppsala.
- 6 İhsan Nuri. 1976. *Kürtlerin Kökeni*, çev. M. Tayfun.
- 7 Daimi Cengiz bu birleşirmenin İrandaki Kürtler tarafından yapıldığını ve daha sonra Irak ve Türkiye'deki Kürtlere aktarıldığını iddia etmektedir. Aktaran Gürdal Aksoy. 1998. *Bir Söylence Bir Tarih: Newroz*, Ankara: Yurt, s. 16.
- 8 Özellikle bkz. "Sömürgecilik ve Milli Mesele", Kava, Vol.1, 1 December 1978.
- 9 Rızgari, Vol.1, March 1976.
- 10 Örneğin Mehdi Zana ve Nurettin

- Elhüseyni 1970'li yıllardan önce de Newroz'un Silvan'da geleneksel olarak kutlandığını ve Kawa efsanesinin dengbejer tarafından anlatılıyor olduğunu belirtmektedirler.
- 11 Karşılaştırma için bkz. Çay, A. M. 1985. *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ve Çay, A. M. 1999. *Newruz Türk Ergenekon Bayramı*. Ankara: Tamga.
- 12 Bkz. <http://www.akmb.gov.tr>.
- 13 Kurumun *Nevrûz* üzerine olan yayınları için özellikle bkz. Reşat Genç tarafından hazırlanan *Nevrûz ve Renkler* (1996) ve *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi* (2004), ayrıca Bilge Dergisi sayıları.
- 14 Bkz. Williams, R. 1977. *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- 15 Walter Benjamin, 1993. "Tarih Kavramı Üzerine", çev. Nurdan Gürbilek, Metis.

Metin Yüksel

HAYATTA KALMA VE DİRİLİŞ: Kürtçe'nin yakın tarihine bir bakış¹

Kürtçe-Kurmanci'nin yakın dönem tarihsel macerasında üç siyasal coğrafya öne çıkıyor: 1946'ya kadar Fransız mandası altında olan Suriye ve Lübnan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve özellikle Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Türkiye.

"Şartlar elverirse Kürtçe sadece seçmeli ders olabilir. Yoksa, ilköğretimden üniversiteye kadar Kürtçe bir eğitim yapılması mümkün değildir. Kürtçe anadilde eğitimin önünde anayasal engel var. İkincisi, anayasal bir engel olmasa, Kürtçe bir eğitimin kaliteli bir eğitim olabileceğine inanıyor musunuz? Bir medeniyet dili midir Kürtçe? Böyle anadilde eğitimi düşünmüyoruz.

Anadilde eğitimin Türkçe olması hem beraberlik sağlıyor hem Türkçe bir medeniyet dilidir. Türkçeyle eğitimin her alanına hizmet verilebilir."

Bülent Arıncı

Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası Türkçe dışındaki dillerde ifade ve yayına getirilen yasağın³ 1991 yılında kısmen kaldırılmasından bu yana Kürtçe basın ve yayın alanında hatırı sayılır gelişmeler oldu. Çeşitli yayınevleri önemli Kürtçe yayınlara imza attılar. Bu yayınevlerinden biri

Nübihar Dergisi-Yayınları. Nübihar istikrarlı bir şekilde devam edegelen dergicilik tecrübesinin yanı sıra melaların elyazması dîwanlarını aynı kitap içinde karşılıklı sayfalarda hem Arap ve hem de Latin

harfleriyle yayımlayarak Kürtçe okur-yazarlığın önünü iki alfabede aynı anda açıyor. Bir diğer yayınevi ise Avesta Yayınları. Sadece Kürt dili, edebiyatı ve araştırmaları alanında yaptığı yayınlar ve çevirilerle değil, Türkçe'ye modern Arap ve Fars edebiyatlarından ve yabancı dillerdeki çeşitli alanlardan akademik çalışmaların çevirileriyle de Avesta Yayınları Türkiye'nin yayıncılık hayatında nev'i şahsına münhasır bir yer tutuyor. Tüm bu gelişmelere rağmen, Nübihar editörü Süleyman

Şam, Beyrut ve Erivan'daki Kürt dili, edebiyatı ve tarihi alanındaki çalışmalar buraları Kürtçe'nin "diriliş" merkezleri yaparken Türkiye'de Cumhurbaşkanları ve Bakanlar Kurulu'nun kararnameleleri ile yasaklanan ve cezalandırılan Kürtçe'nin buradaki macerası da "hayatta kalma" hikâyesine dönüşüyor.

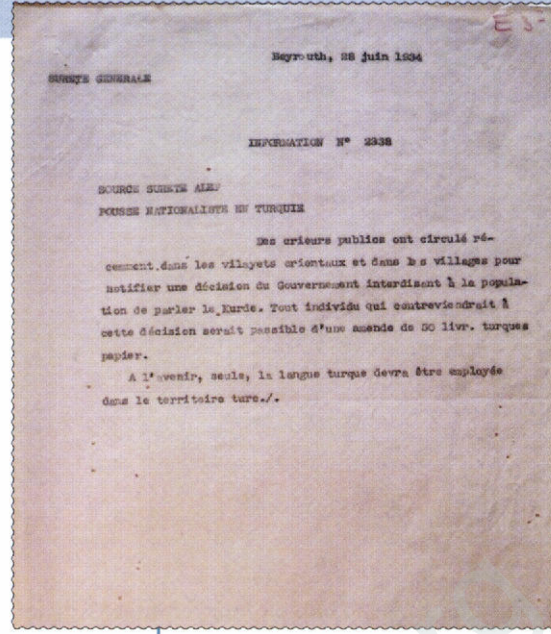
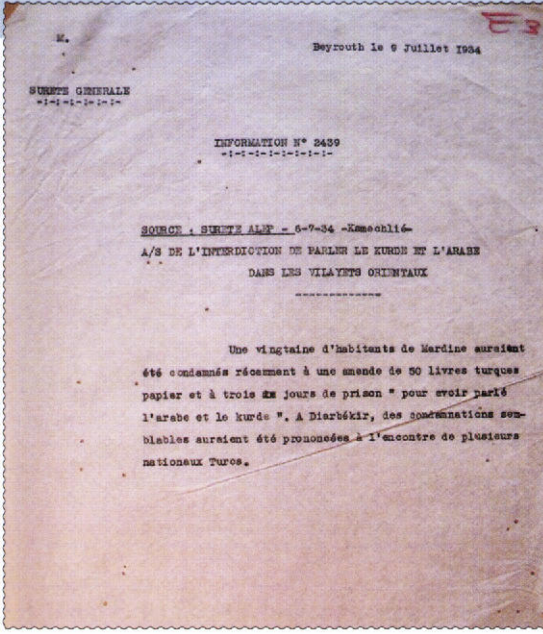
Çevik'in ve Avesta editörü Abdullah Keskin'in çeşitli mülakatlarda kendi tecrübelerinden hareketle işaret ettikleri gibi, Kürtçe yayıncılık önünde hâlâ ciddi engeller ve önyargılar bulunuyor.

Türkiye'de Kürt dili, edebiyatı ve araştırmaları alanında oluşmakta olan bu birikime son yıllarda yeni bir boyut eklendi: Kürt dilinin öğretimi ve Kürtçe eğitim. Bu konu hakkındaki tartışmalarda haklı olarak altı çizilen tarihsel gözlem şöyle:

Kürtçe sözlü ve yazılı ifade on yıllarca Türkiye'de yasaklandı ve cezalandırıldı. Mehmet Bayrak'ın 1993'te *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri* adlı kitabında yayımladığı istisnai belgeleri saymazsak, bu gözlem büyük oranda sözlü kaynaklara ve hatıralara dayanıyor. Bu noktada akla gelen soru şu: Kürt dilinin yakın tarihine dair ne biliyoruz? Bu konuda yazılı kaynaklar nelerdir? Bu sorulara Kürt dilinin Orta Doğu'da en fazla sayıda ve çoğu Türkiye'de yaşayan Kürt tarafından konuşulan Kurmanci lehçesinde bulunan kaynakları da kullanarak cevap bulmak istiyorum.

Kürtçe-Kurmanci'nin yakın dönem tarihsel macerasında üç siyasal coğrafya öne çıkıyor: 1946'ya kadar Fransız mandası altında olan Suriye ve Lübnan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve özellikle Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Türkiye. Şam, Beyrut ve Erivan'daki Kürt dili, edebiyatı ve tarihi alanındaki çalışmalar buraları Kürtçe'nin "diriliş" merkezleri yaparken Türkiye'de Cumhurbaşkanları ve Bakanlar Kurulu'nun kararnameleleri ile yasaklanan ve cezalandırılan Kürtçe'nin buradaki macerası da "hayatta kalma" hikâyesine dönüşüyor.

Kürt dilinin yakın dönem tarihinde belirleyici dönem Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine tekabül etmektedir. Büyük Savaş sonucu kültürel ve siyasi varoluşun temel ilkesi olan ulus-devlet yapılanması ile şekillenen Orta Doğu'nun ve Kafkasya'nın yeni haritası çizildi. Bu yeni siyasal coğrafyada Kürtler Türkiye, Suriye, İran, Irak ve Sovyet Ermenistan'ında yaşamak durumunda kaldılar. Yukarıda işaret edildiği gibi Kürtçe'nin Türkiye'deki tarihsel seyri "hayatta kalma" mücadelesi olarak ifade edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti 1923'te kurulmuş olsa da Kemalist yönetimin otoriter karakteri kendini 1925'te Şeyh Said Hareketi'nin kırılması ve Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabulünden sonra gösterir. Kürtlere ilişkin çok önemli planlar ise 1925 Eylül'ünde kabul edilen Şark Islahat Planı'nda ifadesini bulur. Bu planı hazırlayıcı mahiyetteki raporlarda "Kürdistan müstemleke usulü idare edilmelidir" ifadesi yer alır.⁴ Şark Islahat Planı'nda dil konusuna ise özel bir önem verilir. Kürtlerin Türkçe konuşur hale gelmesi için Fırat'ın batısına dağıtılmalarından kızlara mahsus okulların kurulmasına varıncaya dek bir dizi düzenleme önerisinde bulunulur. Sonraki yıllarda bu projeler

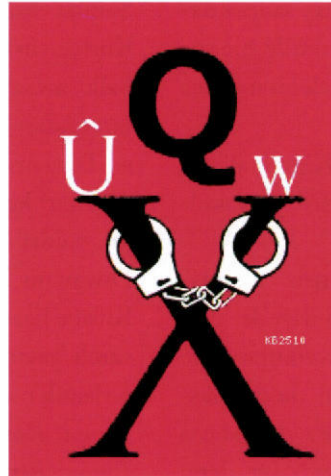
hayata geçirilir. Bunlar arasında en çarpıcı projelerden biri 1937'de Elazığ'da kurulan Kız Sanat Enstitüsü'dür.⁵ Cumhuriyet tarihinde önemli bir proje de "Vatandaş, Türkçe Konuş!" kampanyaları ile dilde ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında gayrimüslimlerden alınan Varlık Vergisi ile ekonomide gerçekleştirilen "Türkleştirme" politikalarıdır. Kürtlerin "Türkleştirme" politikalarını tecrübesi ise kendi dillerini konuşmalarının yasaklanması ve Kürtçe konuştuklarında ise para ve hapis cezasına çarptırılmaları şeklinde oldu.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Kürtçe'nin tarihine dair bilinenler yakın zamana kadar sözlü kaynaklarla sınırlı kalmakta idi. Bu yazıda ise Fransız arşivlerinden ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivlerinden bulunan belgeler aracılığıyla Kürtçe'nin Türkiye'deki yasaklı ve cezalı tarihine ilk elden ve resmi, yazılı kanıtlarla ışık tutulacaktır. Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Nantes şehrindeki Diplomatik Arşiv Merkezi'nden 28 Haziran 1934 tarih ve "Türkiye'de Milliyetçi İtki" başlıklı bir belge Kürtçe konuşmanın yasaklandığına şöyle işaret ediyor:

"Tellallar son zamanlarda doğu vilayetlerinde ve köylerde Hükümet'in halkın Kürtçe konuşmasını yasaklayan kararını bildirmek için dolaştılar. Bu karara uymayanlar 50 Türk kâğıt lirası para cezasına çarptırılacaktır.

Gelecekte Türk topraklarında sadece Türk dili kullanılacaktır."⁶

Bu duyurudan 11 gün sonra 9 Temmuz 1934 tarihli ve "Doğu

Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Nantes şehrindeki Diplomatik Arşiv Merkezi'nden Kürtçe konuşmanın yasaklandığını ifade eden belgeler

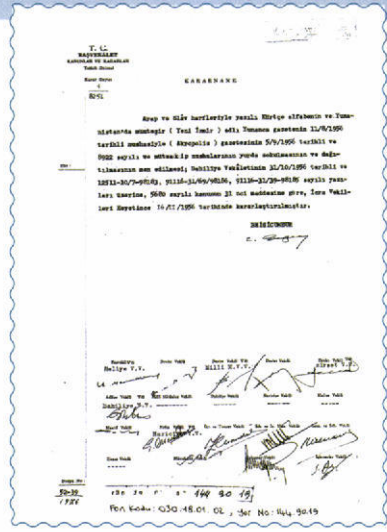
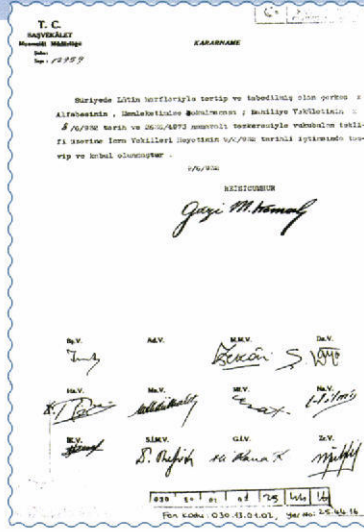
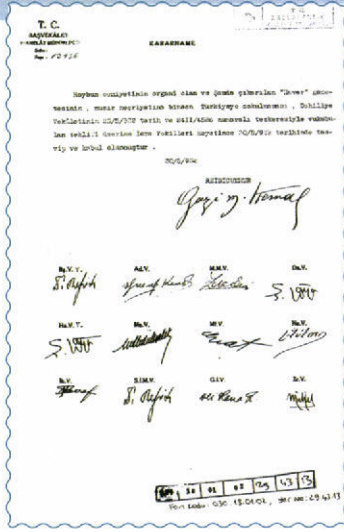
Vilayetlerinde Kürtçe ve Arapça Konuşmanın Yasaklanması Hakkında" başlıklı bir diğer belge ise Mardin'de ve Diyarbakır'da Kürtçe ve Arapça konuşanların para ve hapis cezasına çarptırıldıklarını belirtiyor:

"Son zamanlarda Mardin'de meskûn yaklaşık 20 kişi "Arapça ve Kürtçe konuştukları" gerekçesiyle 50 Türk kâğıt lirası para ve 3 gün hapis cezasına çarptırıldılar. Diyarbakır'da da çeşitli Türk uyruklulara karşı benzer suçlamalar beyan edildi."⁷

1930'lu yılların başlarında İstanbul'da 10 liraya ev kiralanabildiği ve yine 1938 yılında da "Siyasal Bilgiler Okulu'nda" asistan maaşının 35 lira olduğu göz önünde bulundurulduğunda,⁸ bu miktarın ne kadar yüksek olduğu daha iyi anlaşılabilir. Musa Anter çocukluğunun Mardin'inden Kürtçe konuşanların para cezasına çarptırıldığına dair anlattığı bir anekdotta kelime başına 1 lira ceza verildiğini kaydedip şunları söylüyor:

"Köylüler Mardin'e satmaya eşekle odun getirirlerdi. Yükü elli-altmış kuruş ederdi. Eşeği ve palanı iyi ise beş-altı lira ederdi. Kürtler eşeği sü-

Q
W
X

rerken “ço” derler. Türkçe bilmeyen fakir Kürtler, herşeyden habersiz “ço” deyince, onlara tuzak kurmuş olan jandarmalar hemen bunları şiddet ve hakaretle yakalarlardı. Köylü, aklınca kendisini Kürtçe savunurken büsbütün hesapsız suç işlerdi. İşte bunlardan bir tanesi de annemin akrabasıydı. Eşegi ve odun yükü müsadere edilip satıldı. Beş

çıkarmaya başlayan Celadet Bedirxan, Hawar'daki Latin harfli Kürtçe alfabenin, Latin harflerine geçen Türkiye'de bulunan Kürtlerin kendi dillerinde okuma yazmayı öğrenmeleri için yeni Türkçe alfabeye mümkün olduğunca yakın olduğuna işaret etmektedir. Kürtçe'de “imdat” veya “imdat çığılığı” anlamına gelen Hawar, Fransız manda dönemi Suriye ve Lübnan'da Kürt hareketi üzerine Fransız arşivlerinde çok önemli bir araştırma yapmış olan Jordi Tejel Gorgas'ın ifade ettiği gibi Türkiye'de Kürtlerin asimilasyon tehlikesine karşı atılmış çığlık olarak okunabilir.¹⁰ Birinci sayısındaki açılış satırları ise Hawar'ın Kürt dilinin varlığını haykırdığını dile getirmektedir: “Bizim Hawarımız her şeyden önce dilimizin varlığını bildirecektir. Zira dil var olmanın birinci şartıdır.”¹¹ Çıktıktan 2 hafta sonra, yani 30 Mayıs 1932'de, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu imzalarıyla Hawar'ın Türkiye'ye sokulması yasaklanır. Burada kayda değer bir nokta şudur: bugün TRT Şeş'te kullanılan alfabe Hawar'ın sayfalarında geliştirilen Kürtçe alfabelidir.

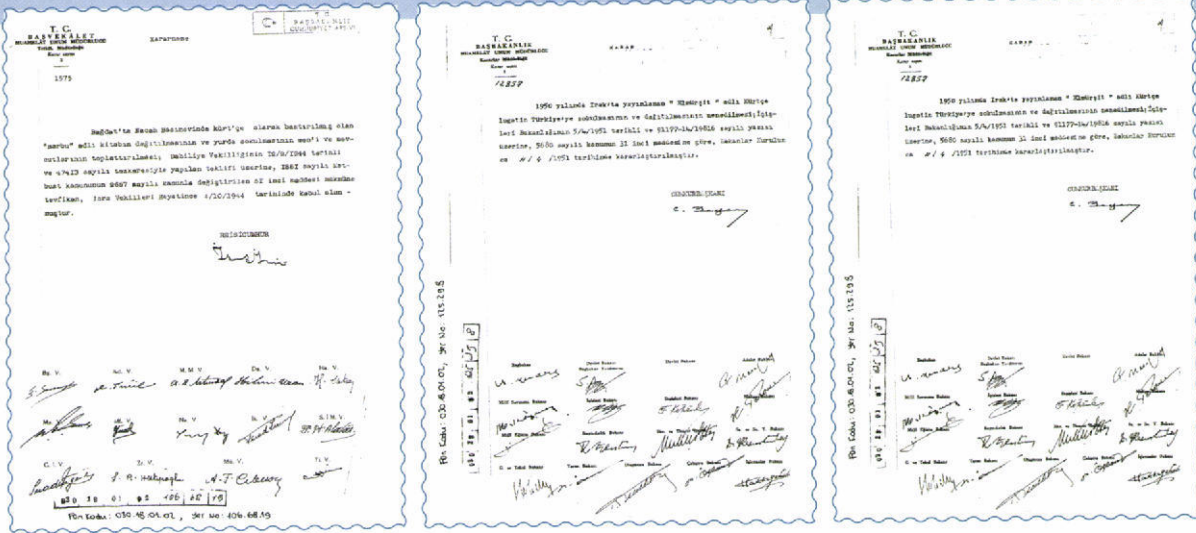
9 Temmuz 1934 tarihli ve “Doğu Vilayetlerinde Kürtçe ve Arapça Konuşmanın Yasaklanması Hakkında” başlıklı bir diğer belge Mardin'de ve Diyarbakır'da Kürtçe ve Arapça konuşanların para ve hapis cezasına çarptırıldıklarını belirtiyor.

lira tutmuştu. Halbuki, ceza olarak oniki lira tespit edilmişti. Ayrıca iki gün gözaltında kalmış, bir hayli de dayak yemişti. Üç buçuk ay sonra köye gelen tahsildar, geri kalan yedi lira borcunu ödemesini istemiş ve vermediği takdirde eşyalarına haciz koyacağını söylemişti. Tabii ki tahsildarla birlikte jandarma da vardı. Dayım üç-beş keçisini satıp onlara borcunu ödemişti. Bu olay sadece dayım için değil, olağandı. Eğer Mardin'de bir suç evrak arşivi varsa, bu yüzkarası belgelerden çokça mevcut olmalıdır.⁹

Kürtçe konuşmanın yanı sıra Kürtçe alfabe, sözlük ve edebiyat eserlerinin Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması yasaklandı.

1920'den 1946'ya kadar Fransız mandası altında bulunan Lübnan ve Suriye'de Mir Bedirxan'ın torunları Celadet ve Kamuran Bedirxan Kürt dilinin ve edebiyatının modernleştirilmesi için yoğun çaba gösterdiler. 15 Mayıs 1932'de Hawar adlı Kürtçe-Fransızca bir dergi

1932-1935 ve 1941-1943 yılları arasında Şam'da toplam 57 sayı yayımlanan Hawar'da Kürtçe şiirler ve öykülerin yanı sıra atasözleri ve halk masalları yayımlanır. Kamuran Bedirxan tarafından çevirileri yapılan bazı Kur'an sureleri, Peygamberin hadisleri ve Ömer Hayyam'ın rubaileri kendilerine Hawar sayfalarında yer bulur. Kadri Cemilpaşazade de Melayê Cizîri'nin Dîwan'ını kısım kısım Hawar sayfalarında yeni Kürtçe harflerle yayımlar. Düzensiz çıkabilen bir süreli yayın olan Hawar'ın *Hawar Kütüphanesi* serisinden ise Celadet Bedirxan şu kitapları yayımlar: *Rêzana Elfabiyê Kurdi*, *Ruplenine Elfabê*, *Bîyîşa Pêxember bi Kurdiya Dumilî*, *Nivêjên*

Êzediyân, Mektûb ji Mistefa Kemal paşê re, Ji Mesele Kurdistanê, Elfabeya Kurdî, Xwendina Kurdî, Elfabeya Min, Dersên Şerietê, Çarinên Xeyam, Dilê Kurên Min, Proverbes Kurdes/Medbelokên Kurdî, Le Roi du Kurdistan/Qralê Kurdistanê, Der Adler von Kurdistan/Eyloyê Kurdistanê, Der Schnee Des Lichtes/Berfa Ronabiyê Şîhrên Kurdî and Mesele Kurdistanê.¹² 1945'te ünlü şair Cegerxwîn'in birinci divanı da Hawar Kütüphanesi arasında çıkar. Sonraki yıl ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Bakanlar Kurulu üyeleri tarafından Türkiye'ye sokulması yasaklanır. Hawar'ın yanı sıra Celadet ve Kamuran Ronahî, Roja Nû ve Stêr adlarındaki dergilerle de Kürt dil ve edebiyatının modernleştirilmesi alanındaki çalışmalarını sürdürürler.

Kürtçe'nin Kurmanci lehçesinin Türkiye'deki hayatta kalma ve Suriye ve Lübnan'daki sınırlı gelişim serüvenine karşılık, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki seyri çok daha ileridedir. SSCB'nin "küçük milliyetler" siyaseti sayesinde Kürtçe basın, yayın ve eğitim Sovyet Ermenistanında resmî kurumsal destek bulur. Özellikle 1918-1920 yıllarında memleketleri Kars'tan Erivan'a kaçmak zorunda kalan, bazı yazarların "yetim nesil" olarak adlandırdığı ve önde gelenleri Eminê Evdal, Casimê Celil, Heciyê Cindî ve Qanatê Kurdo olan figürler Sovyetler'deki Kürtçe eğitim, basın-yayın, folklor derlemeleri, Kürtçe'ye Ermeni ve Rus edebiyatlarından çeviri, radyo yayını gibi alanlarda etkin olmuşlardır.

Erivan merkezli Kürtçe-Kurmanci'nin gelişim seyrini iki tablo ile özetlemek mümkün görünüyor. Birinci tablo Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kürtçe resmi yayın organı olan Riya Teze gazetesinden alınan köy ilk ve orta dereceli okullarının ders programıdır. Günümüzde Türkiye'de Kürt dilinde eğitimin imkânına dair öne sürülen kuşklara cevaben bu tarihsel tecrübenin tablosunu aynen aşağıya alıyoruz.

Tablo 1: Plana Xwendinê (Bona Mektêbê Kurmancayê êlêmêntar, netemam navîn û navîn), CSS Êrm, seba sala xwendinê ya 1937-1938 (gund) 35 hefte,¹³

	NAVÊ ULMA	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
1	Zimanê Kurmançî	12	11	7	4	5	4	2	1	1	1
2	Lîtêratura Kurmançî	-	-	-	-	3	2	1	2	2	2
3	Zimanê Ürisî	-	-	3	3	4	3	3	2	3	3
4	Lîtêratura Ürisî	-	-	-	-	-	1	1	1	1	2
5	Zimanê Ermenî	-	-	-	2	2	2	2	1	1	2
6	Lîtêratura Ermenî	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1
7	Arîtmêtîka	6	7	6	6	6	1	-	-	-	-
8	Algêbra	-	-	-	-	-	3	3	3	2	2
9	Gêometriya	-	-	-	-	1	2	2	2	2	2
10	Trîgonomêtriya	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
11	Tebyet Zanebûn	3	3	2	2	3	3	3	2	2	-
12	Tarîx	-	-	1	3	3	3	3	5	5	5
13	Konstitütîsia	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-
14	Dinê Zanebûn (Gêogr.)	-	-	2	3	3	3	3	3	3	-
15	Fîzîka	-	-	-	-	-	3	3	3	3	3
16	Xîmiya	-	-	-	-	-	-	2	2	2	3
17	Gêologiya Minêral	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
18	Zimanê Dereke	-	-	-	-	-	-	-	2	1	1
19	Şikilçîfî	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-
20	Zaqkî andîfî	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1
21	Kilambêjî	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-
22	Fîzkultura	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
23	Zanbûna Şuxulê Eskeriyê	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1
	Tomerî	24	24	24	26	33	33	33	33	33	33

Tablo 2: SSCB’de Kürtçe kitap yayıncılığı, 1921-1960: Toplam Kürtçe kitap sayısı, dil ile ilgili Kürtçe kitaplar, Dil ile ilgili kitapların tirajı

YILLAR	TOPLAM	DİL İLE İLGİLİ	TİRAJ
1921	1	1	1000
1929	2	2	5500
1930	6	3	7500
1931	12	5	18500
1932	19	5	15000
1933	24	6	10000
1934	30	6	21000
1935	30	5	10000
1936	26	4	5000
1937	31	9	18500
1938	1	1	1000
1946	3	1	3000
1947	3	2	3000
1948	2	1	1500
1949	3	2	3000
1950	0	0	0
1951	2	2	2000
1952	2	2	2000
1953	1	1	1000
1954	3	2	4000
1955	3	1	1000
1956	1	1	1000
1957	11	5	6350
1958	5	2	2000
1959	9	0	0
1960	8	3	4000
TOPLAM	238	72	146.850

İkinci çarpıcı tablo ise 1921’den 1960’a kadar SSCB’de yayımlanan Kürtçe kitapların yıl bazında sayılarını ve tirajlarını veriyor. Yukarıdaki tabloda bu kitaplardan Kürt dilinin öğretimine dönük (sözlük, alfabe, dilbilgisi kitapları gibi) olan kitapların sayıları ve tirajları iki ayrı sütunda belirtilmiştir. Bu veriler N. A. Aleksanyan tarafından Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Yayınları arasından 1962’de Erivan’da yayımlanan *Sovyetler’de Kürtçe Kitap Bibliyografyası: 1921-1960 (Bibliyografya Kitêbêd Kurdiyê Sovetiyê: salêd 1921-1960)* adlı çalışmasına dayanmaktadır. Tablo 2’de görülebileceği gibi bahsi geçen 40 yıl boyunca SSCB’de toplam 238 Kürtçe kitap 370.000 adet basılır. 238 kitaptan 72’si 146.850 tiraj ile Kürt dilinin öğretimine (sözlük, alfabe, dilbilgisi, okuma kitapları gibi) dönüktür.

Toparlamak gerekirse, Kürtçe-Kurmanci’nin Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni

Orta Doğu ve Kafkas siyasal coğrafyasındaki tarihsel macerasının Şam, Ankara ve Erivan hattındaki seyri hayatta kalma ve diriliş olarak okunabilir. Türkiye’de Kürt dilinin sözlü ve yazılı ifadesinin yasaklanması hayatta kalma mücadelesine işaret eder. Şam’da ve Erivan’da ise Batılı eğitim almış Bedirxan Kardeşler ile Rus ve Ermeni Kürdologlardan eğitim almış ve Celilê Celil’in ifadesi ile “sıfır noktası”ndan başlayan Êzidî-Kürt aydınları ise Kürtçe’nin değişen toplumsal, siyasal ve tarihsel şartlar içinde yeniden şekillenmesine

yaptıkları katkılarla bugün Kürt dili için önemli bir miras bırakmışlardır.

Son olarak iki noktaya işaret etmek gerekiyor: Türkiye’de Kürtçe’nin tarihsel aktarımı konusu Türkiye’de yasaklanan diğer dillerin tarihi ile kesişmektedir. Yukarıda Arapça konuşanların cezalandırılması ve Latin harfleri ile hazırlanmış bir Çerkes alfabesinin yasaklanması örneklerinde olduğu gibi, Türkiye’de Kürtçe’nin tarihi ile ilgilenmek Türkçe olmayan dillerin sözlü ve yazılı ifadesine getirilen yasaklara ve cezalara da —başta niyetlenilmemiş de olsa— ışık tutmaktadır.

Yazının girişinde yer alan ve AKP’nin Başbakan Yardımcısı ve Hükümet Sözcüsü tarafından Kürtçe’nin medeniyet dili olmadığı iddiası yakın zamanlarda bir televizyon programında yaptığı konuşmadan. Kürtçe’ye dair dil ve tarih bilgisine sahip olmadığı halde kendinde negatif cevabını verme hakkını gördüğü “Kürtçe medeniyet dili midir?” sorusunu sormuş Başbakan Yardımcısı. Bu ‘makus’ sorudaki medeniyet söylemi ile Kürtçe’nin tarihine ilişkin yukarıda sunulan bilgi ve belgeleri bir arada isabetli bir okumaya imkân veren Frantz Fanon’la noktalayalım yazıyı. Fanon *Siyah Deri Beyaz Maske* adlı çalışmasında, “bir Yahudi olarak bin yıllık bir anti-semit deneyimi” olduğu halde, “zencide vehmettiği olağanüstü hayat enerjisinin kösnül tezahürlerinden söz açması” sebebiyle, Yahudi araştırmacı Michel Salamon’un ırkçı yaklaşımına işaret ediyor ve şöyle devam ediyor:

“Bay Salamon bilmelidir ki, Zencinin ne derisinden ne de saçlarından cinsel buharlar yayılmaktadır. Burnunuza gelen koku, insan doğasını kemiren uygarlığın, çürümüş değerlerin ve do-

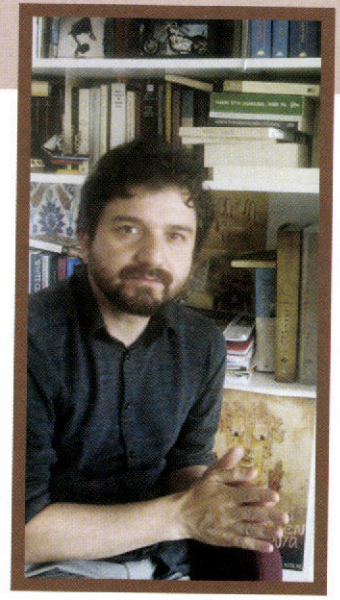
ğadışı kültürlerin üstünde oturan leş yiyici Batı uygarlığının kendi kokusu, kendi kokunuz Bay Salamon ve Beyaz adamın kokusu; bu yüzden ondan kurtulmanız pek mümkün değil... Basiret, insanın içinde, insana kendi resmini gösteren bir ayna değildir sadece; insan kendi imgesini eğik bükük görüyorsa, basiret bu imgeyi doğrultup düzeltmeye yarayan optik bir düzelticidir aynı zamanda. Bu anlamda, bize yapısal çarpıklıklar olarak empoze edilmeye çalışılan kültürel çarpıklıkları fark etmesini bilmelidir gözümüz. Baktığı-

nı görebilmelidir sözün kısası. Göz, insanın kafatasında yer alan anatomik bir çift çukurdan ibaret değildir; Van Gogh'un resimlerindeki coşkusal kırmızıda, Çaykovski'nin konçertolarında uçan renkleri, Schiller'in "Ode à la Joie"ında evrensel olanın titreşimlerini ve Aimé Césaire'in haykırışında da uygarlığın kirli dumanları içinden yaralı bir ejderha gibi doğrulan mazlum halkların ayağa kalkışını gören bir organ olmalıdır göz."¹⁴ ●

1920'lerden 1946'ya kadar Fransız mandası altında bulunan Lübnan ve Suriye'de Mir Bedirxan'ın torunları Celadet ve Kamuran Bedirxan Kürt dilinin ve edebiyatının modernleştirilmesi için yoğun çabalar verdiler. Celadet Bedirxan 15 Mayıs 1932'de Hawar adlı Kürtçe-Fransızca bir dergi çıkardı.

DİPNOTLAR

- 1 Bu çalışma 2011 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Chicago Üniversitesi'nde bitirdiğim doktora tezime dayanmaktadır. Tezimdeki uzun teşekkür ve kaynak listesi için bkz. Metin Yüksel, *Dengbêj, Mullab, Intelligentsia: the Survival and Revival of the Kurdish-Kurmanji Language in the Middle East, 1925-1960* [Dengbêj, Mela, Entelijansiya: Orta Doğu'da Kürtçe-Kurmanji Dilinin Hayatta Kalması ve Dirilişi, 1925-1960] (Chicago: Unpublished PhD Dissertation at the University of Chicago, 2011). Bu tez için yapılan araştırma American Research Institute in Turkey ve Honigberg Fellowship for Study in Paris bursları ile desteklendi.
- 2 Başbakan Yardımcısı ve Hükümet Sözcüsü Bülent Arınç, <http://www.dogruehaber.com.tr/Haber/Arinca-Gore-Kurtce-Medeniyet-Dili-Degilmi-23437.html> (erişim tarihi 11 Şubat 2012).
- 3 1983 yılında çıkarılan 2932 sayılı "Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun" a göre "Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması yasak"tır (Madde 2) (<http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/115221-kurtce-siyasete-takipsizlik>) (erişim tarihi 22 Aralık 2011).
- 4 Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Keleşçe: Şark İslabat Planı* (Ankara: Özgüç, 2009).
- 5 Elazığ Kız Enstitüsü hakkında enfes bir çalışma Sevim Yeşil'in yüksek lisans tezidir: Sevim Yeşil, *Unfolding Republican Patriarchy: the Case of Young Kurdish Women at the Girls' Vocational Boarding School in Elazığ* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi: Ankara, 2003).
- 6 MAE, CADN, Beyrouth Cabinet Politique 570, Information No. 2338, Beyrouth 28 Juin 1934.
- 7 MAE, CADN, Beyrouth Cabinet Politique 570, Information No. 2439, Beyrouth le 9 Juillet 1934.
- 8 Erdal Özbek, "Kuruştan Beş Milyonluğa: 75 Yılda Paramız," içinde Mustafa Sönmez (der.) *75 Yılda Para'nın Serüveni* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 2.
- 9 Musa Anter, *Hatıralarım* (İstanbul: Avesta, 2000), 35.
- 10 Jordi Tejel Gorgas, *Le Mouvement Kurde de Turquie en Exil: Continuités et Discontinuités du Nationalisme Kurde sous le Mandat Français en Syrie et au Liban (1925-1946)* (Oxford: Peter Lang, 2007), 284.
- 11 "Armanc, Awayê Xebat û Nivisandina Hawarê," *Hawar* 1 (May 15, 1932), 1. Buradaki referans Hawar'ın, Fırat Ceweri tarafından yayına hazırlanan edisyonundandır: Fırat Ceweri (yay. haz.) *Hawar* (Stockholm: Nüdem, 1998).
- 12 "Kitêbxana Hawarê," *Hawar* 32 (September 1, 1941), 802.
- 13 *Riya Teze* 36 (376) (21 Ağustos, 1937), 5. Riya Teze koleksiyonunu incelememe izin verdiği için Profesör Celilê Celil'e minnettarım.
- 14 Frantz Fanon, *Siyab Deri Beyaz Maske* (İstanbul: Versus, 2009), 225, 226.

{ İstanbul Şehir Üniversitesi'nden tarihçi Abdülhamit Kırmızı'yla Türk tarih yazımındaki hakim eğilimleri, ekolleri, yatkınlıkları, suskunlukları konuştuk. }

Söyleşi: Mesut Yeğen

“Kesişen Tarihler”

Bugünden geriye baktığımızda tarih yazıcılığımız hangi büyük evrelerden geçti, Osmanlı-Türkiye tarihi hangi paradigmlar içinde çalışıldı?

Biz nasıl bir paradigma içerisinde tarih yapmaya başladık ve çoğunlukla neden aynı paradigma içerisinde tarih yapmaya devam ediyoruz? Bu, bence her ulus-devletin kurulurken neleri tehdit olarak gördüğüyle ilgili. Profesyonel akademik tarihçilik, milliyetçiliğin kucağında başlamış bir disiplindir. 19. yüzyılın başlarından itibaren Aydınlanma ve Fransız devrimi sonrasında, Prusya reformasyonu sırasında devlet eliyle üniversitelerde başlayan bir kurumdur tarihçilik. O zamandan beri de

hep böyle ulus-devletlerin meşruiyet işini gören, şekil vermeye çalıştığı ulusun geçmişini kurmaya ve adeta yaratmaya çalışan bir disiplin.

Akademyada modern anlamda tarihçiliğin Türkiye’de başlaması için bu yüzden ulus-devletin kurulmasını beklemek gerekecektir. Bu ideoloji olmadan tarihin bir disiplin olarak serpilip gelişmesinin imkanı yoktur. Ulusu analiz birimi olarak merkeze alan siyasal ve diplomatik anlatılarla hikayemizin tahkim edilmesi gerekiyordu. Tabii olağan bir şey değil: çok dinli ve etnik bir imparatorluktan homojen olması istenen bir ulus devlete dönüşüyorsunuz; devleti kurarken ulusu da inşa etmek ve

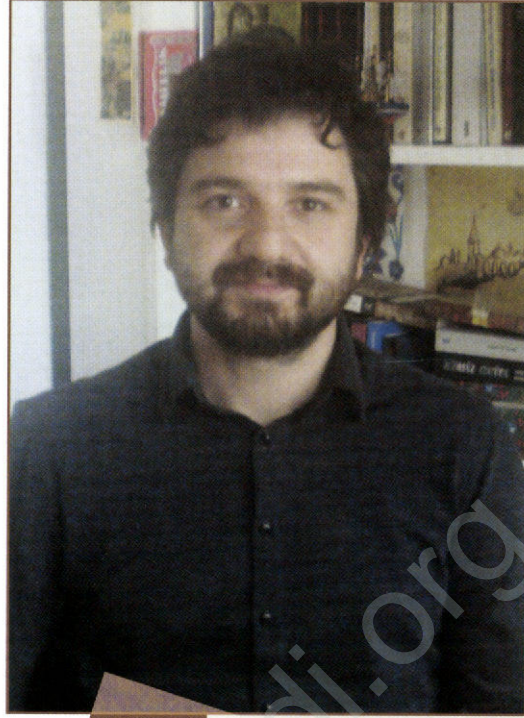
ona bir tarih bulmak zorundasınız. İşte Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi vs. bütün bunlar içerde bir homojenliği ve herkesin aynı şeye sadakatle inanmasını sağlamak amacıyla üretildi.

E tabi bu kuruluş evresindeki tehdit algıları diğer politikaları olduğu gibi tarih politikasını da etkiledi. Başlıca iki büyük tehdit vardı: İrtica ve Kürtçülük (ve tabi bazen ikisinin karışımı versiyonlar). Bunları modern, ilerleyen, medenileşen bir devlet hikayesine katma veya gerektiğinde ötekileştirme çalışması... Alttan alta, tabi ki, mürteci olarak yaftalanan dindar Müslümanlar kendi tarihleri hakkında aşağılarda kısık sesle farklı şeyler söylemeye devam ediyordu. Akademisyen tarihçi yoktur aralarında. Necip Fazıl şairdir, ama çıkar II. Abdülhamit ile ilgili söylemi tersyüz etmeye çalışır, mesela. Alttan alta yürüyen farklı söylemler var yani; ama bunlarda akademik anlamda tarihçilik yoktur. Çünkü akademi sonuçta devletin elindeydi ve oraya kendi istediği adamları yerleştiriyordu.

Ömer Lütfi Barkan'ı, Fuat Köprülü'yü, Halil İnalçık'ı, bu çerçevede değerlendirmek daha zor olsa gerek, değil mi?

Bunlar özellikle Fransız *Annales* ekolünün etkisiyle ciddi tarihçilik yapmaya başlamışlardı. Fakat başlangıçta akademya onları ciddiye almıyor. Belki bu tarz bir tarihçiliğin farklı noktalarına götürebileceğinden korkuluyordu; yani tarihçilik yüce amaçlarından sapabilirdi! Daha sonra bunlar büyük tarihçiler olarak kabul görmeye başladı. Bunların yaptığıyla işte o ulusa masa başında hikaye yazmaya çalışan tarihçilerin yaptığı bambaşkaydı. Tabii Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil gibi ideolojik kurgular sorgulanmaya başladıktan sonra (ki aslında bunlar çok erken bir zamanda yapıbozumuna uğrayan hikayelerdir), büyük tarihçi olarak bunlar resme girmeye başlıyor.

Peki Barkan, Köprülü ve İnalçık, bir açıdan standart Kemalist anlatının dışında figürler. Ama bir yandan da sosyal tarih anlayışının da tipik temsilcileri değil herhalde. Halil İnalçık müstesna ama Barkan daha devlet ve hukuk merkezli bir tarih anlayışının temsilcisi diyebiliriz herhalde.

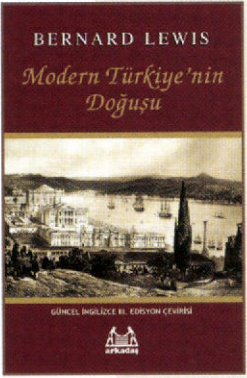
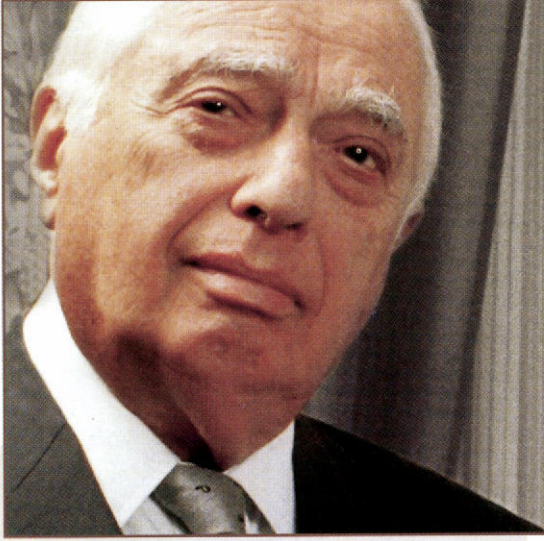

Abdulhamit Kırmızı kimdir ?

İstanbul Şehir Üniversitesi'nde çalışan Abdulhamit Kırmızı, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılına yoğunlaşan bir tarihçi. Biyografi, bürokrasi, maarif, milliyetçilik, tarihyazımı hakkında okuyor ve yazıyor. Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi, 1895-1908 (2007) ve Avlonyalı Süreyya Bey: Osmanlı Sonrası Arnavutluk, 1912-1920 (2009) başlıklı iki kitabı var. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD) yayın kurulunda yer alan Kırmızı öğrenimini Ankara (SBF), Hacettepe ve Boğaziçi üniversitelerinde tamamladıktan sonra SOAS, University of London'da postdoktora yaptı.

Bir açıdan hem İnalçık müstesna değil, hem Barkan yaptığı çalışmalarla tipik bir *Annales* ekolü takipçisi. Burada asıl sorun onların tarihçiliği özel hayatlarından ayrı tutan bir şey olarak yapmalarını galiba. Gerçekten ciddi tarihçilik yapıyorlardı. Ama sonuçta üniversiteler sadece devletin elinde ve orada istihdam ediliyorsunuz; çalışmaya devam etmek zorundasınız (Bugün de belli anlatıların dışına çıktığınızda, kırmızı çizgileri geçmeye başladığınızda tard edirsiniz. Üniversitemizdeki "temizlikler" in tarihi yazılmadı). Bu insanlar hem ciddi anlamda tarihçilik yapıp hem kimsenin kuyruğuna basmadan var olmaya devam edebilen tarihçiler.

Peki, 1960'larda Marksistlerin Asya Tipi Üretim Tarzı Feodal Üretim Tarzı karşıtlığı üzerinden Osmanlı tarih yazıcılığına dahil oluşları

“İronik bir şekilde, yine 1961’te Bernard Lewis’in *The Emergence of Modern Turkey*’i yayınlanıyor. Türkiye’nin büyük hikayesini anlatan ana çerçeve aslında o zaman tamamiyle kurulmuş oluyor. Lewis doğrusal bir tarih çizgisi çekiyor ve ulus devleti buraya getiren bir geçmiş kuruyor.”

Türkiye’de tarih yazıcılığının genel serüvenini nasıl etkiledi?

Avrupa’daki o ana anlatı, feodaliteden modern kapitalizme geçişin hikayesini bizde nasıl kurgulayabiliriz? Tartışmada ya Weber ya da Marx bakışıyla hep ötekileştirilen “doğu” toplumu ve onun Avrupa’dan farklı olan üretim tarzı merkeze alındığı için, aslında tam da 60’larda sökülmeğe başlayan hikayenin, Marksist tarihçiliğin de artık meydan okunan yapısalıcı, pozitivist ve biraz da oryantalist çerçevesi içinde yapılan bir tartışma... Marksist tarihçilerin içinden çıkan birileri bu revizyonu yapıyorlardı.

Bizdeki büyük anlatı ne zaman bozulmaya başlıyor? 60’lar galiba dünya tarihçiliği için olduğu kadar, tarihçiliğimiz için de önemli. 1961’de Irak’ta Barzani hareketinin etkisinin görülmeğe başlanması devleti kaygılandırıyor. Mesela o yüzden Cemal Gürsel’in önsözüyle Şerif Fırat’ın *Varto Tarihi* o zaman çıkıyor. *Türk Kültürü* der-

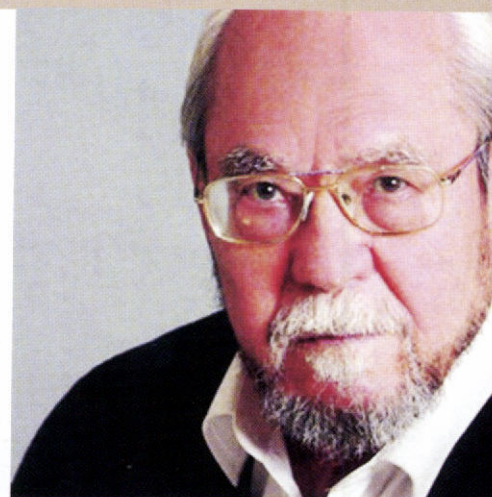
gisi aynı yıl çıkmaya başlıyor. Öte yandan yavaş yavaş artık Minorski ve Nikitin gibilerin yaptığı oryantalist Kürt tarihi çalışmaları dışında İsmail Beşikçi gibiler farklı şeyler söylemeye başlıyorlar. İronik bir şekilde, yine 1961’te Bernard Lewis’in *The Emergence of Modern Turkey*’i yayınlanıyor. Türkiye’nin büyük hikayesini anlatan ana çerçeve aslında o zaman tamamiyle kurulmuş oluyor. Lewis doğrusal bir tarih çizgisi çekiyor ve ulus devleti buraya getiren bir geçmiş kuruyor.

Görünen, Osmanlı tarih yazıcılığında devlet merkezli, Marksist ve sosyal tarihçi diyebileceğimiz üç temel paradigma olmuş gibi. Bu üç paradigmayı toptan değerlendirdiğimizde bunların, özellikle Osmanlı tarihinde, ortaklaştıkları yerler var mı? Ya da hepsinin birlikte suskun kaldıkları, ihmal ettikleri alanlar, meseleler? Yoksa bunlar vurguları ve suskunlukları itibarıyla tümüyle ayrı ayrı mı değerlendirilmeli?

Yok, hep beraber suskun kaldıkları oldu tabii. Mesela, din meselesi dışarıda bırakıldı. Toptancı bir Türklük icat edilince diğer halklar ana hikayenin dışında kaldı. Galiplerin tarihi yazıldı. Tabii bugünden konuşmak kolay, yani o yapısalıcı bakış açısının içerisindeyken kaybedenleri, ana hikayeden sapanları görmek mümkün değil. Sosyal bilimlerin ve tarihin o zamanki paradigması yüzünden hepsinin suskunlukları ortaktır.

Peki bu suskunlukların bugün de kısmen devam ettiğini söylemek mümkün mü? 80’lerden sonra bu ana akım tarihçilikten, demin konuştuğumuz şeyleri ihmal eden, devlet merkezli bir tarihçilikten bir uzaklaşmanın olduğunu ve Osmanlı söz konusu olduğunda ihmal edilmiş yerlerin alanlarını, mekanlarını, taşralarını daha fazla hesaba katan bir tarihçiliğin ortaya çıktığını görüyoruz. Anadolu ve Balkanların dışındaki Osmanlı mekanları, 1980’den sonra Osmanlı tarih yazıcılığının ilgi alanına girmeye başlamış görünüyor. Ve fakat yeni mekanlar, yeni meseleler Osmanlı tarih yazıcılığının ilgi alanına girmekle beraber halen hem Kürt meselesi hem Kürdistan, Türkiye tarih yazıcılığının, ilgi alanına çok fazla girmiş gibi görünmüyor. Bu neden böyle olmuş olabilir?

Mesele sadece Kürtlerle ilgili değil. Birincisi, Cumhuriyet sadece gayrimüslimleri ve Kürtleri

Ömer Lütfi Barkan, Fuat Köprülü ve Halil İnalçık.

değil, Türkleri de formatladı. İkinci sorun Osmanlı tarihçilerinin hep merkezin gözüyle tarih yazmış olmasıydı. Bu çok pratik bir şeyden kaynaklanıyor: İmparatorluk başkenti İstanbul'da, bürokratin gözünden yazılan belgeler, tutulan arşiv üzerinden tarihçilik yapıyoruz. İstanbul merkezli, başkent merkezli bir tarih yazılırken taşra keşfedilmeye başlandı.

Tarih her zaman bugün ve bugünden bakılarak yazılıyor. Bugünün dünyasında, politikasında, siyasetinde, toplumunda hakim olan hava her zaman tarihçiliğe de yansıyor. Çünkü aslında çoğu zaman dönüp dolaşıp güncel sorunlarımıza geçmişten cevaplar bulmaya çalışıyoruz. Buna *presentism*, anakronizm, *ahistorizm* diyoruz; ama bir şekilde tarihçi her zaman bugünden geçmişe bakıyor. Mesela Arap dünyasının Osmanlı tarihçiliğine girmesi *Nahda* ve Arap-İsrail savaşıyla ilgili. 1989'da Soğuk Savaş bitince, ardından Bosna'da Kosova'da krizler çıkınca Balkan tarihçiliği patladı. Bugün global tarihçilik, *histoire croisée*, dünya tarihi gibi çeşitler revaçta olması küreselleşmeyle ilgili: Karşı koyabileceğimiz, durdurabileceğimiz bir şey değil; sonuçta bu dünyanın içinde yaşıyoruz, bunun bize verdiği fikirler doğrultusunda tarih yazıyoruz.

Tarihçiliğin değişmesi yaşarken oluyor; yaşadıklarımızla bakış açılarımız değişiyor. Son zamanlarda Türkiye'de yaşananları düşünün: 28 Şubat'la, 12 Eylül'le, Dersim'le hesaplaşma... Tarihçiler de bu toplumun bir parçası olarak etkileniyor, değişiyor. En büyük değişim bence 1989'dan sonra oldu; ondan önce yazılan birçok kitap, üretilen birçok bilgi çöp oldu. Çünkü soğuk savaş döneminde farkında olmadan içinde olduğumuz, yüzdüğümüz o habitus içinden yazılırdı.

Şimdi de kim bilir hangi denizin balıklarıyız? Sonra anlayacağız belki.

Dünyaya farklı baktıkça tarihe de farklı bakmaya başlıyoruz, çünkü aslında tarih dediğimiz şey de zaten geçmişteki olanaklı bir sürü hikayenin içerisinde senin çekip çıkardığın, hikayeleştirdiğin, bugüne anlattığın, kendi ideolojin, eğitimin, mesleğin ve sosyal geçmişinle, sınıfınla, tabakanla ilgili bir seçim. Yani ben belgeye gidiyorum, orada ne varsa onu getiriyorum diye bir şey yok. Belge kendi başına suskundur.

Bazen de belge konuştuğu halde onu tarihçi susturur. Mesela, Musa Çadircı önemli bir idare tarihçisidir, yazdıklarını önemli bulurum. Bir makalesinde 1847'de Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasından bahsetmek zorunda, ama bu ismi kullanmamak için yüz dereden su getiriyor, "yeni bir eyalet kuruluyor" vs. dedikten sonra eyaletin ismi daha sonra Diyarbakır Vilayeti oluyor, diyor. Yani bizzat Osmanlı devletinin kendi eyaletine verdiği ismi saklamaya çalışıyor, kullanmamak için inanılmaz bir çaba harcıyor. Devlet 1847-1867 arasında Kürdistan eyaletini resmi isim olarak, yani coğrafi bir isimlendirme dışında, resmi bir yönetim birimi adı olarak kullanmış.

Bir de merkezîyetçilik konusunda konuşmak istiyorum. Halil İnalçık'ın meşhur Klasik Çağ kitabında Balkanlarda voyvodalıkların, Kırimda bir hanlığın, Hicazda bir şerifliğin, Kürdistan'da Ekrad hükümetlerinin, Kuzey Afrika'da Salyane hükümetlerinin olduğu anlatılır. Tımara dayalı tipik sancak sisteminin

"1961'de Irak'ta Barzani hareketinin etkisinin görülmeye başlanması devleti kaygılandırıyor. Mesela o yüzden Cemal Gürsel'in önsözüyle Şerif Fırat'ın Varto Tarihi o zaman çıkıyor. Türk Kültürü dergisi aynı yıl çıkmaya başlıyor. Öte yandan yavaş yavaş artık Minorski ve Nikitin gibilerin yaptığı oryantalist Kürt tarihi çalışmaları dışında İsmail Beşikçi gibiler farklı şeyler söylemeye başlıyorlar."

dışında idari sistemlerin bu birlikteliğine karşın İnal-cık da dahil Osmanlı tarihçilerimiz çoklukla Osmanlı'nın merkezîyetçi bir idari mantıkla yönetildiği kanaatindedir. Bu fikir niye bu kadar sevildi Osmanlı tarih yazıcılığında sizce?

Aslında bu bir tarihçi fantezisi. Merkezileşme hikayesi modern devletle beraber kuruldu. Ulus-devlet içinden bakarak geçmişi anlamaya çalıştığımız için düştüğümüz bir yanılsama aslında; bugün gördüğümüz merkezîyetçiliği biz yansıtıyoruz geçmişe. 19. Yüzyıl merkezîyetçiliği için de söylenecek çok şey var. 18.yüzyıla kadar merkezîyetçi değildi ondan sonra merkezîyetçi oldu hikayesi bile çok sorunlu. Klasik dönemde zaten idari

yapıda bir çoğulluk var. Sultan II. Mahmut'tan sonra merkezîleşmenin gerçekleştirildiği hikayesinde sorun şu: belgelere baktığınızda, isyanlara, vergi toplama sorunlarına, askere alma sorunlarına vs. baktığınızda, aslında eğer böyle bir proje varsa bu başarısız bir projedir, yani İTC dönemi dahil merkezîleşme başarısızlıkla biten bir hikaye. Mesela, ekrad beylikleri, hükümetleri, sancakları yok edildi ve yurtlukları, ocaklıkları ellerinden alındı, maaş bağlandı diyoruz merkezîleşme hikayesini anlatırken. Peki 1880'lerde, 1890'larda hala olanlar ne demek oluyor? Hala orada ciddi bir devlet otoritesi yok. Çok büyük sorunlar var, özellikle Rus savaşıdan sonra 1878-79-80'lerde eşkıyalıktan isyana bir sürü sorun var. Bugün ulus devletten anladığımız gibi her şeye hakim, her yerde eli kolu olan, her yere nüfuz edebilmiş bir devlet yok. Biz sanki hep böyle olmuş da sadece 18. yüzyılda desantralizasyon yaşanmış, onun dışında her şeye kadir bir merkezi devlet varmış gibi bakıyoruz.

Biraz da Cumhuriyet tarihçiliğine gelmek istiyorum. Yine bu defa Cumhuriyet tarihçiliğinin görmezden geldiği meseleler üzerinden gitmek istiyorum. Orda da inanılması biraz güç görünüyor ama Kürt meselesi üzerine İsmail Beşikçi'nin çalışmalarını ihmal edecek olursak, doğru düzgün birkaç söz ilk kez Mete Tunçay'ın Türkiye Cumhuriyetinde Tek Partinin Kurulması'nda edilmiş gibi görünüyor. Yani 80'e kadar Kürt meselesine dair kesif bir suskunluk var. Bu suskunluğu nasıl izah etmek gerekir? Bir de, benzer suskunluklar var mı Cumhuriyet tarihçiliğinde?

Mesela Dersim hakkında neden bir suskunluk vardı da birden bir şeyler yaşandı? Kemal Kılıçdaroğlu'nun Dersimli olmasıyla aslında cini şişeden çıkarın. Başbakanın ana muhalefet liderini hedef alması birdenbire Dersim hesaplaşmasını ortaya çıkardı. Bu, nasıl hep bu gündün bakarak tarihi anladığımız, yeniden yorumladığımız ve yeniden yazdığımızla ilgili bir şey. Yani aslında tarih yok tarihçi var, Mark Bloch'un söylediği gibi. Tarih dediğimiz aslında o an ki dünyanın ya da ülkenin toplumsal, siyasal durumuna göre inşa edilen bir söylem. O söylemin dışına algınızda bir yenilenme olmadıkça çıkamazsınız. İşte 70'li yıllardan

sonra Kürt örgütlerinin devletin başını ağrıtmaması, olayların yaşanmasıyla, sahneye yeni aktörlerin çıkmasıyla insan bu işin geçmişini merak etmeye başlıyor. Nasıl Ermeni meselesi ASALA'nın işlediği cinayetlerden sonra emekli büyük elçilerin arşivlere girmesiyle öğrenilmeye başlanmışsa...

Son bir soru sorayım. Önümüzdeki birkaç on yılı düşündüğümüzde ne türden muhtemel alanlar Türkiye tarih yazıcılığını meşgul edebilir sizce?

Mesela, aslında kökeni sosyal tarihçiliğe, Braudel'e kadar dayanan bir iklim tarihçiliği var (environmental history); coğrafyanın tarihle ilişkisinin çok belirgin olduğu Kürdistan'da bu hiç ihmal edilmemesi gereken bir alan. Marksist tarihçilikte üretimden tüketime doğru bir yönelim vardı epeydir, bunun büyüme ihtimali var. Tarih daha insanlı yazılmaya başlanınca üretim perspektifinden değil de bu defa tüketen perspektifinden bakılmaya başlanıyor. Bu tabii yapı-fail tartışmasında, failliğin bugün terazide daha ağır basmasından kaynaklıyor. Oto/biyografi, sözlü tarih çalışmaları da öyle: "Biographical Turn"den bahsediliyor on yıldır.

Nasıl ulusal sınırlar yapay bir şekilde çizilmişse, tarih de o sınırları meşrulaştırmıştı. O

tarihlerin artık keşişmesi gerekiyor. Bunu yapacak yeni anlayışlar kullanılması gerekiyor. Daha önce bahsettiğim *histoire croisée* vardı. Ticaret tarihi bu keşişimleri anlatmak için önemli. Mesela, Kürt tüccarların nerelerle iş yaptığı, nerelere gidip geldiği... bu geçişkenliklere, o bölgenin diğer bölgelerle ilişkilerine değinen keşişen tarihlere yönelme olabilir. Cinsiyet çalışmaları en hızlı büyüyen alan olduğu halde, Kürt tarihçiliğinde karşılığı yok. Gerçi E.P. Thompson'un işte marksist tarihçiliğe getirdiği solup eskidiği halde, *history from below* dediğimiz, mazlumların, mağdurların, mağlupların gözünden tarihe bakmak bile yerleşmedi bizde. Walter Benjamin'in enkaz metaforu önemli, yani tarih galiplerin tarihi, mağluplar bu tarihi paylaşıyor olamazlar, çünkü onlar ihtisamla anlatılan bütün bu tarihin aslında enkazı altında kalanlardır. Bu enkazı bizim kazımamız lazım, içinden işte diğer tarihleri, alternatif tarihleri belki çıkarmak gerekiyor. Cemal Süreya'nın "*Belki de biraz geç rastladım sanal Ama her şey geç gelmiyor mu yurdumuza*" diyen bir şiiri var, bilirsiniz.... ●

Mustafa Kemal Atatürk Samsun Lisesi'nde
Tarih Dersinde, 19 Kasım 1937.

Rohat Alakom

Kürt-Rus İlişkileri Tarihinden

Şemsedinov Kürtleri

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Kürtlerin bölgede büyük bir güç olduklarını gören Çarlık Rusyası, yüzyılın ortalarına doğru Şemsedinov Kürtlerinden yarı-askeri ve yarı-idari bir organizasyon oluşturmuş, bu da sınır yöresinin diğer aktörleri ve güçlerinin kendi Kürt planlarını yaşama geçirmelerini tetiklemiştir.

Şemsedinov Kürtlerinden General
Cafer Ağa (1806-1877).

Son birkaç yıldır Serhad Kürtleri konusunda sürdürdüğüm çalışmalarım sırasında dikkatimi çelen noktalardan biri de Şemsedinov Kürtleri olmuştur.¹ 19. yüzyıl başlarında gelişen ve 1917 yılına kadar süren Kürt-Rus ilişkileri tarihinde adları sık sık karşımıza çıkan Şemsedinovlar (Rusça: Шамшадинов, Şamşadinov) öyle görülüyor ki şimdiye kadar pek incelenmiş değildir. Ruslar kendilerine en yakın buldukları Kürtlerden Şemsedinovlar'a aşağıda göreceğimiz gibi büyük önem vermişlerdir. Bu Kürt topluluğu *Zilan Kürtleri*, *Şemsedinov Kürtleri* ve *Torın Kürtleri* biçiminde zamanla üç farklı kimlik taşıyarak Çarlar, Sultanlar ve Şahların 19. yüzyılda sürekli mevzilendiği bir noktada, yani Serhad Ülkesi'nde değişik roller üstlenerek büyük bir yaşam mücadelesi vermişlerdir.

Şemsedinov Kürtleri tarihi Serhad Kürtleri tarihinin önemli bir sayfasını oluşturur. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Kürtlerin bölgede büyük bir güç olduklarını gören Çarlık Rusyası, yüzyılın ortalarına doğru Şemsedinov Kürtlerinden yarı-askeri ve yarı-idari bir or-

ganizasyon oluşturmuş, bu da sınır yöresinin diğer aktörleri ve güçlerinin kendi Kürt planlarını yaşama geçirmelerini tetiklemiştir. Şemsedinov Kürtlerinin Rusya'daki yüzyıllık tecrübeleri - Kürtlerden oluşan Şemsedinov Alaylarının kurulması - Osmanlı'nın 19. yüzyıl sonlarında Kürtlerden oluşan Hamidiye Alayları kurma projesi üzerinde etkili olmuştur.

Şemsedinov ünvanı; Kürtçede Şemsedin, Şemdîn, Şamedin veya Şemo olarak bilinen erkek adından türemiştir. 18. yüzyıl sonunda yaşayan Büyük Şemdin Ağa'nın adına atfen sülalesi Kürt-Rus ilişkileri tarihinde hep Şemsedinovlar olarak adlandırılmıştır. Şemdin Ağa, Süleyman Ağa'nın oğludur. Şemdin Ağa'nın oğulları şunlardır: Ali Bey, Halil Bey, Hasan Ağa, Hüseyin Ağa, Muhammed Ağa, Osman Ağa, Sadun Ağa. Bunlardan en çok tanınmış olanı Revan Hanlığı'nda yaşayan Hüseyin Ağa'dır. Halk arasında Kürtçe "Husêyîn Axayê Çokdeve" olarak tanınır: "Çokdeve Kürtçede Deve Dizi anlamına gelir. Kağızmanlıların anlatımına göre Hüseyin Ağa çok uzun boylu imiş, oturduğunda dizi bir deve dizi kadar yüksek imiş".² Revan Hanlığı (1747-1828) bulunduğu gibi Tebriz yakınlarında imzalanan Türkmençay Antlaşması sonucunda Rus topraklarına katılır. Böylece, Hüseyin Ağa ve Zilan aşireti açısından yeni bir dönem başlar.

20. yüzyıl başlarında Kağızman'daki Şemsedinov Kürtleri ve Rus subayları. Ayaktakiler, soldan sağa: birinci kişi tanınmıyor, Mala Beyri sülalesinden Zorba Bey, Hasan Bey (Karakaleli), Rus subayı, Cemalidinli Hasan, Eset Bey (Ahmet Alkan'ın dedesi) ve bir Rus subayı. Ortadakiler: İlk dört kişi Rus subayı, Bahri Bey, Şeyh Şemal. Öndekiler: Tüm Rus subayı.

Bu tanınmış Kürt sülalesi Rus kaynaklarında "Bey Ailesi Şemsedinovlar" (бекское семейство Шамшадиновых) olarak da tanınır. Bu tabakadan olan Kürtler babalarının adlarından ziyade bu ünvan veya bu soyadı ile tanınmışlardır. Çarlık Rusyası yıllarında Kars Vilayeti'nin durumunu inceleyen Candan Badem: "Şamşadinovlar yerli halktan olup soyadı kullanan nadir örneklerdendir" der.³ Şemsedinovların tarihi, 19. yüzyılda gelişen ve yaklaşık yüzyıl süren Kürt-Rus ilişkileri tarihine tekabül eder (1828-1917). Şemsedinovlar Rusya'da Ramazankent, Orgov, Serdarbulak ve başka yerlerde yaşıyorlardı. Çarlık Rusyası yönetimi (1877-1917) sırasında daha ziyade Kars Vilayeti ve Erivan Gubernyası sınırları dahilinde kalıyorlardı. Çarlık Rusyası'nın yıkılışından sonra Kars ve Ağrı'nın değişik yerlerine dağıldılar. Örneğin İğdır'ın Orgov köyü eski yıllarda Hamit Bey Şemsedinov ve ailesinin köyü olarak biliniyordu. Aile daha sonraları Güneş soyadını alır ve İğdır yöresinde kabalık bir topluluk oluşturur.

Şemsedinov kadınları Kürt tören giysileriyle,
Ramazankent köyünden.
(Eugen Wilhelm Pfizenmayer, 1911)

Şemsedinovlar geniş topraklara sahiptiler. Araştırmacı Candan Badem'in kaleme aldığı bir çalışmasının "Kağızmanlı Kürtlerden Şemsedinovların Dilekçesi" adlı bölümünde bir grup Kürt ileri geleni; atalarından kalan eski topraklarının tekrar kendilerine geri verilmesini Rus yetkili mercilerinden istemişlerdir. Bunlar arasında örneğin Şerif Şemsedinov mirasçıları Eyüp ve Hasan Bey'in adları da geçmektedir.⁴

Şemsedinovlar bölgeyi dolaşan ve incelemelerde bulunan yabancı seyyah ve araştırmacıların dikkatlerini de çekmiştir. İngiliz araştırmacısı Lynch 19. yüzyıl başlarında kendisine yöredeki

Kürtlerin lideri olarak tanıtılan Hasan Ağa konusunda bazı açıklamalarda bulunurken, adının "*Hasan Beg Şamşaddinoff*" biçiminde resmi bir nitelik kazandığını belirtir:

"Atlardan indiğimizde; zarif görünlü, üzerinde Çerkez gömleği, göğsünde pembe ipekten boyun bağı, gösterişli ve son derece cazibeli bir adam, Rus Çarı'na sadakat eden Ağrı Dağı bölgesindeki Kürtlerin lideri olarak bize tanıtıldı... Bu genç lider, aynı zamanda taşımış olduğu harikulade öneme haiz ünvanıyla da hatırlamak mümkündür. Şemdin Ağa olarak bilinen aile ünvanı, etkileyici bir biçim alarak Hasan Beg Şamşaddinoff olarak resmi bir kimliğe bürünmüştü".⁵

19. yüzyılda Kafkasya'da Kürt yoğunluklu bölgeleri gezen seyyah ve araştırmacılar Şemsedinovları yörede tanınan Kazaklara benzetmişlerdir. Örneğin Fransız kökenli araştırmacı Georg Chantre ekibine kattığı ve kendilerine rehberlik eden Cewo Bey Şemsedinov'u (Djavo bek Chamchadinoff) araştırmasında "Bir Kazak Kürd" (un cosaque Kurde) olarak tanımlar.⁶ Kazaklar etnik açıdan Rus ve Ukranya karışımı bir halk olarak bilinir. İlk kez Don ve Dinyeper nehirleri boylarında ortaya çıkmışlardır. Kazaklar sahipsiz toprakların vahşi düzlüklerinde yüzyıllar boyunca özgür ve göçebe bir yaşam sürdürmüşlerdir. Bunları, Kazakistan'da yaşayan Kazaklar ile karıştırmamak gerekir.

Şemsedinovlar arasına katılan araştırmacılardan birisi de Alman kökenli Eugen Wilhelm Pfizenmayer'dir. Tiflis Müzesi Müdürü'nün isteği üzerine Kafkasya yöresinde etnografik materyaller toplamak için 1911 yılında bir araştırma gezisine çıkan Pfizenmayer, bu arada Şemsedinovların kaldığı Ramazankent köyüne gider. Bu sırada çektiği bazı fotoğraflar günümüze kadar ulaşmıştır. Pfizenmayer evinde misafir kaldığı ev sahibinin adını bir yerde "Şemsedinov Begê" (Schamschadinow-Beg) olarak verir.⁷ Yukarıda değindiğimiz gibi Şemsedinov lakabı daha ziyade soyadı olarak kullanıldığı için burada bir eksikliğin olabileceği kuşkusuna kapılmamak elde değil. Başka bir kaynakta Ramazankent'te misafiri olduğu ev sahibini bu kez "Mahmed Beg Şemsedin" (Mahmed Begh Schamschadin) olarak okuyucuya tanıtır. Bu kez Mahmed ve Mahmud adlarını karıştırmıştır. Büyük bir olasılıkla burada Cafer Ağa'nın oğlu Mahmud Bey'den söz etmektedir. Çünkü Pfizenmayer'in ziyaret ettiği aynı ai-

leden Ali Eşref Paşa'nın aynı yıl Tiflis Müzesi'ne bir tabanca ve bir kalkan hediye ettiğini başka bir çalışma sayesinde öğreniyoruz. Tiflis Müzesi'nde bulunan etnografik Kürt eşyaları konusunda hazırlanan bu yeni katalog çalışmasında tabanca ve kalkanın Ramazankent'ten "Ali Ashraf-Beg Shamshadinov" tarafından müzeye bağışlandığı belirtilir.⁸ Sonuç olarak diyebiliriz ki Pfizenmayer, Şemsedinov köyü olarak bilinen Ramazankent'te Cafer Ağa'nın oğlu Mahmud Bey'e misafir olmuştur. Benzer bir karışıklık da İsveçreli botanikçi Martin Rikli'de görülür. Martin Rikli Ağrı yöresinde Serdarbulak köyünde 1912 yılında bir inceleme gezisi sırasında karşılaştığı Ahmed Bey Şemsedinov'un adını yanlışlıkla Amed Bey Şemsedinov olarak işaretlemiştir.⁹

Ruslar Serhad yöresindeki Kürtleri örgütlemek ve kendi saflarına kazandırmak için Şemsedinovlar kanalıyla yoğun bir çaba harcar. Şemsedinovlar ve Ruslar arasındaki yarı-diplomatik temaslar iki Kürt alayının oluşturulmasına kadar ilerlemiştir. Bu alaylar "Şemsedinov Alayları" (Şamşadinovski Polk) olarak adlandırılır.¹⁰ Bu temaslarda Kürtlere daha fazla özgürlük verilmesi konusu da gündeme gelmiştir. Özel bir Kürt yönetiminin kurulmasına ilişkin 14 maddelik taslak metin daha 30 Ekim 1855 tarihinde şekillenir. Cafer Ağa ve Ahmed Ağa Şemsedinovların bu Özel Kürt Yönetimi'nin başına getirilmesi önerilir.¹¹

Şemsedinovlar arasında en tanınmış şahsiyetlerden birisi Cafer Ağa'dır. Kürtler tarafından "Gulî Cewar Axa" olarak bilinen Cafer Ağa 1806-1877 yılları arasında yaşamıştır. Kırım Savaşı yıllarında kurulan ve sadece Kürtlerden oluşan iki alaydan birisinin başına getirilen Cafer Ağa bu savaşta büyük kahramanlıklar gösterir. Yöre Kürtleri arasında çok sayılan bir Kürt şahsiyeti haline gelmiştir. Günümüzde bile Iğdır, Ağrı ve Kars'ya yaşayan birçok ailenin evlerinde Cafer Ağa'nın portresi asılıdır. Rus kaynaklarında "Şemsedin Ağa Oğlu Ali Bey Oğlu Cafer Ağa" (Джафар-Ага-Али-Бек-Шэмс-Уддин-Ага-Оглы) geçen Cafer Ağa öldüğünde Ramazankent yakınlarında adına yapılan bir mezar kümbette gömülür. Cafer Ağa'nın Eyüp Paşa, Ali Eşref Paşa, Mahmud Bey ü Ahmed Bey adlarında çocukları olmuştur.

Cafer Ağa'nın oğlu Eyüp Paşa 1877 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na iltica eder. Bu, Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından da doğrulanır:

73. Der Kurdenhäuptling Amed Beg Schamschadinoff vor dem russischen Grenzfort von Ssardar-Bulagh.

Ahmed Bey Şemsedinov, Serdarbulak köyünden (Martin Rikli, 1914)

"Rusya'nın Zilan aşireti reisi, müteveffa (vefat eden) Rusya generali Cafer'in oğlu Eyüp Ağa, üçyüz hane halkıyla Osmanlı saltanatının mübarek mülküne iltica ettiği için, kendisi İsmail Paşa nezdinde istihdam olundu".¹² Eyüp Paşa'nın Osmanlı'ya sığınması olayı Fransız basınına başka bir biçimde yansır. Habere göre Eyüp Paşa 21 adamıyla birlikte Melikof'un emriyle idam cezasına çarptırılır.¹³ Eyüp Paşa'nın Osmanlı topraklarına sığınması ister istemez babası Cafer Ağa'yı güç durumda bırakır. Daha sonraları Fransa'nın ünlü gazetelerinden *Illustration* gazetesinde bu kez Cafer Ağa hakkında bir haber çıkar. Haber ile birlikte Cafer Ağa'nın elle yapılmış güzel bir gravürü de

gazetede yayımlanır. Bu haberin bir yerinde Cafer Ağa'nın Osmanlı Sultanı'na elçiler gönderdiği ve bu nedenle çok sevilen Kürt reisi Cafer Ağa'ya karşı Rusya'da bir dava açıldığı belirtilir:

"...Sultan'a üç elçi gönderip ona bağlılığını bildirip aktif olarak yanlarında savaşmaya söz verdi. Cafer için malesef yolda kendi aralarında anlaşamayan elçilerden birisi Alexandrapol'a geri dönüp ona ihanet etti. Bu ihanetin arkasından Cafer Ağa hemen tutuklanıp hapse atıldı, yargılanıp kurşuna dizilmeye mahkum edildi; şu anda yani muhabirimizin bu haberi bize gönderdiği anda infazı bekleniyordu".¹⁴

Tarihte Kürt-Rus ilişkileri konusunda bir çalışması olan Averyanof da Cafer Ağa'ya yönelik olarak ordu çevrelerinde sürdürülen asılsız iddialar konusuna bu çalışmasında geniş yer verir. Cafer Ağa'nın bu konuya çok üzüldüğünü belirtir *"...Bu durum onu yürekte yaralar"*. Çok kızgın olan Cafer Ağa kendisinin mahkeme karşısında yargılanmasını ister: *"Alayı bırakacağım, yanıma üç-dört Kürt alıp Başkomutana gideceğim ve onun mahkemesinde yargılanmamı isteyeceğim"*.¹⁵ Cafer Ağa 1877-1878 Savaşı'ndan birkaç ay önce kendi eceliyle vefat eder.¹⁶

Çarlık Rusyası, III. Aleksandr ve oğlu II. Nikolay döneminde Ortadoğu'ya açılma politikasının bir gereği olarak Kürtlerle ilişkilerin geliştirilmesine özel önem verdi.

Rus ordusunda Tuğgeneral olan Ali Eşref Paşa (1851-1928) babası Cafer Ağa gibi çok tanınır. Birçok savaş ve askeri görevde bulunur. 1917 Ekim Devrimi'nin ardından Türkiye'ye geçmiş, Ramazankent'e yerleşmiştir. Öldüğünde babası Cafer Ağa'nın yanına gömülür. Kendi adına çıkartılan bir nüfus kayıt örneğinde Cafer ve Sultan'dan doğma Ali Eşref Paşa'nın Bayyaz adında bir kadınla evli olduğu belirtiliyor. Bu nüfus kayıt örneğinde 1845 yılında dünyaya gelen Ali Eşref Paşa'nın daha sonraki yıllarda "Yalçın" soyadını aldığı görülüyor.¹⁷

Ali Eşref Paşa'nın kişilik özelliklerini anlatan sunumlara karşın yaşamı hakkındaki biyografik bilgiler ne yazık ki sınırlıdır. Kürt Generali Ali Eşref Ağa Şemsedinov konusunda araştırmacı Latif Mehmed tarafından kaleme alınan bir makale yakın bir zamanda Rusça olarak yayımlandı.¹⁸

Yöredeki diğer Kürt topluluğu Yezidi Kürtlerle Sünni Müslümanlardan oluşan Şemsedinovlar arasında çok yakın dostluklar oluşur. Eski Erivan Radyosu Kürtçe Redaksiyonu başkanı Ahmedê Gogê'nin kaleme aldığı bir kitabı büyük ölçüde bu tarihi dostluk üzerinedir. Kitabın bir yerinde, örneğin Iğdır'ın Orgov köyünde toplanan Şemsedinovlar, Kürtler adına Rus Çarı'na gönderilecek hediye üzerine derin bir tartışmaya

girişirler ve en sonunda bir Kürt halısı sunmaya karar verirler.. Tuğgeneral (General-mayor) Cafer Ağa ve oğlu Ali Eşref Paşa, Rus Çarı'nın taç giyme töreninde ve diğer kutlamalarda hazır bulurlar. Böyle bir karşılaşma sırasında nezaket icabı Rus Çarı'nın elini öperek kendisine saygılarını sunan Ali Eşref Paşa, bu sırada Kürtler konusunda Çar'dan çok övücü sözler işitir:

“General Ali Eşref Bey Şemsedinov aslen Kürttür. Kürtler dağları gibi yüce ve onurludurlar. Bu el öpmesi bunun bir kanıtıdır. Kürtler merhametli, bakt ve söz sahibidirler. Ülkemizdeki Kürtler devletimize sadıktırlar. Kars'tan Ağrı'ya kadar uzanan topraklarımızın iyi koruyucularıdır. General Şemsedinovları baştan iyi tanırım. Onları sürekli korumalıyız, kendileri ve köyleri için gerekli olanaklar yaratılmalı. Kadro ve Kürtçe alfabenin hazırlanmasına başlanması konusunda yetkililere emir vermişiz. Kürtler sözlerinin sahibidirler. General Şemsedinov yetenekli Kürt gençlerinden bir alay oluşturma ve iyi bir askeri eğitimle yetiştirilmesi konusunda söz vermiş. Bu durum Kürt gençlerinin birliğine de katkıda bulunacak. Ben Generale güveniyorum. Kendine ve halkına mutluluklar diliyorum. Halkına şirin selamlarımı iletmeni umuyorum”¹⁹

Ruslar Şemsedinovların eğitim ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi için de çaba harcar. Örneğin 1893 yılında alınan bir kararla Şemsedinovların emeklilik durumunda bir değişikliğe gidilmiştir:

“1877 yılında ölen Rus Tuğgeneralı Cafer Ağa Şemsedinov'un oğulları ve akrabalarının emeklilik ödeneklerinin arttırılması sağlanmıştır. İmparatorluğun bu konudaki kararı 3 Mayıs 1893 günü çıktı;

buna göre Kurmay Süvari Yüzbaşısı Ali Eşref Ağa Şemsedinov'a yılda 2000 rubleye kadar, Kurmay Yüzbaşı Avdi Ağa Şemsedinov'a yılda 500 rubleye kadar emeklilik ödeneği verilecekti; ölen Kurmay Yüzbaşısı İbrahim Ağa'nın çocukları Şabab Bey, Ahmet Bey ve Nabi Bey'e yılda toplam 500 ruble emekli ödeneği bağlanıyordu”²⁰

Şemsedinovlara adını veren Şemdin Ağa öldükten sonra anısını ve adını yaşatmak için yöredeki Kürtler çocuk ve torunlarına Şemdin veya Şemsettin adını vermişlerdir. 19. yüzyıl ortalarında yaşamış olan Küçük Şemdin Ağa adını Büyük Şemdin Ağa'dan almıştır. Rus ressamı Gregoire Gagarine'nin yapmış olduğu Şemdin Ağa gravürünün altında “Chamdin Aga chef de tribu Kurde (Ararat)” açıklaması yer almıştır.²¹ Daha sonraki bir dönemden de örnek verebiliriz. Cafer Ağa'nın oğlu Mahmud Bey çocuklarından birinin adını Şemsettin, diğerinin adını Cemalettin koymuştur.²² 1917 yılında Rusya'da gerçekleştirilen Ekim Devrimi ve 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti gibi bölgede yaşanan siyasi gelişmeler sonucunda Şemsedinovlar da zamanla tarihe karışır. Ama adları daha sonraki yıllarda sembolik de olsa yaşatılır. Örneğin Kağızman yöresinde tanınan Güneş ailesinden Hasan Bey'in tam ünvanı tapu senetlerinde “Şemsettin oğullarından Şerif Bey oğlu Hasan Bey” olarak geçer.²³ Yine Kağızman yöresinden çıkan ilk akademisyenlerden Ali Aras kendini tanıtırken, örneğin Şemsettin ünvanını kullanır: “Adım Ali Aras'dır. 1936 (1918) yılında Kağızman'da doğdum. Çiftçi Hüseyin Şemsettin'in oğluyum”²⁴ ●

DİPNOTLAR

- 1 Rohat Alakom, *Kars Kürtleri*, Avesta, 2009. Rohat Alakom, *Torin: Aristokratın Serbedé*, Avesta, 2009.
- 2 Candan Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Bircamanlar Yayıncılık, 2010, s.162.
- 3 Candan Badem, s.163. Aynı sayfada 64'nolu dipnotuna bakınız.
- 4 Candan Badem, s.162-163.
- 5 Mücahit Özden Hun, *İğdir Sevdası 1*, 2002, s.715. A. F. B. Lynch, *Armenia - Travels and Studies*, cilt I, London, 1901, s.160.
- 6 Le Tour du monde, vol. 63-64/ 1892, s.167 ve 186.
- 7 Eugen Wilhelm Pfizenmayer, *Jagd- und Volksbilder aus dem Kaukasus*, 1929, Stuttgart, s.90.
- 8 Pirbari, Dîmîtrî (Pîr Dîma) & Lamara Paşaeva & İldar Nadiradzé: *Nimûneyên Kultura Medenî ya Kurdî jî Mûzeyay*

- 9 *Neteweyî ya Gurcistanê* (Gürcistan Devlet Müzesi'ndeki Kürt Maddi Kültür Örnekleri), 2007, s.112.
- 10 Martin Rikli, *Natur- und Kulturbilder aus den Kaukasusländern und Hocharmenien...* Zürich, 1914. Fotoğraf no:73. Martin Rikli, kitabında fotoğrafını yayımladığı Kürt beyinin adını Amed...olarak işaretlemiş ama kitabın sonundaki dizinde bu kez doğru biçimini verir: Achmed Beg (yani Ahmed Bey), s.149.
- 11 Ahmed Gogé, *Dengê Kal-Bavê Me*, 1997, Erévan, s.311.
- 12 P.İ. Averyanov, *Osmanlı İnan Rus Sarvaşlarında Kürtler (19.Yüzyıl)*, Avesta Yayınları, 2010, s.322-326.
- 13 Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Anadoluda Rus Muharebesi (1876-1877)*, cild I, s.267.
- 14 Journal de Toulouse, 20/7 1877.
- 15 *Dijapbar Aga, Chef Kurde*, Illustration, Paris, nr 1771, vol. LXIX, 1877.
- 16 P.İ. Averyanov, *Osmanlı İnan Rus Sarvaşlarında Kürtler (19.Yüzyıl)*, s.306.

- 16 P.İ. Averyanov, s.151.
- 17 Bu nüfus kayıt örneğinin bir kopyasını bana gönderen araştırmacı Ahmet Öner'e çok teşekkür ederim.
- 18 Лягиф Маммад, *Курдские генералы России: Али-Ашраф-Ага Шамшадинов*, Diplomat, nr 7/2011.
- 19 Ahmedé Gogé, *Dengê Kal-Bavê Me*, s.310.
- 20 P.İ. Averyanov, s.259.
- 21 Ernest Stackelberg, *Scenes, paysages, tmoeurs et costumes du Caucase*, Paris, 1845, s.9.
- 22 2009 yılında İğdir Belediye Başkanı seçilen Mehmet Nuri Güneş, bunlardan Cemalettin Bey'in oğludur.
- 23 Hasan Bey'in torunlarından Kağızmanlı Eczacı Orhan Güneş'de gördüğüm bir tapu örneğinden.
- 24 Ali Aras, *Kars Süt Mamuleçiliği İşletmelerinin Ekonomik Yapısı*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, 1954, s.279.

Pek çok Kürt için adı artık efsaneleşmiş olan Molla Mustafa Barzani'nin ABD'ye tedavi için gitmeden önce İran'dayken yazılan CIA raporlarında ABD Dışişleri Bakanlığına bu Kürt liderine ABD'ye giriş izni verilmemesi istenmiş.

Hakan Özoğlu

CIA Raporlarında

Molla Mustafa Barzani

1 1974-1975 yılları Irak'taki Kürt hareketi açısından bir dönüm noktası oldu. Irak'taki Baas rejimine karşı, İran'ın doğrudan, ABD ve İsrail'in dolaylı olarak Barzani'ye verdiği destek Şah Rıza Pehlevi'nin Saddam Hüseyin ile yaptığı 1975'teki Cezayir Anlaşması ile sona erdi. Irak'ta Barzani öncülüğündeki KDP hareketinin bekası büyük ölçüde bu ülkelerden gelen para ve silah yardımına bağlı olduğu için, Barzani hareketinin direnişi Cezayir Anlaşmasının ardından ancak birkaç hafta daha devam edebildi..

1. Barzani ve grubuna ABD'ye sığınma hakkı verilmemesini kuvvetle tavsiye ederim. Kürtleri desteklediğimizi ve İran Şahını savaşı bitirmesi konusunda bizim ikna ettiğimizi sanan Irak yetkilileri nihayet bunların doğru olmadığı konusunda ikna olmak üzereler. İlişkilerin normale dönmesi konusunda önemli bir engel şimdi ortadan kalktı. Eğer şimdi sığınma hakkı verirsek, bu kazançlarımızı kaybedebiliriz. Kürt liderlerinin ABD'de bulunması da gelecekte sürekli bir tahrik edici unsur olarak karşımıza çıkabilir. Barzani,

24 Mart 1975, Gizli

Konu Barzani'nin Başvurusu

Şah'ın kıskırtması ile halkını umutsuz bir savaşa sürükledi. Amerikalı gazeteciler Barzani ve kavgasını her ne kadar romantik bir gözle değerlendirseler de, Amerikan hükümetinin Barzani işine bulaşması için hiçbir sebep yok.

2. Irak hükümetinin Kürt halkını cezalandıracağına inanmıyorum. Onların geçen yılki politikası Kürtleri parasal teşviklerle kazanmaktı. Ordu bu kazanım için yüksek bir fiyat ödedi. Peşmergelere ve bazı suçsuz Kürtlere karşı intikam niteliğinde bazı olayların olması kaçınılmaz. Bakanlığın (Dışişleri) Kürdistan'a Bağdat üzerinden olabildiğince çok gazeteci göndermesini tavsiye ederim. Orada başka gözlemcilerin bulunması neredeyse kesin olarak kabul edilmiyor.

3. Eğer Kürtler çarpışmaya devam ederlerse, suçsuzların korunması için ateşkesin devam etmesi gerekli. Amerikan hükümeti ateşkesin uzaması için Şah'a ısrar edebilir. Ama ben Irak hükümeti ile doğrudan ilişkiye girilmesini cüretkar ve lüzumsuz bir davranış olarak görüyorum.

4. Şüphesiz insani yardım gerekli. Geçmişte Irak hükümeti insani yardım tekliflerini geri çevirdi ve mültecilere İran üzerinden yapılan yardımları, battaniye dahil, protesto etti. Bildiğim kadarıyla Irak uluslararası kurumlardan bir yardım talebinde bulunmadı. Para Irak için problem değil ama dağıtım ve lojistik olabilir. Yabancı ülkelerden gelecek insani yardımı Irak hükümetinin kabul etmeyeceğinden eminim, özellikle eleman konusunda. Yine de Kızılhaç ve diğer uluslararası kuruluşlara Irak hükümeti ile yapacakları herhangi bir programa katkıda bulunmaya hazırlıklı olduğumuz bigisi verilebilir.

GRAHAM

Burada şunu not edelim. İran'ın Barzani'ye desteği gayet açık olmasına rağmen, ABD Barzani'ye İran üzerinden verdiği dolaylı desteği gizli tutmağa çalışmıştır. Ama bu destek 1976 yılında ABD istihbarat servislerinin yayınladığı bir raporda teyid edilmiştir. "Sansür-lenmemiş Pike Raporu" adı altında yayınlanan bu rapora göre:

"1972-1975 yılları arasında o zamanlarda Irak'la sınır problemleri olan İran'ın Şahı tarafından arzu edildiği için, Irak hükümetine karşı Kürt gerillalara CIA tarafından 16 milyon dolarlık paramiliter bir destek verilmiştir. Irak, İran'ın lehine anlaşmayı [Cezayir Anlaşması] kabul ettiği zaman, Şah, Kürtlere verilen bu desteği kestirmiştir. Sonuç olarak ayaklanma bastırılmış, 200 binden fazla Kürt mülteci durumuna düşmüş ve ne İran ne de Irak bu mültecilere yeterince yardım vermiştir. İsmi açıklanmayan [Henry Kissinger] yüksek bir yetkili komitemize "gizli operasyon misyonerlik faaliyetleri ile karıştırılmamalıdır" demiştir."

1994 yılında *Middle East Quarterly* adlı bir dergide yayınlanan "Mustafa Barzani'nin Son Yılları" başlıklı yazısında eski bir ABD'li diplomat David A. Korn İsrail'in verdiği desteğin eğitim ve biraz da silah olduğunu ama Barzani için İsrail ve ABD'nin yardımının daha çok sembolik olduğunu yazıyor.

6 Mart 1975'de imzalanan Cezayir Anlaşması sonucu bütün bu yardımın bir anda kesildiği Şah tarafından bizzat Barzani'ye 11 Mart'ta tebliğ edilir. Bundan tam bir hafta sonra da Barzani komutanlarına ayaklanmaya devam

edemeyeceğini, yenilgiyi kabul ettiğini bildirir. Barzani'nin bu kararına Kürtlerin tepkisi büyük olur. Barzani, hareketi bırakıp kaçmakla suçlanır ve Talabani Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni (KYB) kurup mücadeleye devam etme kararı alır. Türkiye ve İran sınırlarını kapatır ve Baas rejimi Kürt avına çıkar.

Bütün bunlar olurken İran'da Şah'ın konuğu olan Barzani'de sağlık sorunları baş gösterir. Barzani'nin o zamana kadar yakın dostu ve doktoru olan ama Barzani'nin son kararından sonra araları açılan Mahmut Osman'ın yerine geçen Dr. Necmettin Kerim, Barzani'ye kanser teşhisi koyar. Barzani tedavi için İran'da kalmak istemez ve ABD gitmek istediğini etrafındakilere bildirir. Barzani'nin amacı tedavinin yanısıra ABD'de politikacılara Kürtlerin durumunu anlatıp lobi yapmaktır.

Bir önceki ve bir sonraki sayfalardaki raporlar işte bu çerçevede içinde önemlidir. Bu mektuplar CIA'in kendi web sitesi içinde oluşturduğu bir veri tabanında araştırmacılara açıldı. 2006 yılında www.foia.cia.gov adresinde bulup yazıcıdan kopyasını almıştım. Bu makale için tekrar baktığımda bulamadım fakat elimdeki kopyaları buraya ekliyorum. Yukarıda da belirttiğim gibi bu belgelerin hepsi gizliliği kalmadığı için ya da bir yasa gereği (Freedom of Information Act) araştırmacılara açılmış veya yayımlanmış belgelerdir.

Kaldığımız yerden devam edersek, Barzani'nin ABD'ye gitme arzusu üzerine yakınındakiler CIA ajanları ile bağlantı kurup "sığın-

ma" isterler. Bu önemli çünkü bu zamana kadar pek çok kaynak istenenin "tedavi vizesi" olduğunu iddia etmesine rağmen 24 Mart 1975 tarihli raporun kullandığı kelime "sığınma" (asylum) olarak yazılmış. Bu kelime ister istemez insanın aklında Barzani ve heyetinin ABD'de kalma gibi bir niyetlerinin olup olmadığı sorusunu getiriyor. Yukarıdaki ilk mektupta ise Tahran'da bu raporu hazırlayan Graham kodlu ajanın bu sığınma talebinin kabul edilmesinin ve Barzani'nin ABD'ye sokulmasının sakıncalarını anlatıyor. Okuyucunun kendi sonuçlarına ulaşmasına faydası olur düşüncesiyle mektubun Türkçeleştirilmiş halini yayınlıyorum.

Bu mektubun mülteci sorunlarının başladığı ilk zamanlarda yazıldığı belli oluyor. Birkaç ay sonra Tahran'dan gönderilen başka bir mektup ise Barzani'ye tıbbi müdahale için seyahat izni verildiğini (sığınma hakkı değil) ama bunun Şah'ın da arzusu doğrultusunda bazı şartlara bağlandığını belirtiyor. Önce mektuba bakalım sonra yoruma geçelim.

Miklos kodlu bu ajanın bildirdiğine göre bir SAVAK ajanı, Barzani'nin seyahatinde ona eşlik edecektir. Tabii David Korn'dan öğrendiğimiz kadarıyla ABD'de Barzani'nin yanında bir CIA ajanı da hep olmuş. Anladığımız kadarı ile ABD Irak Kürtleri ile ilgili olan politikasını 1979'da Şah'ın devrilmesine kadar İran'ın istekleri doğrultusunda düzenlemiş. Bunda İran'ın o zamanlar ABD'nin yakın bir müttefiki olarak önemli bir yere sahip olmasının rolü büyük. David Korn,

Başka bir raporda ise bu izin verilirse ABD'de ne gibi kısıtlamaların Barzani'ye uygulanması gerektiği sıralanmış.

18 Temmuz 1975 Gizli, Tahran Konu: İran hükümeti Barzani'nin ABD'ye olası seyahati konusunda kısıtlamalar getiriyor.

1. Büyükelçilik 16 Temmuz'da Konsolos Neumann'a hitaben buradaki KDP ofisinin Rızaie'deki Barzani kontağı tarafından yazıldığı tahmin edilen bir mektup aldı. Bu mektuba göre, İran hükümeti Barzani'nin ABD'ye seyahatini üç şarta bağladığını oğlu İdris'e bildirdi. Bu şartlar şunlar: (1) Bir SAVAK ajanı devamlı Barzani'nin yanında olacak, (2) ABD'deki Kürtler ile bağlantı kurmayacağına söz verecek, (3) ABD'deki basın kuruluşlarına burada

koyduğumuz şartlarından şikayet edici mesajlar göndermeyecek, ve ABD'li yetkililerden özellikle bu şartların değiştirilmesi için yardım istemeyecek.

2. Mektuba göre KDP'nin Tahran ofisi İran hükümeti tarafından kapatılmış. Bu bilgi ofiste eskiden çalışan Feridun Ahmedî (Şefik Kazaz) tarafından doğrulandı.

3. Bundan sonra Büyükelçilik Barzani'nin seyahati için gereken

belgeler konusunda bir girişimde bulunmayacak. İran bu dokümanları yakında hazırlayacak. Biz de İran'ın Barzani'nin seyahati konusunda yukarıda belirttiği şartlar için, resmi kanallardan bir istekte bulunmadıkça, bir tavır almayacağız.

4. Neumann, Barzani ailesi ile kontak halinde olmasına rağmen vize işlemleri müracaatına kadar bekleyecek. Herhalükarda kendisi tedavi için Tahran'da bulunuyor ve zaten birkaç gün işe gelmeyecek.

MIKLOS

Irak'taki İsrail karşıtı Baas rejimine karşı Kürtlerin kullanılmasının 1975'e kadar gerekli görül­düğü ama bundan sonra bu politikanın pek fazla yarar sağlamadığı sonucunun çıkarıldığını iddia ediyor. Barzani'nin ABD'de boy gösterip kendisi ile yapılan gizli pazarlıkları ifşa etme riskine karşı İran'ın koyduğu "basınla konuşmama" şartı da ABD'nin işine gelmiş olabilir.

Burada önemli soru şu: ABD yönetimi neden risk alıp Barzani'nin ABD'ye gelmesine izin vermişti? Bence esas sebep SSCB'nin 1958'e kadar yaptığı gibi Barzani'yi yeniden kontrol etmek

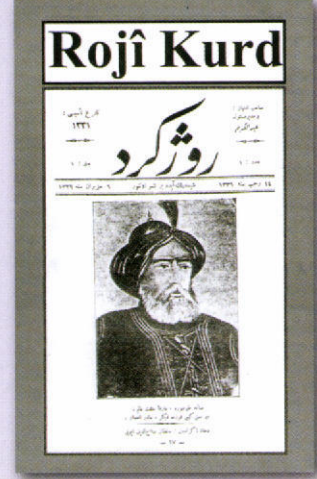
hatta şartlar gerektirirse kullanmasının önüne geçmek olabilir. Tabii bu sadece bir spekülasyon. Gerçeği henüz bilemiyoruz. Kim her ne plan yapmışsa, 1979 yılında Barzani'nin Washington DC'de ölmesi ve İran devrimi ile büyük bir revizyona uğramıştır eminim.

Kaderin cilvesi o ki, Barzani'nin ABD'ye gidip gitmemesi konusunda son sözü söylemiş bulunan Şah Pehlevî, devrildikten sonra kendisi için ABD'de yer bulamadan sürgünde hayata gözlerini kapadı. ●

Emine Rezzan Karaman

KÜRTLÜĞÜ İNŞA ETMEK: Yüzyıl Dönümünde Dergiler ve Aydınlar

Kürdistan (1898-1901), Jîn (1919), Hetaw-ı Kürd (1913), Roj-i Kürd (1913) gibi gazete ve dergiler Kürtlerin tarihsel, dilsel, kültürel ve dini anlamda Türklerden, Ermenilerden ve Araplardan ne denli farklı olduğuna dair yazılarla dolup taşıyordu. Kürtlerin diğer Osmanlı milletlerinden farklı olduğu iddiası Kürt nüfusunun kimlik sınırlarının çizilmesi ihtiyacını da beraberinde getirdi.

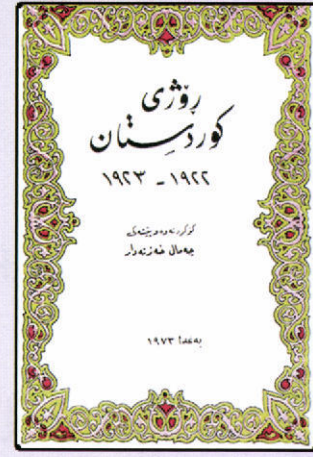
Osmanlı son döneminde uygulanan merkezi-leşme politikalarının Kürdistan'da yarattığı siyasal dönüşüm geleneksel liderler tarafından kendi otoritelerine ve bağımsızlıklarına bir darbe olarak algılanır. Aşiret liderlerinin, dini figürlerin ve bu dönemde kurulmaya başlanan -çoğunlukla İstanbul merkezli- Kürt örgütlerinin Osmanlı topraklarında yaşayan Kürt cemaatine seslenerek, üzerlerinde bir etki alanı yaratma çabaları tam da bu döneme denk gelir. Osmanlı Devleti ve Osmanlı Devleti'nin Kürtlere dair ürettiği söylemlerin ötelenmesiyle başlayan mücadeleler; ortak dil, ortak kültür, ortak tarih, ortak gelecek üzerine kurulu yeni bir Kürt kültürel kimliğinin inşası çabalarına kadar uzanır. Bu dönemde yayımlanan *Kürdistan (1898-1901)*, *Jîn (1919)*, *Hetaw-ı Kürd (1913)*, *Roj-i Kürd (1913)* gibi gazete ve dergiler Kürtlerin tarihsel, dilsel, kültürel ve dini anlamda Türklerden, Ermenilerden ve Araplardan ne denli farklı olduğuna dair yazılarla dolup

taşıyordu. Kürtlerin diğer Osmanlı milletlerinden farklı olduğu iddiası Kürt nüfusunun kimlik sınırlarının çizilmesi ihtiyacını da beraberinde getirdi.

II. Abdülhamid döneminde yayın hayatına başlayan ilk Kürt gazetesi *Kürdistan*'dan I. Dünya Savaşı sonrasına kadar okurlarıyla buluşan *Jin Dergisi*'ne kadar, Osmanlı otoritesinin baskılarına rağmen yayınlarını sürdüren dergiler ve gazeteler aracılığıyla fikirlerini hedefledikleri kitleye ulaştırmaya çalışan Kürt entelektüelleri için bir Kürt kimliği inşa etmenin ve "Kürt kimdir?" sorusuna cevap vermenin pek de kolay bir süreç olmadığını belirtmek gerekir. Bu dönemde, kendi cemaatlerini tanımlamaya girişen Türk, Tatar, Arnavut ya da Arap entelektüellerinin de aynı soruyla meşgul olduğunu biliyoruz.

Her ne kadar, tüm bu cemaatler pratikte ya da söylemsel düzeyde –örneğin, Osmanlı resmi yazışmalarında¹⁻ bir hiyerarşi içinde düşünülse de, klasik Osmanlı sistemi içinde Müslüman tebaa olarak homojenleştirilerek tanımlanmışlardı. Şimdi yapılması gereken, bu 'homojen' Müslüman Osmanlı tebaası içinden Kürtleri diğerlerinden ayıracak özellikleriyle tanımlamaktı. Ancak kültürel kimlik oluşturma süreçlerinde genel olarak üzerine yoğunlaşılacak ortak din ve dil gibi unsurlar Kürt örneğinde pek de yardımcı olmuyordu. Bunun sebebi, Kürtlerin dinsel ve dilsel olarak parçalı bir yapıya sahip olmalarıydı. Her ne kadar Osmanlı sınırları dahilinde yaşayan Kürtlerin ciddi bir kısmı Sünni Müslüman olsa da, farklı mezheplere dağılmışlardı. Diyelim ki, farklı mezheplerdeki Kürtler Müslümanlık şemsiyesi altında birleştirildi. Bu durumda Yezidiler, oluşturulması hedeflenen bu homojen ortak kimliğe nasıl dahil edileceklerdi? Dil açısından bakıldığında, Kürtler Kurmanci, Zazaki (Kırmancı), Sorani ve Gorani Kürtçeleri gibi farklı lehçeler konuşmaktaydı. Dilsel çeşitlilik Kürtlerin kendi içinde farklı oluşlarının bir diğer sebebiydi.

Aşağıda kısaca değinileceği gibi, Kürt entelektüelleri bu parçalı sosyo-politik yapıdan ortak bir Kürt kimliği yaratma kaygısıyla dernekler kurup, dergi ve gazeteler yayınladılar. Bu derneklerden biri, yukarıda bahsi geçen kimlik inşası sürecine girişmiş elitlerin oluşturduğu *Kürt Teali Cemiyeti*'dir. Cemiyetin amacı yalnızca bir Kürt kimliği inşa etmek değil aynı zamanda Hamidiye Alayları gibi projelerle Kürdistan'daki dengeleri yerinden iyice oynatan II. Abdülhamid yönetimine karşı meşrutiyet rejiminin faydalarını halka duyurmak, Kürt toplumunda tarımın, sanayinin ve eğitim düzeyinin iyileştirilmesine katkıda bulunmak, Kürt dilini standartlaştırmak, Kürtçe yayınlar yapmak, diğer cemaatlerle (özellikle Ermeni ve Nasturilerle) iyi iliş-

Otantik ve saf unsurlar üzerine bir kimlik inşa etme çabasındaki Kürt entelektüellerinin yayımladıkları dergi ve gazetelerde okurlarıyla paylaştıkları başlıca konular: Kürt dili üzerine yaptıkları çalışmalar, Kürtçenin standartlaştırılması, geleneksel literatürün canlandırılması, tarihi karakterlerin günün okurlarıyla yeniden kaleme alınan efsaneler ve şiirler üzerinden buluşturulması, Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi ya da Kürt Tarihinin Kürt perspektifinden yeniden yazılması, Kürt kültürünü geliştirecek ve muhafaza edecek organizasyonların kurulmasıydı.

kiler sürdürülmesine katkıda bulunmak ve Kürt aşiretleri arasında yükselen gerilimi kontrol altında tutmaktı. Cemiyet bu amaçların çok azını gerçekleştirebilmiştir.

Kürt entelektüellerinin Kürt tarihi, kültürü ve dili üzerine bir kimlik inşa etme çabalarını bağımsız bir Kürt devleti kurma ideali çerçevesinde değerlendirmek yanıltıcı olacaktır. Zira bahsi geçen aydınlar yayınlarını “Kürt kimdir?” ve “Kürtler neden ayrı bir millet olarak görülmelidirler?” sorularına yanıt teşkil edecek makalelerle doldurmuşlarsa da ya da Osmanlı saltanatına muhalefet eden *İttihat ve Terakki* gibi çeşitli organizasyonların içinde aktif ve kurucu roller almışlarsa da, direkt olarak Kürtlerin ulusal hakları adına mücadele etmeye -çoğu Osmanlı Müslüman cemaat liderleri gibi- ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında ilan edilen Wilson İlkelerine göndermeler yaparak başlamışlardı.² Yine de, bu entelektüellerin uluslararası arenada Kürt milletinin hakları için mücadeleye girişmeden evvel Osmanlı toplumu içinde kendilerine ait bir iktidar alanı açmaya çabaladıkları söylenebilir. Her ne kadar, Kürdistan bir Osmanlı kolonisi olmasa da, Kürt liderlerin bu kendi iktidar alanlarını açma süreci Partha Chatterjee'nin Hindistan örneğinde tartıştığı teorik çerçeveden yararlanılarak açıklanabilir. Kürt entelektüellerinin, sosyal pratikleri ve sosyo-politik alanı, 'dış dünya ile en az düzeyde temas eden, otantik, saf Kürt ögeler' ve 'dış dünya (ya da onun tesiri altındakiler)' olarak ikiye ayırdıkları iddia edilebilir. Buradaki 'dış dünya' öncelikle Osmanlı Devleti ve devletin Kürtler üzerine geliştirdiği söylemleri içine almaktaydı. Kültür, dil, 'ebedi' ortak tarih, mitler, efsaneler, aile yapısı, aşiret ilişkileri, İslam ve tüm bu öğelerin taşıyıcısı rolünü üstlenebilen Kürt kadını ise dış dünyanın “Türkleştirme politikaları”ndan henüz nasibini almamış ögeler olarak Kürtlüğün özünü yansıtan en otantik ulusal taşıyıcılar kabul ediliyorlardı.

Otantik ve saf unsurlar üzerine bir kimlik inşa etme çabasındaki Kürt entelektüellerinin yayımladıkları dergi ve gazetelerde okurlarıyla paylaştıkları başlıca konular: Kürt dili üzerine yaptıkları çalışmalar, Kürtçenin standartlaştırılması, geleneksel literatürün canlandırılması, tarihi karakterlerin günün okurlarıyla yeniden kaleme alınan efsaneler ve şiirler üzerinden bu-

Kürt entelektüelleri parçalı bir sosyo-politik yapıdan ortak bir Kürt kimliği yaratma kaygısıyla dernekler kurup, dergi ve gazeteler yayınladılar.

luşturulması, Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi ya da Kürt Tarihinin Kürt perspektifinden yeniden yazılması, Kürt kültürünü geliştirecek ve muhafaza edecek organizasyonların kurulmasıydı. Örneğin, Mart 1919'da *Jin* dergisine yazan Kürdiye Bitlisi sürekli bir çaba ve azimle Kürtlüğün yaşayan temeli olan Kürtçenin standartlaştırılabileceğini ve standartlaştırılmış bir dilin bir millet için en önemli gerekliliklerden olduğunu belirtir.³ Yine, *Jin* dergisinin Nisan 1919 sayısında Kürt edebiyatının ne güçlü bir ulusal zenginlik olduğu okurlarla paylaşılır. Yazıya göre, Kürt edebiyatı gibi güçlü bir edebi geleneğe sahip olan bir ulus, materyal zenginliklerini kaybetse de küllerinden

(soldan sağa) Memduh Selim, Celadet Bedirxan, Kamuran Bedirxan (ayaktakiler) Kürt muhafızları.

kendini yeniden var edebilecek bir güce sahip demektir. Bu sebeple, ulusal taleplerde bulunacak bir halk, edebi değerlerinin kıymetini bilmeli ve onları yaşatmalıdır. Yazarın, bu bağlamda okurlarına gösterdiği en güçlü edebiyatçı, yaşamını Kürt edebiyatını geliştirmeye adanmış Ehmedê Xani'dir.⁴ Yine, *Jin* yazarlarından Halil Hayali, Mayıs 1919'da okurlarını tarih öncesi dönemlerde köklerini arayan milletler kervanına katılmaya davet eder.⁵ *Jin* bu dönemde Kürtlerin en eski destanlarından olan Demirci Kawa Destanını yayınlamaya başlamıştır bile.

Tarihin bir ulus için ne anlama geldiğini en ilginç tartışan Kürt entelektüellerinden biri de

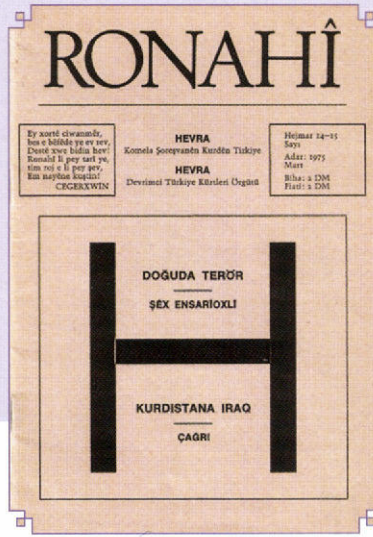
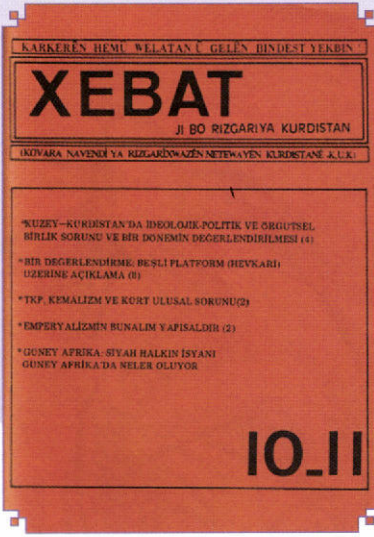
(Soldan sağa) Kadri Cemilpaşa, Mükslü Hamza, Ekrem Cemilpaşa, (oturan) Haco Ağa.

Abdullah Cevdet'tir. *Rojî Kürd* için kaleme aldığı yazısında, Abdullah Cevdet bir ulus için tarihin görevini, bir insan için hafızanın görevine eş görür. Hafızanın işler halde oluşu kişiye güç, hayatınaysa anlam verir. Yazara göre, belleksiz (nisbanê tam) bir insan, yaprakları bir yerden diğerine kendi iradesi dışında savrulan bir ağaçtan farksızdır. Eğer bir ulusun da kusursuzca kaleme alınmış bir tarihi olmazsa o ulus gelecekte silinmeye mahkumdur, der Abdullah Cevdet. 'Peki, Kürtler bir tarihe sahip midir?' sorusuyla devam eder ve ekler: Yirminci yüzyıla henüz girilmişken bu yüzyılın bir gerekliliği olarak geçmişin tarihini avuçlarında tutamayan bir milletin geleceğin tarihine asla sahip olamayacağını belirtir. Böylesi bir durumda, tarihlerine sahip çıkamamış milletler, başkalarının yazılacak bir tarihin belki de hiç anılmayacak figüranlarına, kölelerine ve de mülklerine dönüşeceklerdir. Abdullah Cevdet'in yazısında ısrarla kullandığı "geleceğin tarihine sahip olmak ifadesi," bir ulusun ulaşmayı hedeflediği gelecek ideallerinin hayali bir dökümüdür. Peki Kürtlerin idealleri nedir? Abdullah Cevdet, bu noktada, Kürt gençlerinin bu soruyu cevaplamalarını ister. Kürt gençleri ne istemektedir? "Osmanlı'nın bir parçası olmak mı? Nasıl bir parçası olmaktır arzuları? Yok olmaya mahkum bir unsur mu? Yoksa dirilmeye gebe bir unsur mu?"⁶

Görülmektedir ki, kimlik inşası sürecinde en yaygın araçlardan olan dergiler ve gazeteler; yazarlar, okurlar, Kürt eliti, kırsal ve kentsel alanda yaşayan Kürt nüfusu arasında, içinde Kürt kimliğinin üretebileceği, geliştirilebileceği ve tüketilebileceği söylemsel zeminler yaratılabileceğinin yolunu açmıştır. Hayal edilen zemin öyle bir zemindir ki, onun üstünde -çoğu Osmanlı çağdaşı gibi- kendini bir cemaati tanımlayacak, onun kimlik sınırlarını çizecek ve ona önderlik edebilecek yegâne güç olarak gören Kürt aydını, tam da 1913 Haziran'ında yayınlanan makalesi 'Dert ve Deva'da Halil Hayali'nin tasvir ettiği gibi, Kürt toplumunun kusurlarını ve yaralarını teşhis edip, halkı eğitmek yoluyla bu yaraların tedavisine girişebileceklerdir.⁷

Hayal edilen bu zeminin kurulamadığına dair bir uyarı Bulgaristanlı Doğan'dan gelir. *Roj-i Kürd* yazarlarından Bulgaristanlı Doğan, Kürt entelektüellerini, ait oldukları topraklara uzaktan -'medeniyetin merkezi' gördükleri topraklardan- seslenmektense, kendi topraklarına dönerek hal-

kın desteğini kazanmanın gerekliliği hususunda uyarır. Yazara göre, eğer Kürt entelektüelleri kendi insanlarını uzaktan aydınlatmaya devam ederlerse, harcadıkları zahmet hiçbir zaman sonuç vermeyecektir. Bunun en önemli sebebiyse, halkın kendilerine uzaklardan seslenen bu kişileri hiçbir zaman kendi parçaları olarak görememe durumları, hatta daha da kötüsü, onlara daimi bir yabancı statüsünü uygun görecektir. Bulgaristanlı Doğan'a göre, dönemin 'aydınlanmış' olan tüm milletleri halkıyla bütünleşmeyi başarmış entelektüelleri var edebilmiş milletlerdir. Yazar bu bütünleşmenin sağlanamaması durumunda Kürt milletinin uyandırılmasının ve medeniyetler zincirine katılmasının mümkün olmadığını izah eder. Böylesi bir başarısızlığın en büyük örneği, yazara göre, Osmanlı toplumuna sürekli olarak tepeden seslenen Genç Osmanlılar ve Jön Türklerdir. Yazar, bu entelektüellerin halka taşımak istedikleri fikirleri onların anla-

makta zorlanacakları bir dilde ve formülasyonda sunduklarını, böylece, karşılıklı olduğu aşıkâr bir anlaşmazlığı sürekli kıldıklarını vurgular. Bu sebeple, Türk entelektüelleri toplumlarından kopuk ve onlara yabancıdırlar. Türk halkı ise yüzyıllar boyunca kendisini aydınlatacak bir entelektüel sınıftan mahrum kalmıştır. İşte Osmanlı Türk entelektüellerinin bu ölümcül hatası Kürtlere ders olmalıdır.⁸ Bu uyarı, her ne kadar halkı elitler olmaksızın hareket edemeyecek bir tasvirin içine hapseden elitist bir uyarı olsa da, Şükrü Hanioglu'nun Osmanlı Anadolu'suna ve halkına bir türlü sesini duyuramayan Genç Osmanlılar ve Jön Türkler için yaptığı analize benzer bir analiz barındırması ve halkın desteğini alamayan entelektüellerin Osmanlı son döneminde gelişen kültürel kimlik kurguları üzerinden hayal ettikleri bir cemaati 'medeniyetler zincine dahil edilebilmek' hususunda pek de yol kat edemeyeceklerinin altını çizilmesi açısından önemlidir.⁹ ●

DİPNOTLAR

1 Selim Deringil, "They Live in a State of Nomadism and Savagery": The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate", *Comparative Studies in Society and History*, Vol 43, July 2003. Bu makalesinde, Selim Deringil, Bedevi Araplar ve Kürtler gibi göçebelere ve imparatorluğun çeperlerinde yaşayanlar söz konusu olduğunda, Osmanlı yöneticilerinin resmi yazışmalarda kullandıkları üslub tartışır. Deringil'e göre "hal-i vahşet ve bedeviyette yaşarlar" gibi ifadeler Osmanlı Devleti'nin çeper vilayetlerini düzensizlik ve işyan merkezleri olarak gördüğünün işaretidir. Deringil, bu noktada Osmanlı merkezi otoritelerinin "ödünc alınmış sömürgecilik" mantığıyla, çoğunlukla göçebe ya da yerleşik aşiretlerden oluşan çeper bölgelerini kolonyal bir pozisyona soktuğunu savunur. Bu öyle bir pozisyondu ki, ancak "medenileştirme

misyonu" üstlenen Osmanlı otoriteleri bu bölgeleri "pey der pey daire-i medeniyete idhal" edebilir. Aşiret Mektebi, Hamidiye Alayları, Kürdistan Eyaletinin kuruluşu vb. hamleler bahsi geçen "medenileştirme" kisvesi altında Kürt bölgelerini Osmanlı otoritesinin doğrudan tahakkümü altına alma çabalarının parçasıdır.

2 Elbette ki, Kürtlerin refahı ve birliği üstüne fikirlerini yaygınlaştırma arzusunun entelektüellerin, hayal ettikleri Kürtlük ve bu Kürtlüğün 'medeniyet yolunda ilerleyiş'i hususunda birbirleriyle uyumsuz söylemler geliştirdikleri de akıldan tutulmalıdır. Kimileri için bağımsız bir Kürt Devleti ulaşılması gereken nihai noktadır. Kimileri, Kürtlerin İslami bir yapılanmanın içinde tanımlanması gerektiğini vurgular. Kimi aydınlar göre, Osmanlı'nın bekası Kürtlüğün bekasıdır ve bu durumda Kürtlerin aradığı sürekliliği için tüm unsurlarının varlığıyla mücadele etmesi icab eden

Osmanlı Devleti'ne bağlı yarı-otonom bir yapılanmadır. İşte tam da birbirleriyle çakışarak yanyana varolan bu söylemler içinde şekillenmiştir "Kürt kimdir, kim değildi?" sorusunun cevabı.

3 Kürdiye Bitlîsî, "Kürdçeye Dair", *Jin*, No. 14, Mart 1335/1919

4 *Jin*, 1919 Nisan

5 Halil Hayali, "Kürdler İrani Değil midir?", *Jin*, No. 18, 8 Mayıs 1335 (8 Mayıs, 1919)

6 Dr. Abdullah Cevdet, "Bir Hitab", *Roşi Kürd*, No. 1, 2 Haziran, 1329 (15 Haziran, 1913), s. 3

7 Halil Hayali, "Dert ve Deva", *Roşi Kürd*, No: 1, 2 Haziran 1329, s. 7.

8 Bulgaristanlı Doğan, "Milletimize Karşı Vazifeniz", *Roşi Kurd*, No.2, 6 Temmuz 1329.

9 M. Şükrü Hanioglu. *Bir Siyasi Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terraki Cemiyeti ve Jön Türklük* (1889-1902). İstanbul: İletişim Yayınları. 1986.

Ayhan Geverî

ŞEYH RIZA TALABANÎ VE Sultan Abdülhamid'e Yazdığı Kasideleri*

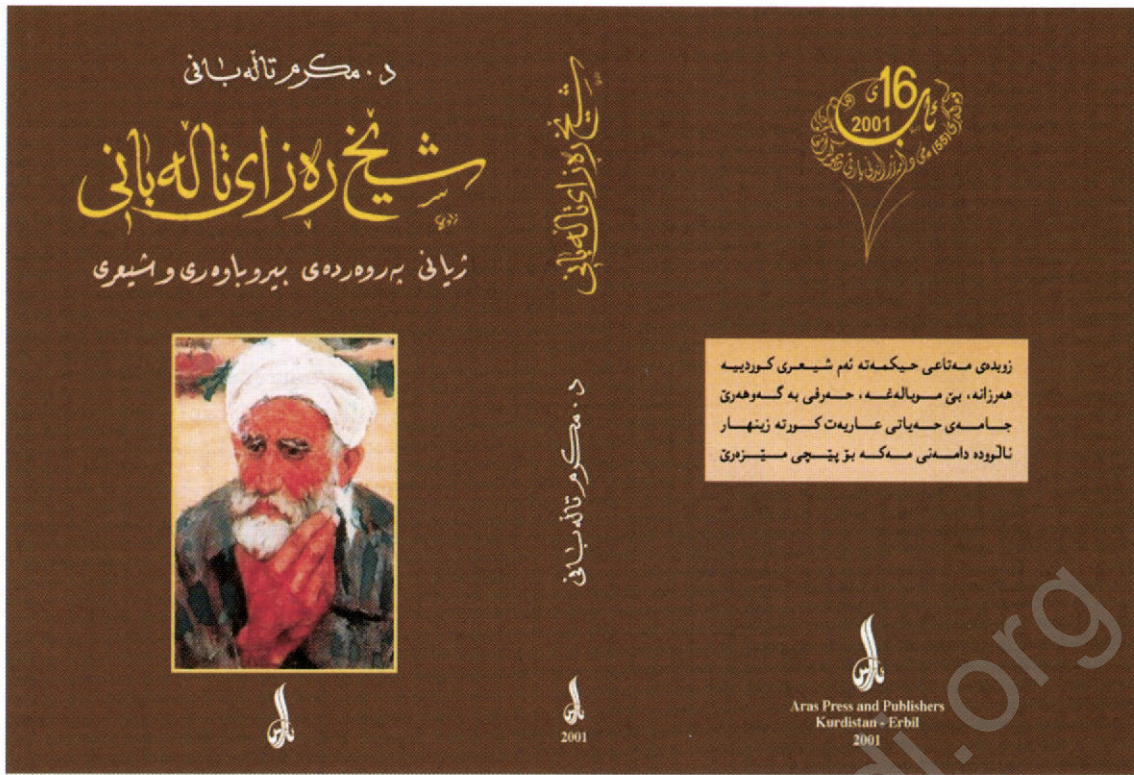
Şeyh Rıza, Sultan Abdülhamid'i
'Allah'tan korkan', 'din-perver'
gibi vasıflarla tanıdığı
için onu bu özelliklerinden
hareketle över.

Geniş bir coğrafyanın derinlerine kök salan Kürt edebiyatı, Kürtlerin ortak tarihinin aktığı en önemli mecra olup, aynı zamanda Kürtlerin toplumsal hafızalarındaki en büyük alana da işaret eder. Son birkaç yüzyılın sosyo-politik koşulları içinde, parçalanmış bir coğrafyada aynı söylemi dile ve şiire yansıtan Kürt edebiyatının temsilcileri, kendilerinden önceki edip ve şairlerin birikimlerini günümüze kadar taşıırken bir taraftan da Kürt şiirinde yeni tarzlar meydana getirmişlerdir.

Kürt şiirinin geniş dairesi içinde, kendi sesini şiirlerinde baskın bir şekilde duyuran şairlerin başında Şeyh Rıza Talabanî gelmektedir. Türkiye ve Kuzey Kürdistan'da kendisi ve şiiri ile ilgili neredeyse hiçbir çalışmanın yapılmadığı Talabanî, Kürt hiciv ve övgü şiirinin temel taşlarından. Bu bağlamda Kürt edebiyat ve şiirinde toplumsal eleştirinin ana metinlerinden sayılan Şeyh Rıza Talabanî'nin şiirinin incelenmesi sadece edebiyat ve şiir araştırmacılarının önünü aydınlatmaz, aynı zamanda Kürt tarihinin de daha iyi anlaşılmasına imkân sağlar.

* Bu çalışma daha önce *Nûbibar* dergisinde Kürtçe olarak yayınlanmış olup, tekrar gözden geçirilerek genişletilmiştir. bak: Geverî, Ayhan (2008). "Şêx Rîza Telebanî û Siltan 'Evdilhemid'". *Nûbibar*: sayı: 106, s. 19 - 23.

Şeyh Rıza Talabani'nin 2001 yılında Erbil'de basılan divanının kapağı.

Kadirî tarikatının şeyhi ve Talabani Emirliği'nin Beyi Abdurrahman Bey'in oğlu olan Şeyh Rıza Talabani (Kürtçesi: Şêx Rıza Telebani), 1842 yılında Kerkük'ün Çemçemal kasabasına bağlı Çirixê köyünde doğmuştur. Eğitiminin ilk evresini babasının yanında tamamlayan Şeyh Rıza, bölgenin birçok medresesinde eğitim almıştır. Kürtçe ve Arapça dışında Türkçe ve Farsçayı da çok iyi bilen Şeyh Rıza bu dört dille şiirler yazmıştır.

Şair, yirmi beş yaşında İstanbul'a gelerek burada iki yıl kalır ve o dönemin birçok Osmanlı aydını ve şairi ile dostluk kurar. Bu bağlamda kendisiyle ilgili yapılan ilmi çalışmalarda özellikle Namık Kemal ile dostluğu üzerinde durulur. Irak eski bakanlarından M. Emin Zeki Bey *Kürt ve Kürdistan Tarihi*'nde Şeyh Rıza ile Namık Kemal'in dostluğunu şu cümlelerle anlatır: "Meşhur Türk şair ve edebiyatçısı Namık Kemal Bey ile bir araya gelir, Namık Kemal bu esnada onun müthiş zekâsını ve olağanüstü edebî yeteneğini çok beğenir" (Zeki Bey 2010: 316).

Daha sonra İstanbul'dan Kerkük'e dönen şairin bir daha İstanbul'a dönmediği tahmin edilmektedir. 1901 yılında Bağdat'a giden şair 13 Ocak 1910 yılında burada vefat etmiş ve Şeyh Abdulkadir Geylani'nin mezarının yanına defnedilmiştir (Talebani 2001: 14; Temo 2007: 1462; Zeki Bey 2010: 316).

Şeyh Rıza Talabani gerek Kürtçe'nin Sorani lehçesiyle gerekse Türkçe ve Farsça yazdığı kasi-

deleri ile tanınmış olsa da, onu kaside yazan diğer Kürt şairlerden ayıran en önemli özelliği hiciv ve toplumsal eleştiride kullandığı üsluptur. Mübalağa ustası olarak hem övgüde hem de yergide Nef'i gibi isimleri andığından, şair hakkında Mentaşvili *Dünden Bugüne Kürtler* isimli eserinde şunları yazar:

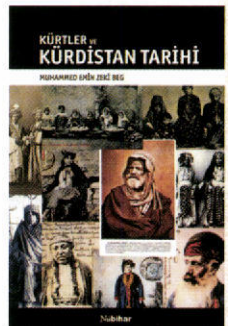
"Şeyh Rıza, hiciv şiirinin kurucusu olarak Kürt edebiyatında özel bir yer işgal eder. Şiirlerinde ve parodilerinde yalnızca kendisini yoksul düşmesine neden olan akrabalarını değil, hep kendi cebini düşünen Osmanlı Hükümeti'nin temsilcisi paşaları, memurları, mutasarrıfları, Müslüman din adamlarının ikiyüzlülüğünü yerer. Telebani'nin isabetli taşlamaları, paradoksları, birer vecize olmuş, atasözü ve deyim haline gelmiştir (Temo 2007: 1463)."

Şeyh Rıza'nın çağdaşı ve kendisi gibi dönemin önemli şairlerinden olan Şeyh Qadirê Koyî (1815-1897) de *Diwan*'ında diğer önemli Kürt şairleriyle beraber Şeyh Rıza'yı "Kürt belâğatinin şehsüvarı" olarak anar:

Salim û Meşwi, Şêx Reza û Xeste
Şa'ir in her çuwarî berceste (Koyî 2004: 128).¹

Kuşkusuz Şeyh Rıza hicivlerini çok farklı düzlemlerde söylemiş olsa da, edebî estetik ile yazdıkları üzerinde önemle durulmaktadır. Bununla beraber Şeyh Rıza kaba alaycılığın öne çık-

Irak eski bakanlarından M. Emin Zeki Bey Kürt ve Kürdistan Tarihi'nde Şeyh Rıza ile Namık Kemal'in dostluğunu şu cümlelerle anlatır: "Meşhur Türk şair ve edebiyatçısı Namık Kemal Bey ile bir araya gelir, Namık Kemal bu esnada onun müthiş zekâsını ve olağanüstü edebî yeteneğini çok beğenir"

İstanbul'a geldiğinde dönemin siyasal sisteminin rüşvet ile döndüğünü, merkezdeki insanların onun Kerkük'teyken düşündüğü gibi saltanatın gölgesi altında "şâd ve handân" değil, "mazlum" ve "giryan" olduklarını gören şairin hem Sultan Abdülhamid'e bakışı değişir hem de bunun sonucunda yazdığı şiirler 'övgü'den 'sövgü'ye dönüşür.

tiği hiciv örnekleri de vermiştir. Şairin özellikle irticalen söylediği hicivleri günlük dildeki mizahı besleyen önemli kaynaklardan biri olmuştur. Şairin irticalen şiir söyleme yeteneğini önemle vurgulayan Mehmet Bayrak *Kürdoloji Belgeleri II* isimli eserinde Şeyh Rıza Talabani hakkında şunları söyler:

"Talabani, tuhaf bir şahsiyet, tuhaf olmakla beraber bir agnostiktir². Yalnızca Kürtçe değil, Farsça ve Türkçe'de irticalen şiir söyleme kaabiliyetine sahipti. Kısa hicivlerin kendine has bir tadı ve cazibesi vardır. Genellikle derin bilgisini sergiler, bazen öğreticidir; fakat zaman zaman kabalığa ve alaycılığa kayar. Ancak, hâlâ Iraklı Kürt şairlerinin en iyi bilinenlerindedir (2004: 188)."

Şeyh Rıza'nın *Diwan*'ı Bağdat'ta (1935, 1945, 1946), 'Hayatı Eserleri ve Sanatı' ile birlikte iki ayrı baskı olarak Erbil'de (2001, 2003) yayımlanmış ve son olarak da Stockholm'de transkripsiyonlu metniyle birlikte (2004) basılmıştır.

Şeyh Rıza Talabani'nin Sultan II. Abdülhamid İçin Yazdığı Kasideler

Şeyh Rıza'nın Sultan Abdülhamid için yazdığı kasideler, şairin İstanbul'a gelmeden önce yazdığı şiirleridir ve bunlar genellikle Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Şeyh Rıza, Sultan Abdülhamid'i 'Allah'tan korkan', 'din-perver' gibi vasıflarla tanıdığı için onu bu özelliklerinden hareketle över. Mukerrem Talebani, Şeyh Rıza'nın hayatı ve eserleri üzerine yazdığı eseri *Şêx Rizayê Talebanî*'de, Sultan Abdülhamid'in özellikle tarikat ve tekke gibi kurumları desteklemiş olması, şeyh ve dervişlere kol kanat germiş olmasından ötürü şair tarafından övüldüğünü ifade eder (Talebani 2001: 307). Aynı zamanda Şeyh Rıza Talabani'nin ailesinin Kadiri tarikatının bölgedeki en büyük ailesi olması hasebiyle, Sultan Abdülhamid'in bu bağlamdaki devlet-tarikat ilişkisindeki dengeyi iyi sağlamış olma maksadını da gözden uzak tutmamak gerekir.

Osmanlı'nın payitahtı İstanbul'u ve aydınlarını daha görmemiş olan Şeyh Rıza, Sultan Abdülhamid'e 'uzaktan' ve büyük bir hayranlıkla şu şekilde kaside yazar:

Serîr-i saltanat-ı mülkü'l-yemn 'alî Osman'dır
Hilâfet-i hânedân-ı perverde 'Abdulhamid Hân'dır
Vekil-i "Fahr-ı 'Alem" zübde-i zürriyyet-i Âdem
Emirü'l-Mü'minin, zıll-i Hüdâ, mahbûb-ı Yezdân'dır
Elinde kâse şems ü kamer dergâhına karşı
Bükülmez sanki gerdun bir gedâ-i kâse-gerdândır
Basub nâf-zemîne 'arşa çıkmış taht-ı iclâlî
Degil bâd üzre devrân eyleyan taht-ı Süleyman'dır
Bulunmaz gülşen-i 'asrında gamdan dide-giryân
Nesim-i refetinden gül gibi bülbül de handândır
O günden kim işitmiş sayt-ı 'adlun çarh-ı dîn-perver
Benimle etdiği cevr u cefâlardan peşimândır
Yaka kurtarmak ister pençe-i kanun-ı 'adlinden
Anunçun gah yer altında gah ebr içre pinhândır
Yine çıkmaz o şâhun 'ahde-i medh ü senasından
Rıza ger fî'l-mesel fenn-i suhân-dânide hasan'dır
(307-310).

...
Tâc u tahtın tâ ebed mahfuz-ı "Allahu's-sâmed"
"Âyete'l-Kürsi" meded, "İnna Fetehnâ" rehberün
Rize senün âsitânın dürr-ü tâcü'l-mülük
"Kurratü'l-'ayn-ı salâtin hâk-i pâ-yı enverin
Bir cihân-i küffara karşı gamze-i hûbân gibi
Saf çeküp âmâde-i heycâ sipâh-ı safderun
Tâc u taht-ı devlet-i Yunan dil-i 'aşık gibi

Sine çak nahn-ı sem-i semend-i 'askerun (310)
Şeyh Rıza Talabanî kasidesinin son kısmında kendini
Sultan Abdülhamid'e şu şekilde tanıtır:
Şefkat-i millet-nevâzun sorsa kimdir bu **Rıza
Talebanî-i Abdurrahman-zâde** mur-ı ahkarun
Mihr-i mâh oldıkça ruz u şeb tabân ola
Uc-ı burc-ı saltanatde âfitâb-ı manzarun (311).

Şeyh Rıza toplumsal sorunlara dikkat çeken, gördüğü olumsuz durumları şiirlerinde yeren ve irticalen söz söyleme ustası olduğu üzere, gördüğü olumlu durumlara karşı da şair duyarlılığıyla cevap veren bir şairdir. Bu durumun en iyi örneği yine Sultan Abdülhamid'e yazdığı bir şiirinde görülür. Sultan Abdülhamid, Hz. Muhammed'in Kerkük'te bulunan seccadesinin daha iyi korunması için Kerkük'te bir ev inşa ettirir. Bunun üzerine Şeyh Rıza, Sultan Abdülhamid'e bu evin yapım tarihini de ebced hesabıyla düşürdüğü bir 'teşekkür' kasidesi yazar:

Dolsun hemişe ceb-i Hümayûn-ı Padişâh
Kim cûd "ma'na"yı "Hatem"i efsâne yaptılar
Seccade-i şerîfeye Abdülhamid Hân
Pek muntazam 'imâret-i şâhâne yaptılar
Merkez-i cihâne gelmedi mânendi ber felek
Her kâr yaptılarsa melûkâne yaptılar
Tarihi mutâbık vaki' dedi Rıza
"Seccade-i Peygamber" "içün" hâne yaptılar (312-313).

Bu kaside gerçekten Sultan'a bir teşekkür niteliği olabileceği gibi, 19. yüzyılda varlığından bahsedemsek de, 'patronaj meselesi' bağlamında şair bu seccadeyi Sultan'a kaside yazmak için bir 'bahane' olarak da düşünmüş olabilir. Fakat Şeyh Rıza Talabanî'nin kişiliği ve Sultan'a yazdığı hicivleri göz önünde bulundurulduğunda bu kasidenin gerçekten bir 'patronaj ürünü'nden çok, 'sade' bir teşekkürname olduğu açıktır. Çünkü aşağıda bahsi geçen hicivlerinde de göreceğimiz üzere Şeyh Rıza Talabanî merkezden uzak bir şair olarak Sultan Abdülhamid'i yakından tanımamıştır. Nitekim daha sonra İstanbul'a gelip İstanbul'daki sosyal-siyasal ortamı görünce Sultan'a medhiyeler yerine hiciviyeler yazmaya başlamıştır.

İstanbul'a geldiğinde dönemin siyasal sisteminin rüşvet ile döndüğünü, merkezdeki insanların onun Kerkük'teyken düşündüğü gibi saltanatın gölgesi altında "şâd ve handân" değil, "mazlum" ve "gıryan" olduklarını gören şairin

Kuşkusuz iyi birer dost olan Şeyh Rıza ile Namık Kemal'in Abdülhamid'i eleştiren paralel hicivleri mevcuttur. Bunda hangi şair diğerini etkilemiştir bilinmez ama bu etkinin ikisinin de şiirine yansıdığı yadsınamaz. Çünkü Namık Kemal, Abdülhamid için yazdığı bir kasidesinde Şeyh Rıza'nın kasidesini andıran ifadeler kullanır

hem Sultan Abdülhamid'e bakışı değişmiş hem de bunun sonucunda yazdığı şiirler 'övgü'den 'sövgü'ye dönüşmüştür:

Kalem aldım yazayım Şaha Şikâyetnâme
Dehşet-i vaki'adan çatladı nevk-i hâme
...
İşi görmekte çobân akçe almakda cesur (310).

Aslında Şeyh Rıza, İstanbul'a gelmeden önce de Osmanlı'nın Kerkük ve Bağdat gibi merkezlerle gönderdiği vali ve mutasarrıfları hicvetmiştir. Fakat o, Sultan'ın ve "Bâb-ı 'Âli"'nin böyle olabileceğini düşünememiş, 'sövgü'ye layık durumları ancak İstanbul'a geldiğinde müşahade edebilmiştir. Bu sebeple onun şiirinde artık "Bâb-ı 'Âli", "Bâb-ı Süflâ"dır:

Bu enva'-ı fesâdun ba'isi zannetme vâlidir
Balık başdan kokar, darbu'l-mesel, ma'lûm-ı 'alidir
...
Nisbeti yok 'Bâb-ı 'Âli'den gelen vâlide
Böyle bir bok vâli ancak Bâb-ı Süflâdan gelir (314).

Şeyh Rıza bununla da kalmaz artık Sultan'ı hedef tahtasına oturtur ve keskin olan dilini ve kalemını daha da keskinleştirir:

Düşmana karşı kedi, millete karşı aslan
La'netullah-i 'âl-i Hazret-i hâzâ Sultan (314).

Şeyh Rıza Talabani'nin gençliğinin bir dönemini geçirdiği ve Osmanlı aydınları ile dostça ilişkiler kurduğu Bab-ı Ali'den bir görünüm.

Ya bu Yezid'e kalmak layık mı taht-ı Sultan
Osman'a ya Yezid'in var mıydı intiması?
Hiç gitmesin kolundan taunu Fürs ü Kişmir
Hiç gitmesin yanından Hünd ü Acem vebâsı
(Siret 9-10).

Daha önce dostluklarından bahsettiğimiz Şeyh Rıza ile Namık Kemal'in Abdülhamid'i eleştiren paralel hicivleri mevcuttur. Bunda hangi şair diğerini etkilemiştir bilinmez ama bu etkinin ikisinin de şiirine yansıdığı gözlemlenebilir. Nitekim Namık Kemal, Sultan Abdülhamid için yazdığı bir kasidesinde Şeyh Rıza'nın kasidesini andıran ifadeler kullanır:

Bünyanı mülke verdi hakkıyla indirası
Abdulhamid Hân'ın kanun-u bi-esası
Kahroldu dîn ü devlet devr-i şeametinde
Mülkü bitirdi gitti zulmiyle kahrolası
...
Fıtrat yaratmamıştır bir böyle div-i azlem
İnsan idi babası şeytan mıdır anası?
Katillerin emiri, casusların zahiri
Bulgarların nasiri, Moskotların babası
Zaptetti gitti halkı ceyb-i hümayunundan
Birkaç çuval kömürle birkaç kuruş atası

Şeyh Rıza'nın da bu paralelde Namık Kemal gibi "kanun-ı esası" bağlamında Sultan'ı hicvetmeye 'kast' eder ve şair dostundan daha sert bir üslupla dönemin bütün sosyal aksaklıklarını özetler:

Bîçare 'adalet ki yıkılmışdı binâsı
Birden içine sıçdı Kanun-ı Esasî
...
Diyane müzmahill, devlet bozuk, millet perişandır
Sebebi tahkîr-i dîn; te'sîs-i kanun, terk-i Kur'an'dır
(314-5).

Şeyh Rıza Talabani, sadece Sultan Abdülhamid'i ve dönemin siyasi şahsiyetlerini eleştirip yermez. Onun birçok şair (dostu) ile karşılıklı söyledikleri hicivleri *Dîwan*'ının bütün baskılarında sansüresüz bir şekilde korunmuştur. Üstelik şairler ile şiir üzerinden yaptığı diyalogları Sultan'a yazdığı kasideler kadar masum değil, küfür sınırlarını da aşan niteliktedir. Aslında Kürtçe'nin Soranî lehçesindeki edebiyatı üzerin-

de büyük etkisi olan Şeyh Rıza Talabanî bu anlamda Kürtçe hicvin mimarı olarak nitelendirilebilir. Çünkü kendisinden sonra gelen Mela Ehmedê Nalbend gibi büyük şairlerin 'hiciv dili'nin daha çok sivrilmesinde Şeyh Rıza'nın rolü etkili olmuştur.

Hiciv yazan bütün şairler aşırı derecede zeki midirler bilinmez ama yine Sultan Abdülhamid için yazdığı bir Farsça şiirinde Şeyh Rıza'nın zekasının seviyesi açıkça görülür. Sultan için yazdığı ve şairi darağacının eşiğine götüren hicvinin bir iki noktasını silerek onu bir methiyeye çevirebilen Şeyh Rıza Talabanî, zekasını ve şiirdeki yeteneğini göstermiştir. Önce şairin Farsça (son mısrası Arapça) olan hicvini Türkçeye çevirerek görelim:

کاشکی یک روز بمیدانی همایون رهدم
تا حمیدخان را بگویم ای حمیر المؤمنین
بعثتی تو در خلاف بعثتی پیغمبر است
انت ما آرسلت الا رحمة للعالمین

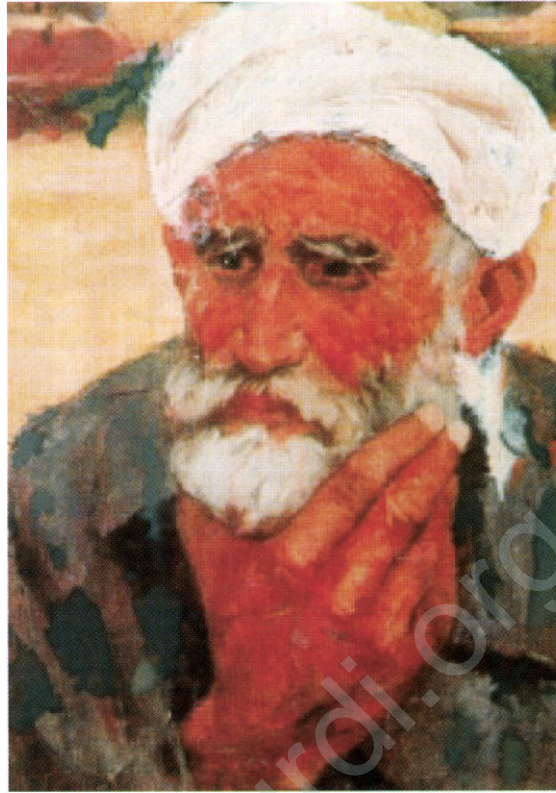
“Keşke bir gün Hümayun Meydanı'na varsaydım
Ta ki Hamid Han'a “Ey Mü'minlerin eşeği!”
deseydim

Senin bi'setin Peygamber'in bi'setinin hilâfınadır
Çünkü sen mü'minlere zahmet olarak
gönderilmişsin!” (315)

Bu kasidenin Şeyh Rıza'nın Sultan Abdülhamid hakkında yazdığı son kasidesi olduğunu tahmin ediyoruz; çünkü şair bunu yazdığında Kerkük veya Bağdat'ta ikamet etmektedir. Dönemin Evkaf Bakanı kendisine, yazdığı bu şiirin hakikatini sormak ve eğer doğru ise kendisini idam etmek üzere çağırır. Bu iddia üzerine Şeyh Rıza şiirinde işaretlemiş olduğumuz kelimeleri bir iki küçük değişiklikle Evkaf Nazırına sunup şunu der:

“Ben “emîr-el-Muminîn - امیر المؤمنین - ve “Rahmeten-li'l-alemîn- رحمة للعالمین - şeklinde yazdım. Ama biz kamaştan kalemlerle yazdığımız için bazen kalemin ucu kağıtta kalır ve bundan dolayı “elif-i” “hı-ح”ya dönüşebiliyor, bazen de mürekkep kalemin ucundan saçılır ve biz “r” yazmak isterken “r-” “z-ز”ye dönüşür (Talebanî 2001: 316).

Böylelikle Şeyh Rıza kendisini idamdan kurtaran ‘tashihiyle’ hicviyeyi şu şekilde medhiyeye dönüştürmüştür:

کاشکی یک روز بمیدانی همایون رهدم
تا حمیدخان را بگویم ای امیر المؤمنین
بعثتی تو در وفاق بعثتی پیغمبر است
انت ما آرسلت الا رحمة للعالمین

“Keşke bir gün Hümayun Meydanı'na varsaydım
Ta ki Hamid Han'a “Ey Mü'minlerin emiri!”
deseydim

Senin bi'setin Peygamber'in bi'setine uygundur
Çünkü sen mü'minlere rahmet olarak
gönderilmişsin!” (315)

Sonuç olarak Şeyh Rıza Talabanî de gerek kendinden önceki gerekse döneminin birçok şairi gibi hicvi ve övgüyü şiir sanatının bir gereği olarak düşünmüştür. Çünkü onun şiir anlayışında “söylenmesi gereken söylenmelidir” ve şairin işi sadece ‘sözünü söylemesi’dir. Şairin sözünün muhatabından çok şairin sözü önemlidir. Bunun en iyi göstergesi, şairin kendisini de bu hicvin ya da sanat anlayışının içine çekmesidir: Şeyh Rıza yukarıdaki şiirini Evkaf Nazırının nezaretinde değiştirdikten sonra idamdan kurtulur ama daha sonra maaşı kesilir ve geri geldiğinde dostları ona sorar: “Ne yaptın?” O da şöyle cevap verir: ‘-let’i eklediler bana. “Reza” idim oldum “Reza-let!” (Talebanî 315). ●

KAYNAKLAR

- Bayrak, Mehmet. (2004). *Kürdoloji Belgeleri II*. Ankara: Özge Yayınları.
Hacı Qadirê Koyî. (2004). *Dîwan*. Stockholm: Nefel Yayınları.
Siret, Hüseyin; Namık Kemal. (1942). *İki Kaside: Sultan Hamid ve Enver Paşa Hakkında*. İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası.
Talebanî, Mukerrem. (2001). *Şêx Rizayê Talebanî*. Erbil: Aras Yayınları.
Temo, Selim. (2007). *Kürt Şiiri Antolojisi*. (cilt 2). İstanbul: Agora Kitaplığı.
Zeki Beg, Muhammed Emin. (2010). *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.

DİPNOTLAR

- 1 “Salim, Meşvi, Şeyh Rıza ve Haste / Her dördü de seçkin şairlerdir”.
- 2 Mehmet Bayrak, Şeyh Rıza'nın “agnostik”liğine ilişkin bir açıklama getirmez. Şairin şiirlerinde bu düşünceyi destekleyecek bir ifade olmadığına göre Mehmet Bayrak'ın bu iddiası izaha muhtaçtır.

Kızılbaş-Kürt

Mehmet Bayrak

Souvenir de: Kurde

175

GEÇTİĞİMİZ yıllarda, Nesimi Kalkan'ın Diyarbakır Cezaevi'nden yollanmış, fotoğrafı, "tarihin suskun çılgığı" olarak nitelendiren, küçük ama önemli bir yazısını okumuştum. Şöyle diyordu Nesimi Kalkan:

"Her fotoğraf bir tercihtir. Bazen de tarihin kendisi olurlar. Tarih nehrinin sessiz dili ve çılgığıdır fotoğraflar. Dünyü bugüne, bugünü yarınlar taşıyan tarihin ve toplumların çıplak belleği olurlar. Hiç şüphesiz her fotoğraf kendi dönemlerinin siyasal ve sosyal aynası olur aynı zamanda. Toplumların ve sistemlerin yegane gerçek tanığı olan bir ayna. Fotoğraflar kendi dönemlerinin hem sanığı, hem tanığı ve hem de yargıcı olurlar." (Özgür Politika, 27.2.2010)

Kalkan, daha sonra Şeyh Said ve Seyid Rıza gibi toplum önderlerinin fotoğraflarıyla, başta Dersim, Maraş ve Halepçe olmak üzere çeşitli katliam fotoğraflarının, Diyarbakır zindanı başta olmak üzere çeşitli hapisanelerdeki işkence ve ülkenin çeşitli yerlerindeki faşizan linç girişimlerine kadar "kanayan – kanatan" siyah-beyaz fotoğrafların anlattığı acılı tarihe özetle vurgu yapıyordu. "Ölümü, vahşeti, açlığı, işkenceyi, sürgünü, göçü, zindanı, idamı, zulmü, ötekiyi, zalimi ve mazlumu" anlatan fotoğrafları hatırlatıyordu.

Tarihin Suskun Çılgığı: Gravür, Fotoğraf ve Kartpostallar

Baştan beri gerek yazdığım, gerekse editör olarak yayımladığım kitaplarda gör-

sel ürüne özel bir yer verdim ve özen gösterdim. Çünkü, biliyordum ki, kimi zaman bir tek fotoğrafın anlattığı bir kitap boyunca anlatılana bedel olabilir. Nitekim, özellikle 1990'dan sonra yayımladığım tüm yayınları gravür, fotoğraf ve kartpostal gibi görsel ürünlerle süsledim. Daha 1991'de yayımladığım Celile Celil'in doktora çalışması *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*'de (Ankara: Özge yay., 1992) ilk kez bir formalık gravüre yer verdim ki, bu, Türkiye'deki Kürdoloji yayınlarında bir ilkti.

Daha sonraki hemen tüm yayınlarda, yüzlerce gravür, kartpostal ve eski fotoğraf yayımladım. 2002'de yayımladığım *Gravürlerle Kürdler/Bı Gravuran Kurd* konulu albüm, Türk basınında "Kürt Halkının Görsel Tarihi" olarak adlandırıldı.. Burada, renkli veya siyah-beyaz yüzlerce Kürd gravürüne yer verildiği gibi, sonraki çalışmalara yardımcı olmak amacıyla salt Kürdlere ve Kürdistan'a ilişkin seyahatnamelerden oluşan 24 sayfalık bir bibliyografya da yer aldı.

2008 yılında yayımladığım (Ankara: Özge yay., 2008) "*Osmanlı'da Kürd Kadını/ Jinen Kurd Dı Serdema Osmani De*" adlı Türkçe-Kürtçe anlatımlı kadın albümü de yüzlerce gravür, fotoğraf ve kartpostalı bünyesinde barındırıyordu. Albümün ön kapakımı, dönemin kartpostal modasına uygun olarak "*Yeki ez nisvane Kurdiye/ Une femme Kurde*" Kürtçe ve Fransızca altyazılarıyla nefis renkli bir "Koçgirili Gelin" kartpostalı süslüyordu.

Souvenir de: Vieux Kurde

Kartpostalları

Şair ve sözlük yazarı Mehmet Tanrıku- lu'nun aracılığıyla, genç Koçgirili öğrencisi Pınar Dağdelen'e gönderdiğim albüm üzerine, kendisinden, bugüne kadar koruduğum şu anlamlı mektubu almıştım: "Rezdar Bayrak, Ez ji dilucan spasiyen xwe peşkes dikim ji bo pirtuka te ya heja JINEN KURD DI SER-DEMA OSMANİ DE. Ez gelek kefxweş u dişad bum dema pirtuk gihîşt deste min. Ez careka din spasiyen xwe dibejim u ji bo rojen peş serkeftine dixwazim. Bi silaven germ."

Osmanlı Fotoğraf ve Kartpostalının Özet Tarihi

Tarihi 1839 yılına kadar götürülen Osmanlı fotoğrafçılığı da tıpkı gravür gibi, öncelikle Batı kaynaklı bir sanattır. 1840'lı yıllarda fotoğrafı dünyaya tanıtmaya başlatan Daguerre'nin öğrencisi Mösyö Kompa'nın, İstanbul'a gelerek Pera'da yeni buluşu tanıtmak ve dünyayı görsel açıdan belgelemek amacıyla çalışmaları yaptığı bilinir.

Osmanlı toplumunda bir dönemeç niteliği taşıyan ve Fransa ile İngiltere'nin de içinde doğrudan yer aldığı 1853-56 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı fotoğrafçılığı ile kartpostalcılığında da bir dönemeçtir. Nitekim, 1856 yılında Rabach adlı bir Alman, İstanbul'da bir fotoğraf stüdyosu açmış, daha sonra bunu Diyarbakır veya Kayserili oldukları söylenen Ermeni kökenli Abdullah Biraderler izlemiştir.

Sultan Abdülaziz döneminde saray fotoğrafçılığı görevini de üstlenen Abdullah Biraderler, diğer Osmanlı halklarının yanı

sıra çok sayıda Kürt portresi de çekmiş ve bunlar, 1867'de Paris'te düzenlenen uluslararası fuarında sergilenmiştir.

Osmanlı-Rus Savaşı'nın hemen sonrasında 1857'de İstanbul'da stüdyo açan bir başka fotoğrafçı da Pascal Sebah'dır. Sebah'ın çektiği fotoğraflar da, ilk kez 1873'de Paris'te *Elbise-i Osmaniyye (Des Costumes Populaires de la Turquie)* adıyla bir albüm olarak yayımlanmıştır ki, bu albümde de çok sayıda Kürt fotoğrafı yer almaktadır.

İstanbul'da yaşayan Pascal Sebah, daha sonra Fransız kökenli Polıçarpe Joaillier ile 1888 yılından itibaren yeni bir stüdyo kurar. Bu stüdyoda çekilen fotoğraflar, büyük beğeni kazanır ve büyük çoğunluğu kartpostal haline getirilir ki, bunlar arasında çok sayıda Kürt kartpostalı da bulunmaktadır. Bu dönemin ünlü fotoğraf ve kartpostal sanatçılarından biri de, Avusturya- Macaristan kökenli Max Fruchtermann'dır (1852-1918). Sanatçının 2000 yılında üç cilt halinde *Fruchtermann Kartpostalları* adıyla yayımlanan çalışması içinde de çok sayıda Kürt kartpostalı bulunmaktadır.

Gerek bu albümlerden, gerekse Osmanlı döneminde yayımlanmış eserlerden derlediğim fotoğrafları *Fotoğraf ve Kartpostallarla Osmanlı Kürdleri* adıyla, anlamlı bir albüm halinde yayımlama projemi, bugüne kadar hayata geçirmem mümkün olmadı. Şimdilik, en azından bir bölümünü geçmişte gravür olarak yayımladığım Kızılbaş-Kürt figürlerinin kartpostal haline getirilmiş birkaç örneğine yer vermekle yetinmek istiyorum.

Birkaç Örnekle Osmanlı'da

1

KARA FATMA KARTPOSTALI

SALT Kürt kadını değil, Osmanlı kadını somut ve özgün bir kimlik olarak Batı literatürüne en yaygın biçimde sokan kadın kişilik, Batı'da "Kürt/Kürdistan kahramanı Kara Fatma", "Kürt prensesi Kara Fatma", "Kürt amazonu Kara Fatma" sıfatlarıyla tanıtılan Maraşlı Kızılbaş-Kürt kadını *Kara Fatma/Fataraş*'dır. *Fataraş*'a ait gravürlerden kendisine en çok benzeyeni, Max Fruchtermann tarafından renkli olarak İstanbul'da kartpostal haline getirilmiştir. Kartpostalın alt başlığı Fransızca "Kürt Prensesi Kara Fatma" iken, üst başlığı Osmanlıca olarak "Kürt cengaverlerinden Kara Fatma" ibaresini taşıyor. (1854 yılında 300 dolayında süvari ve piyadenin başında İstanbul'a ve Silistre cephesine giden bu savaşçı kadının tarihi serüveni için bkz. M. Bayrak, a.g. albüm ve *Geçmişten Günümüze Kürt Kadını*, Özge yay. Ank. 2002).

2

DERSİMLİ VE GERGERLİ KÜRT KADINLARI

YER vermek istediğim bir başka kartpostal ise, otantik giyim-kuşam özellikleriyle Dersimli ve Gergerli Kürt kadınlarını yansıtan bir kartpostal. Birkaç çalışmama eşlik eden bu kartpostal da, türünün ilginç örneklerinden biri.

Kara Fatma. La princesse kurde.

Femme Kurde du Dersim
(Tribu d'origine Persane)

Femme de Guerguer
(Tribu Kurde du Taurus)

3

KOÇGİRLİ GELİN

ÖZGÜN giyim-kuşam özellikleriyle bugün bile örneklerine rastladığımız Koçgirili Kızılbaş-Kürt gelini kartpostalı da türünün en güzel örneklerinden biridir. Gerek baş, gerek döş, gerekse kol süslemelerinin yanısıra burnunu puşisiyle kapatma geleneğiyle tipik bir Koçgirili gelin görünümünü veren kartpostal; Arap harfli Kürtçe ve Latin harfli Fransızca olarak "Bir Kürd Kadını" alt başlığıyla veriliyor.

Une femme Kurde

یکی از نسوان کردیه

4

SİVASLI KÜRT KADINI

YİNE posta işlemi görmüş ilginç kartpostallardan biri de *Sivaslı Kürt Kadını* kartpostalıdır. Başkaca kimi örnekleri gibi Seyhun Binzet arşivinden sağladığım bu kartpostalda da, Sivaslı Kürt kadını temsil edilmektedir. Özgün giyim-kuşamına bakılınca, göreceli olarak varlıklı bir kadın olduğuna hükümleniyor.

Dame Kurde de Sivas

Salut de Constantinople

5

TEBRİZ Postanesi'nden yollanan *Genç Kürt Kadını* kartpostalı ilginç bir görüntü sergilemektedir. Doğu Kürdistan'ın Ehl-i Haq (Ali- İlahi) Kürtlerine özgü giyim-kuşamı ve çıplak ayak bileklerindeki halhalkıyla ilginç bir görüntü veren bu kartpostala kısmen benzer bir resim, ünlü Avusturyalı Doğubilimci Lerchenfeld'in meşhur eseri *Die Frauen des Oriens* adlı eserinde 1904 yılında yayımlanmıştı. Susan Meiselas'ın *Kurdistan/ In the Shadow of History* (New York: The University of Chicago Press, 1997) adlı albümünde de yayımlanan sözkonusu resmin, 1890'larda Ermeni fotoğrafçı Antoin Sevruguin tarafından çekildiği anlaşılmaktadır. Ancak, kısmi giyim-kuşam benzerliklerine rağmen, bu kartpostalın farklı bir genç Kürt kadını yansıttığı kesindir.

6

URFALI KIZILBAŞ- KÜRT DERVİŞİ

1890 yılında Alman etnoğrafya dergisi *Globus*'da gravür olarak yayımlanıp, benim de çeşitli çalışmalarım da yer verdiğim *Urfa Yöresinde Alevi- Kürt Dervîşi* figürü, şimdi kartpostal haline getirilmiş fotoğraf olarak da elimizde bulunuyor. Sazı, şarabı, nargilesi ve elinde sazıyla ilginç bir kompozisyon çizen bu Urfalı dervîşin, bir kartpostala da konu olduğu anlaşılıyor.

7

İSTANBUL'DA KIZILBAŞ- KÜRT AŞIK

Yine posta işlemi görmüş bir başka ilginç kartpostal da, otantik giyimi ve sazıyla Kızılbaş-Kürt aşığını yansıtan bir 19. yüzyıl kartpostalıdır. İstanbul'da çekildiği ve basıldığı anlaşılan bu renkli kartpostalın, sağ altında Osmanlıca olarak *Aşık* yazılı.

Mandiant Musicien. Constantinople.

عاشق

8

AVDAN DÖNEN BİR KIZILBAŞ

DAHA önce Malmisanij tarafından "Çend Kartpostalen Kevn" (Birkaç Eski Kartpostal) başlığı ve "Qizilbaş pişti vegera ji neçire" adıyla Çıra (Sayı:4, 1995) dergisinde yayımlanan bu resmin gerçek kartpostalına daha sonra Serdar Uçar aracılığıyla ulaştık. Osmanlı döneminde Lyon'da basılan kartpostalın altında, Fransızca olarak "Avdan dönen bir Kızılbaş" ibaresi yer alıyor.

Ch. Volzlar, édité, Lyon

Kezal-bach Au retour de la chasse

Fotoğraflarla Osmanlı Kürtleri

Osmanlı yönetimi, matbaayı, icad edildiği Batı'dan 300 yıl sonra, dini kitapların basılmaması koşuluyla aldı. O tarihe kadar eserler, el yazısıyla çoğaltılıyordu. Matbaa gibi önemli bir buluş, zamanında Osmanlı toplumuna girseydi, kuşkusuz bugün kültürel seviye çok daha iyi bir yerde olacaktı.

Öte yandan, Batı daha 16. yüzyılda reform ve rönesansını yapıp, sanatta doruk noktasına ulaşırken; İslami Osmanlı'da resim çizmek ve heykel yapmak günah sayılıyordu ve yasaktı. Bu nedenle de, bir bütün olarak Osmanlı'da olduğu gibi Kürt toplumuna ilişkin ilk gravürleri çizenler de, ilk fotoğrafları çekenler de, ilk kartpostalları yapanlar da hep Batılılar olmuş. İyi ki, Batılılar tüm bunları yapıp günyüzüne çıkarmışlar da, bugün Kürt halkının görsel tarihine ulaşabiliyoruz...

Gravürlerle Kürtler ve Osmanlı'da Kürt Kadını albümlerinden sonra, *Fotoğraflarla Osmanlı Kürtleri* konusunda anlatımlı bir albüm hazırlamak için yıllarca görsel ürün topladım. Şu an, arşivimde 10 klasör dolayında malzeme birikmiş durumda. Ancak, lüks basılması gerektiği için maliyeti yüksek böyle bir yayına girmeyi, doğrusu göze alamıyorum.

45 yıldır fotoğraf çeken ve Körfez krizinden bu yana Kürdistan'ın tüm parçalarıyla Ermenistan ve Gürcistan'da, "Kürdi hayatın" izini süren Amerikalı kültür fotoğrafçısı Robert Leutheuser'in dediği gibi, böyle bir üretim ancak kurumların katkısıyla gerçekleştirilebilir. En az yüz yıllık katliam, sürgün ve asimilasyon tarihine rağmen, Kürt özdeyişinde söylendiği gibi *kar erimekte ama dağ yerinde kalmaktadır*. Günün birinde, bu projeyi gerçekleştirecekler mutlaka çıkacaktır...

Kürtler Tarihle, Tarih Kürtlerle Buluşuyor

Osmanlı'da Kızılbaş-Kürt Kartpostalları

İlk Kürtçe Şiir Antolojisi

Kürt Tarihi

Sayı 1 Haziran-Temmuz 2012 Fiyat 10 ₺

Kürtler Tarihle, Tarih Kürtlerle Buluşuyor

Abonelik formu

Adı, Soyadı:

Adresi:

Tel:

ABONELİK

Yıllık abonelik bedeli (60tl)

Veysel Güneş adına

Garanti Bankası Samandra Şubesi

IBAN: TR17 0006 2000 8920 0006 6882 76

YURTDIŞI HESAP NUMARASI

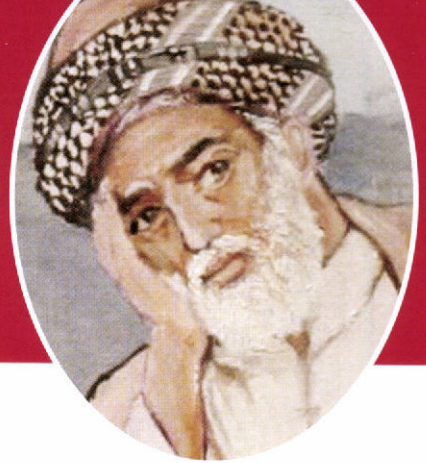
Yıllık abonelik bedeli (100 euro)

Veysel Güneş adına

Garanti Bankası Sultanbeyli Çarşı Şubesi

IBAN: TR33 0006 2001 1910 0009 0993 68

* Havale/EFT dekontunuzun açıklama kısmında adınızı, soyadınızı ve Kürt Tarihi aboneliği talebinizi belirtiniz.

Server Işık

İlk Kürtçe Şiir Antolojisi Encümen-i Edîbân-ı Kürd ve Süleymaniyeli Emin Feyzi Bey

Günümüz Kürt edebiyatına dair en yaygın kanaat Kürt edebiyatının sözlü bir edebiyat olduğudur. 1980'li ve 1990'lı yıllarda sıklıkla dile getirilen ve bugün de büyük ölçüde varlığını koruyan bu savın yaygınlık kazanmasında en önemli pay şüphesiz Kürt aydınlarına aittir. Bu savın oluşumun en önemli sebebi yakın dönem Kürt aydınlarının entelektüel formasyonları itibarıyla ile Arap alfabesi ile vücuda getirilmiş Kürtçe eserlere ulaşamamış olmalarıdır. Bu yazıda tanıtmaya çalışacağımız 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yayımlanmış olan ilk Kürtçe edebiyat antolojisi *Encümen-i Edîbân-ı Kürd* yazılı Kürt edebiyatının varlığını ve canlılığını gösteren en güzel örneklerden biridir.

Edebiyat antolojileri bir dilin edebi üretiminin bir çeşit sergisidirler ve dilin oluşturmuş olduğu edebi birikimi topluca tanıtmaya amacı taşırlar. Onun için bir dilin gelişimini, genişlemesini, incelmelerini, eser üretimini antolojiler üzerinden izlemek mümkündür. Kürtçe tarihi ve siyasi

bir çok sebebe binaen komşu diller olan Arapça, Farsça ve Türkçe kadar yazılı eser üretmemiştir. Klasik dönem Kürt edebiyatı söz konusu olduğunda bu durumun en önemli sebebinin patronaj sisteminin zayıflığı, çoğu zaman yokluğu olduğu açık. Söz konusu dönemde edebi eserlerin çoğunlukla saray ve çevresinde vücuda getirildiği ve desteklendiği biliniyor. Bununla beraber Kürt edebiyatının azımsanmayacak bir yazılı edebi birikime sahip olduğu da açık. Bu yazılı edebiyatın ana formu tüm doğu dünyasında olduğu gibi şiirdir. Klasik Kürt şiirinin en canlı olduğu dönem ise 19 yüzyıldır. Bu dönemde Kurmanci, Sorani ve Gorani lehçelerinde önemli eserler yazılmıştır. İşte 19. yüzyıl Kürt edebiyatının birikimini en güzel sergileyen örneklerden biri ilk Kürtçe şiir antolojisi olma vasfı taşıyan Emin Feyzi Bey'in hazırlamış olduğu *Encümen-i Edîbân-ı Kürd* (Kürt Edebiyatçıları Topluluğu) isimli eserdir. *Encümen-i Edîbân-ı Kürd* Arap harfleri ile 1923'te (h.1339) İstanbul'da Tercümân-ı Hakikat Matbaası'nda basılmıştır.

DİPNOT

- 1 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, haz. Müjgan Cunbur, Ankara: Türk Kültür Merkezi, 1999, s. 650-657

Kendisi de şair olan Süleymaniye- li Emin Feyzi Bey'in hazırlamış olduğu Encümen-i Edibân-ı Kürd aslında Sorani lehçesinde yazan şairlerin şiirlerinden yapılmış bir seçki. Bu yüzden antolojide yer alan şairler, Baban emirliğinin kontrolündeki Süleymaniye ve civarındaki bölgede doğmuş şairler. Yazarın antolojisi bize Baban Emirliği himayesinde Sorani şiirinin 19. yüzyılda nasıl bir atılım yaptığını da gösteriyor. Yazar, 142 sayfalık antolojide Molla Hıdır (Nâli), Mevlana Ziyaeddin Şeyh Halid, Seyyid Abdurrahim (Mevlevî), Şeyh Rıza Talabani, Ahmed-i Gor, Kürdî, Molla Salih (Âhî), Hicrî, Sâlim gibi önemli şairlere yer vermiş. Antolojide şiirlerine yer verilen şairler hakkında kısa biyografik bilgiler de bulunuyor. Encümen-i Edibân-ı Kürd kendisinden sonra hazırlanan diğer antolojiler gibi Kürt edebiyatının aslında sözlü bir edebiyat olduğu şeklindeki yaygın kanaatin/yargının sanıldığı kadar doğru olmadığını gösteriyor. Halihazırda elimizde okuyucu ile buluşmayı bekleyen modern dönem öncesi üretilmiş azımsanmayacak sayıda eser mevcut. Hem Encümen-i Edibân-ı Kürd'ün hem de yayımlanmamış diğer Kürtçe eserlerin yayımlanarak okuyucularla buluşturulması yayınevlerinin Kürtçeye ve Kürt edebiyatına önemli bir katkısı olacaktır.

Sorani şiirinin gelişiminde hayati rol oynayan Soran Emirliği 1781 yılında Süleymaniye'yi başkent yaptıktan sonra şehir, hızla bölgenin en önemli kültür merkezi haline geldi ve Baban emirlerinin desteği ile önemli bir edebiyat vücuda getirildi. Aslında Sorani, Kürtçenin lehçeleri içinde yazılı üretim söz konusu olduğunda en yeni olan lehçedir. İlk Sorani eserler 19. yüzyılda yazılmıştır ve Soranicenin ilk büyük şairi, Nali mahlasını kullanan Molla Hıdır'dır. Soranice 20 yüzyılda da bu hızlı gelişimini sürdürmüş, Irak ve İran Kürtleri arasında basın ve yayın alanında başat bir konuma yükselmiştir.

Encümen-i Edibân-ı Kürd'ün ka- pağındaki; "mîr-i mûmâileyh yekîke le mütেকâidîn-i umûr-ı askeriye ve le havas-ı

Süleymaniye" ifadesi ile yazar Emin Feyzi, Süleymaniye'li bir Kürt ve emekli Osmanlı subayı olduğunu ifade ediyor. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*¹ isimli eserinde Süleyman Nazif vasıtası ile tanıştığı Emin Feyzi Bey ilgili önemli bilgilere yer verir ve kendisinden sitayişle bahseder. İbnülemin'in yazdığına göre Mehmet Emin Feyzi Bey 1861/1862'de (1281) Derviş Abdülkadir Ağa'nın oğlu olarak Süleymaniye'de doğdu. Bağdat Askeri İdadisi'ndeki eğitiminden sonra İstanbul'a gelerek mühendislikten topçu kısmına girdi. 1882'de mülâzım-ı evvel (üsteğmen) rütbesi ile mezun oldu. Bağdat'taki askeri rüştiyede hesap ve coğrafya, Kuleli Askeri Lisesi'nde kitabet hocalığı yaptı. 27 Nisan 1911'de Musul Sahra Topçu Alayı Komutanlığı'na tayin edildi. Edebiyat ve matematik ile uğraştığından görevini ihmal ettiği suçlaması ile 1913'te emekli edilerek açığa alındı.

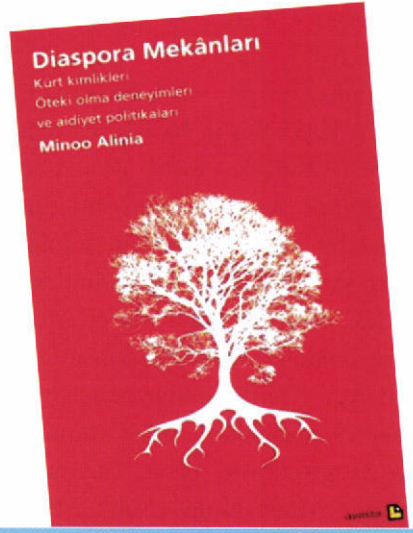
Yakın dostu Süleyman Nazif'in ısrarı ile 4 ay Musul Belediye Mühendisi olarak çalıştı. Daha sonra tedavi ve gezi amaçlı olarak Viyana ve Paris'e gitti. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine İstanbul'a geri döndü. Bir süre Halep ve Musul'da kaldı. Daha sonra zorluk içinde Konya üzerinden İstanbul'a döndü. Hayatı boyunca hastalıklarla boğuşan ve sıkıntı içinde yaşayan Emin Feyzi Bey son zamanlarında Üsküdar'da bir handa kaldı. Hastalıkları sebebiyle Haydarpaşa, Bursa, Gümüşsuyu, Gurabâ-yı Müslimîn hastanelerine, ardından Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesi'ne ve en son Darü'laceze'ye kaldırıldı. 6 Mayıs 1929'da burada hayatını kaybetti.

Şeyh Rıza Talabani'nin şiir meclisine devam ederek ondan da istifade etmiş olan Emin Feyzi Bey'in Encümen-i Edibân-ı Kürd'ün haricinde *Şu'un-ı Kürdistân* isimli Baban emirlerinin ve Kürtlerinin tarihini anlatan Kürtçe bir eseri daha vardır. Bir çok Türkçe eseri olan yazar kendi biyografisini de *Eser-i Hayat-ı Feyzi Esef-i Zaman-ı Mazî* adı ile kaleme almıştır. ●

Diaspora Mekanları: Kürt Kimlikleri, Öteki Olma Deneyimleri ve Aidiyet Politikaları

BAHAR BAŞER

· Minoo Alinia · *Diaspora Mekanları: Kürt Kimlikleri, Öteki Olma Deneyimleri ve Aidiyet Politikaları* · İstanbul: Avesta Yayınları, 2005 · Fahriye Adsay (çev.) Ss. 359.

İsveç Uppsala Üniversitesi'ne bağlı Hugo-Valentin Merkezi'nde araştırmacı olarak görev yapan Dr. Minoo Alinia'nın 2004 yılında Göteborg Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezinden yayınlanan *Diaspora Mekanları* hem diaspora literatüründe hem de ampirik bir çalışma olarak Kürt Çalışmaları alanında önemli bir yere sahip. Kendisinin de İsveç'e göç etmiş bir araştırmacı olması, deneyimlerini de araştırmasına katarak teorik bir bağlama oturtmasına vesile olmuş. Yazarın iyi bir akademik altyapıya sahip olması da objektif ve kaliteli bir araştırmanın ortaya çıkmasını sağlamış.

Kürt Diasporası'nın giderek büyüyen bir topluluk olması ve özellikle PKK'nın çeşitli eylem ve yöntemlerle Avrupa'da sesini duyurması son 15-20 yıl içerisinde bu topluluğa yönelik bir akademik ilgi oluşturdu. Ancak bu konuda, özellikle 2000'li yıllara

kadar yapılmış olan akademik çalışmaların çoğu –Martin Van Bruinessen ve birkaç yazar hariç- Kürt Diasporası'nı “güvenlik çalışmaları” ve hatta “terörizm” ekseninde incelemiş ve bu toplulukla ilgili çalışmaları bu iki alana hapsedmiştir. Bazı çalışmalar ise Kürt Diasporası'nı yaşadıkları deneyimler ve Kürt sorunu ekseninde “mağdur” kategorisinde incelemiş ve uluslararası sosyal ve siyasi hareketler bağlamında incelenebilecek özelliklerini göz ardı etmiştir. İşte bu noktada, Alinia'nın Kürt Diasporası'na heterojen bir sosyal yapı olarak yaklaşan, mobilizasyon, toplumsal bellek gibi ayrıntılara vurgu yapan ve kişisel anlatımlarla derinlemesine incelemelere yer veren eseri akademik literatürde bulunan bir açığı kapatmış ve diaspora çalışmaları ile ilgili literatüre büyük bir katkıda bulunmuştur. Şimdiye kadar genelde “elit” seviyesinde ve Kürt örgütleri çerçevesinde incelenen Kürt Diasporası'nı birey düzeyinde

incelemiş olması ise esere özgünlük katmıştır.

Alinia kitabında, İsveç'te yaşayan Kürtlerin kimlik, öteki olma ve ulusal aidiyet gibi konulara yaklaşımlarını incelemiş ve bu çalışmasını sosyal ve siyasi hareketler kuramları ile diaspora, uluslararası ve göç alanında daha önce ortaya atılmış kavramları kullanarak analiz etmiş. *Yurtsuzluk, yerinden edilmişlik, göçmenlik ve mültecilik* gibi kavramlar Kürt Diasporası üzerinden yeniden ele alınmış ve vatan, ulusal aidiyet ve kimlik algılarına etkileri derinlemesine incelenmiş. Kitap orijinal halinde gayet akıcı bir dille yazılmış ve Türkçe'ye de yine orijinal haline sadık kalınarak açık ve anlaşılır bir şekilde çevrilmiş. Yazar, çalışmasını on ana başlık halinde sunmuş. Kürt kimliğinin tarihsel gelişimi ile başlayan ve daha sonra küreselleşme, göç ve aidiyet gibi konularda genel bir çerçeve çizen kitap, daha sonra araştırmanın temel

teorik alanı olan *diaspora* kavramını incelemiştir. Daha sonraki bölümlerde ise diaspora çalışmalarının ana alt başlıkları olan vatan, kimlik ve aidiyet konuları Kürt Diasporası ile örneklendirilerek anlatılmıştır. Kitabın bütününde özellikle İngilizce ve İsveççe kaynaklardan yararlanılmıştır.

Yazar amacının "diaspora" kavramının belli başlı özelliklerine vurgu yaparak, onu politik olarak analiz edilebilecek bir araştırma unsuru haline getirmek olduğunu belirtiyor. Çokça rastladığımız ve aslında sıkça eleştirilen "her göçmen diasporanın bir parçasıdır" savını sorgulayarak, bu kavramın altında yatan bir gruba ait ortak kimlik, toplumsal bellek ve mobilizasyon olgularını inceliyor. Paul Gilroy, James Clifford, Stuart Hall ve Avtar Brah gibi önemli yazarlardan esinlenerek oluşturduğu argümanlarla, kendisinden sonra yapılacak olan çalışmalara ışık tutuyor. Kitap aynı zamanda İsveç'in göçmen politikaları üzerine iyi araştırılmış bir tarihsel bakış açısı sunuyor. 1975'ten itibaren İsveç'in bir göç ülkesi haline gelmesi ve bunun sonucunda çokkültürlülük politikalarının aşama aşama uygulanması detaylı bir şekilde anlatıyor. Sadece Kürtlere ait olmayan, diğer göçmenlerce de dile getirilebilecek gündelik ırkçılık, ayrımcılık, yabancı düşmanlığı ve arada kalmışlık gibi sorunlara post-kolonyal literatürden esinlenerek eleştirel bir bakış açısı geliştiriyor.

İsveç'in alan çalışması için seçilen ülke olması da bu

eserin önemini artıran bir faktör. Böylece 2005 yılına kadar yapılan akademik çalışmalarda neredeyse sadece Martin Van Bruinessen'in 1999'da ve 2000'de yayınladığı makalelere dayanarak bahsedilen "İsveç Kürtleri" nihayet Alinia'nın ve daha sonrasında Khalid Khayati¹'nin yazdığı kitaplarla derinlemesine incelenmiş oluyor. İsveç, sadece Kürtçe yayınların basıldığı ve Kürt entellektüellerinin (rahatça) yaşadığı sürgün ülkesi olmaktan çıkıp, gündelik ırkçılığın, ayrımcılığın ve çokkültürlülük anlayışından doğan sorunların kişisel yaşanmışlıklarla bütünleştiği, yerinden edilmişliği, memleket özlemini ve Kürt milliyetçiliğini içinde barındıran diaspora mekânlarının var olduğu bir gerçekliğe dönüşüyor. İsveç'e göç etmenin sonucunda çeşitli demokratik ve siyasi haklar elde etmiş ve bu hakları yine çeşitli Kürt siyasi hareketlerinin gelişmesinde kullanmış olan Kürt Diasporası'nı Alinia'nın eseri sayesinde daha yakından tanıma fırsatı bulurken, aslında bu olumlu görüntünün arkasında yatan "yabancı olma" fenomeninin olumsuz etkilerini de anlamış oluyoruz. Yazar, özellikle bazı diaspora Kürtlerinin, kendilerine başkaları tarafından atfedilen "azınlık", "göçmen", "öteki" gibi sıfatları içselleştirmesi üzerine yaptığı analizlerle, daha önce bu konuda yapılmış olan çalışmaların bir adım

önüne geçiyor. Göç deneyiminin, yani dışlanma ve aidiyetsizlik duygularının bu topluluk üzerinde bıraktığı etkiyi anlamamızı sağlarken, aynı zamanda devletsizlik ve geldikleri ülkelerdeki baskı ve tatsız deneyimlerin de "kimlik" üzerindeki kalıcı ve geçici etkilerini örneklerle anlatıyor.

Diasporik Kürt kimliğinin ne tür süreçlerden geçtiğini, kimlik algısının dış ve iç süreçlere bağlı olarak nasıl (yeniden) şekillendiğini, hem "içeriden" hem "dışarıdan" bir gözlemci olarak izlemeyi başarmış Alinia. Kürt milliyetçiliği üzerindeki incelemelerinde yine daha önceki çalışmalarda bahsedilmeyen konular üzerinde durmuş ve çeşitli alt gruplar arasındaki politik ya da ideolojik çekişme ve dayanışmayı ortaya çıkarmış, siyasetin nasıl da bir Kürt göçmenin günlük yaşamının parçası haline geldiğini göstermiştir. Örneğin Marksist, feminist ve milliyetçi Kürtler arasındaki duruş farklılıklarını incelediği ve bu farklı politik konumların "vatan" kavramını

Avrupa'da yaşayan Kürtlerin düzenledikleri etkinliklerden bir kare.

İsveç'te yaşayan diaspora Kürtlerinin kurduğu Dalkurd Futbol Takımı

Yazar, ideolojik farklılıkları gözler önüne sererken aynı

zamanda toplumsal cinsiyet perspektifini de çalışmasına dahil etmiş ve diaspora mekânlarında kadın ve erkeğe biçilen rollerin farklılığını ve aralarındaki çatışma alanlarını analiz etmiş. Erkek egemen anlayışın diasporadaki uzantılarının izini sürmüştür. İsveç toplumunun "göçmen kadın ve erkek" arasında yaptığı ayrıma da dikkat çeken Alinia, "namus cinayetleri" gibi olayların nasıl Kürt kültürüne ve özellikle Kürt erkeğine atfedildiğini ve bunun diaspora Kürtleri üzerindeki etkilerini "kültürel ırkçılık" perspektifinden ele almış. Bunun yanı sıra, diasporayı oluşturan kişiler arasındaki sınıf, din, dil, kültür ve nesil farkından doğan duruş farklılıklarının da altını çizmiş ama gerektiği kadar detaylandırmamış.

Kitabın eleştirilebileceği üç ana noktadan bahsetmek gerekirse; öncelikle çoğu doktora tezinde olan karşılaştırmalı çalışmayı seçmeyip sadece İsveç, ve hatta İsveç'te sadece bir şehir üzerine odaklanmış olması,

araştırmanın vardığı sonuçların genellenebilirliği açısından bir soru işareti oluşturuyor. Her ne kadar diaspora kavramının anlaşılması açısından teorik katkıları olsa da Kürt Diasporası ve İsveç göçmen politikalarının daha anlaşılır bir çerçeveye oturtulmasında karşılaştırmalı bir çalışma daha yararlı olabilirdi. Örneğin İsveç'in çokkültürlülük algısı ile İngiltere'nin bu konuya yaklaşımı karşılaştırılabilir ve bu politikaların diasporanın politik mobilizasyon süreçlerine katkısı daha iyi anlaşılabilirdi. Bununla beraber değineceğim ikinci bir nokta da yazarın Kürdistan'ın dört bir köşesinden gelen görüşmecilere yer vermesidir. Bu yaklaşım her ne kadar Kürt Diasporası'nın bütüncül bir şekilde incelenmesine olanak sağlasa da her grubun farklı göç deneyimlerini (örneğin farklı göç dalgaları, vatandaşlık hakları, geldikleri farklı ülkeler vb.) ve bunların yol açtığı nüansları da yer yer kaçırmamıza yol açıyor. Son olarak, mülakatçıların sadece mülteci statüsü ile İsveç'e gelmiş ve İsveç'e gelmeden önce yaşadıkları ülkelerde de siyasi faaliyet gösteren kişilerden seçmiş olması, Kürt Diasporası'nın oluşum sürecinde göç sonrası siyasi olarak aktifleşmiş olan çok önemli sayıda diaspora mensubunu bu çalışmanın dışında tutmuş oluyor.

Sonuç itibarıyla bu kitap diaspora, göçmenlik, gündelik ırkçılık, ulusötesicilik, Kürt Diasporası ve İsveç'te çokkültürlülük hakkında bilgi edinmek isteyenler için mutlaka yararlanılması gereken bir kaynak ve kaliteli bir akademik çalışmadır. ●

nasıl kurduğunu sorguladığı kısımlar (10. Bölüm) bir hayli ilgi çekici. Marksist ve feminist görüşmecilerin, kendisini "Kürt milliyetçisi" olarak ifade eden diaspora mensuplarına nazaran daha kozmopolitan bir bakış açısının olduğunu ve Kürdistan'a bakışlarının daha az nostaljik olduğunu öne süren yazar, bu görüşmecilerin aynı zamanda "vatan" kavramına da soğuk baktığını ve Kürt hareketine olan katkılarını daha evrensel değerlere dayandırdığını vurguluyor. Yazar, milliyetçi kategorisinde sınıflandırdığı görüşmecilerin ise "Kürdistan" üzerinden bir kimlik oluşturduğunu ve "Türkiyeli, Iraklı, Suriyeli" gibi adlandırılmayı reddettiklerini söylüyor. Bu bağlamda, Kürt Diasporası'nın Kürt hareketine genel anlamda bir katkı sağladığını ama diaspora denilen grubun aslında bambaşka duruşlardan oluşan bir bütün olduğunu bir kez daha anlamış oluyoruz.

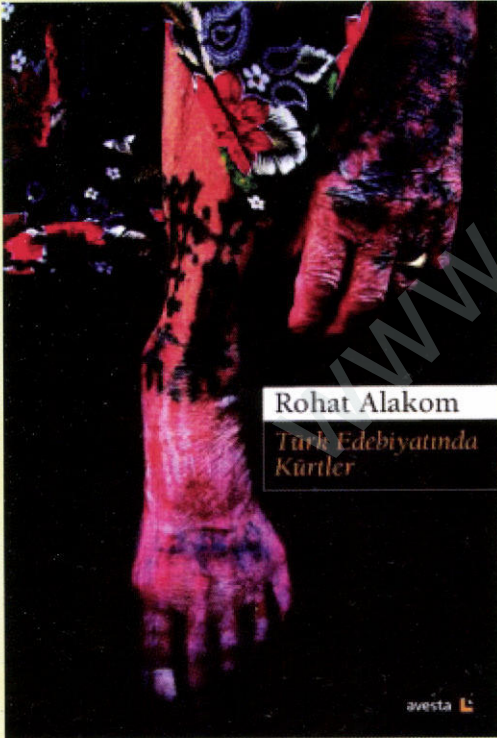
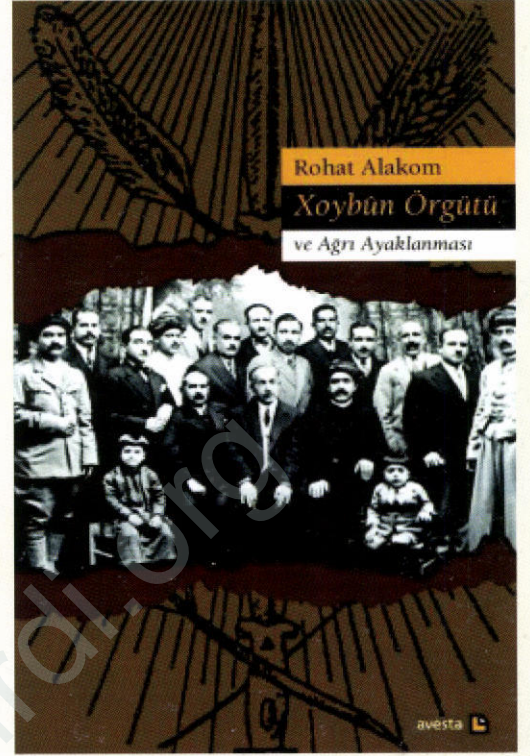
DİPNOT

- 1 Khalid Khayati, "Mağdur Diaspora'dan Sınır-ötesi Vatandaşlığa mı? Fransa ve İsveç'teki Kürtlerde Diasporanın Oluşumu ve Ulus-Ötesi İlişkiler", Avesta Yayınları, İstanbul, 2010.

Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması

Modern Kürt milliyetçiliğinin en önemli siyasal organizasyonlarından biri olan Xoybûn'un 70. Kuruluş yıldönümü münasebetiyle kaleme alınan bu araştırmanın temel amacı, örgütü, farklı boyutlarıyla tanıtmak ve bu konudaki yanlış birtakım görüşleri, tezleri açıklığa kavuşturmaktır.

Yakın dönem Kürt tarihine ilişkin araştırmalarıyla tanınan Rohat Alakom, bu çalışmasında, Xoybûn'daki kadrolaşma, liderlik ve örgüt içi çekişmeleri ele alıyor, ayrıca örgütün öncülüğünde gelişen Ağrı Ayaklanmasını belge ve tanıklarıyla ortaya koyuyor; İhsan Nuri Paşadan Ferzende'ye, Biroyê Heskê Têlîden Halis Bey'e, ayaklanmaya öncülükeden birçok şahsiyeti tanıtıyor.

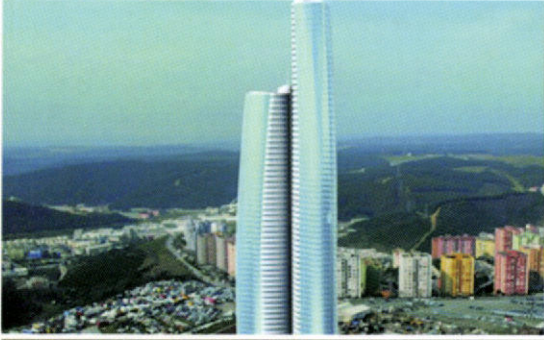

Türk Edebiyatında Kürtler

Rohat Alakom'un "Türk Edebiyatında Kürtler" adlı kitabı Avesta Yayınları arasında çıktı. Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş üçüncü basımda "Türk Romanında Kanlı Yıllar (1980-2000)" adlı Kürt savaşını konu edinen Türkçe romanları ele alan yeni bir bölüm de bulunuyor.

Martin van Bruinessen, kitaba yazdığı önsözde şu saptamalarda bulunuyor: "Rohat Alakom'un bu incelemesini okurken, Türk edebiyatında Kürtler ve Kürdistan'a ilişkin çok ilginç bilgi ve yorumların olduğunu görürüz. Bazı konular, diğer konulara nazaran daha çok vurgulanır. Türk yazarları, politik bakımdan duyarlı olan bazı konulara karşı kör gibi görünürler. Bu inceleme, roman ve öykülerin yazıldığı zamana göre değil, konusu olan zaman ve olaylara göre tertip edilmiş. Bu yaklaşım ile araştırmacı, okuyucunun da görebileceği, sözü edilen yapıtların "kör nokta"larını veya ideolojik önyargılarını, eksiklerini sergilemeyi amaçlamaktadır.

İSTYAP

www.istyap.com